

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

На правах рукопису

УДК 339.92

РУСАНОВА КАТЕРИНА ВОЛОДИМИРІВНА

**СТРУКТУРНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ТОРГОВЕЛЬНИХ ВІДНОСИН
УКРАЇНИ З РОСІЄЮ**

Спеціальність 08.00.02. – світове господарство
і міжнародні економічні відносини

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Науковий керівник:

доктор економічних наук, професор
Румянцев Анатолій Павлович

Київ -2011

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. Теоретичні підходи дослідження структурних змін у зовнішній торгівлі в контексті інноваційної трансформації світової економіки	12
1.1. Концептуальні підходи аналізу зовнішньої торгівлі в умовах глобалізації	12
1.2. Сучасні структурні зміни у торговельних відносинах країн світової спільноти	28
1.3. Роль інноваційних факторів у структурній перебудові зовнішньої торгівлі країн світу	49
Висновки до розділу I	69
РОЗДІЛ II. Напрями структуризації взаємних торговельних відносин між Україною і РФ в процесі трансформації національних економік	73
2.1. Сучасний стан та формування передумов структурних зрушень у торговельно-економічних відносинах між Україною і Росією.....	73
2.2. Оцінка структурно-динамічних процесів в українсько-російських торговельних відносинах.....	93
2.3. Вплив комплементарних торговельних зв'язків та конкуренції на технологічну реструктуризацію України і РФ	120
Висновки до розділу II	139
РОЗДІЛ III. Механізм структурної трансформації торговельно-економічного співробітництва між Україною і РФ.....	142
3.1. Стратегічні аспекти у структурі українсько-російських торговельних відносин	142
3.2. Оптимізація ролі інститутів державного регулювання в структурі трансформації торговельних відносин між Україною і РФ.....	161
3.3. Пріоритети та моделювання структурних зрушень у торговельному українсько-російському співробітництві.....	182
Висновки до розділу III.....	190
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	194
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	198
ДОДАТКИ	217

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В умовах посилення конкуренції на міжнародних ринках ефективне функціонування економіки дедалі більшою мірою залежить не стільки від ступеня її відкритості, скільки від якісної структури сформованих зовнішньоторговельних зв'язків. Розвиток міжнародного інноваційно-технологічного співробітництва між країнами сприяє підвищенню конкурентоспроможності їх зовнішньоторговельного сектору і відповідає перспективним завданням структурних перетворень, модернізації і підвищенню ефективності національної економіки.

Спільною ознакою економічного розвитку України і Росії є те, що зовнішня торгівля не стала каталізатором структурних зрушень в економіках цих країн і не вплинула на підвищення їх конкурентоспроможності. Це актуалізує проблему побудови нової моделі зовнішньоторговельних відносин між Україною і Росією, яка ґрунтуватиметься на партнерстві в інноваційно-технологічній сфері і передбачатиме удосконалення пропорцій, форм і напрямів участі обох країн у міжнародному товарообміні.

Актуальність дослідження визначається необхідністю комплексного оцінювання сучасного стану українсько-російських зовнішньоторговельних відносин, активізації співпраці саме в тих сферах, де взаємні інтереси збігаються, і пошуку компромісних взаємовигідних варіантів там, де виникають розбіжності.

Методологічні аспекти розвитку зовнішньоторговельного співробітництва висвітлено в працях таких зарубіжних вчених, як Ф. Браун, М. Гілберт, Ф. Ларрен, В. Лаунгарт, Н. Решер, Дж. Стігліц, А. Тоффлер, Г. Шерман, Д. Шерр. Серед вітчизняних і російських вчених, які досліджували питання міжнародного науково-технічного співробітництва й міжнародної торгівлі, слід відзначити Я.Б. Базиліук, О.Г. Білоруса,

Ю.С. Власюка, О. Гаврилишина, В.М. Гейця, Ю.А. Гохберга, О.П. Гребельника, Я.О. Жаліла, Б.Є. Кваснюка, Л.М. Кобилянську, А.І. Кредісова, Д.Г. Лук'яненко, Ю.В. Макогона, Ю.М. Пахомова, О.В. Плотнікова, А. П. Румянцева, В.Р. Сіденка, А.І. Сухорукова, А.С. Філіпенка, О.І. Шниркова. Особливий інтерес викликають наукові праці І.В. Бураковського, В.С. Будкіна, С.І. Пирожкова, Л.І. Федулової, В.О. Чалого, Б.А. Шмельова, Е.Я. Шейніна, В.І. Мироненка, Н.А. Нартова, які присвячені питанням українсько-російської торговельно-економічної співпраці.

Водночас необхідно зазначити, що, незважаючи на значну кількість публікацій, присвячених різним аспектам українсько-російських відносин, недостатньо дослідженими аспектами цієї тематики є процеси взаємозв'язку між якісними змінами у структурі двосторонньої торгівлі країн і структурними перетвореннями в їх національних економіках. Вирішення окресленої проблеми передбачає комплексні узагальнення та систематизацію, теоретико-методологічних і прикладних досліджень, що і обумовлює вибір теми дисертаційної роботи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до наукової теми «Інтеграційна стратегія входження України в європейський економічний простір», яка є складовою частиною загальної наукової теми Інституту міжнародних відносин «Інтеграція України у європейські правові, політичні та економічні системи» № 06БФ048-01, що досліджувалась протягом 2006–2010 рр., та відповідно до наукової теми «Стратегія інтеграції України у світову економіку», яка є складовою частиною загальної наукової теми Інституту міжнародних відносин «Україна у міжнародних інтеграційних процесах» №11БФ048-01, прийнятої на 2011–2015 рр. Основний внесок автора в дослідження цієї теми полягає у розробленні методики розрахунку

ефективності трансформаційної моделі торговельно-економічних зв'язків України з Росією в інноваційно-технологічному контексті.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є узагальнення теоретичних засад процесу розвитку українсько-російських зовнішньоторговельних відносин для виявлення нових спільних структурних ніш у торговельно-економічній співпраці та розроблення науково-практичних рекомендацій щодо удосконалення механізму активізації взаємовигідної торгівлі на засадах переходу до більш високого технологічного укладу національних економік.

Для реалізації поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- узагальнити концептуальні підходи і обґрунтувати роль зовнішньої торгівлі в економічному розвитку країни;
- виявити макроекономічні залежності між розвитком зовнішньої торгівлі і структурними змінами в економіці країни;
- визначити інноваційні важелі структурних трансформацій в національній економіці;
- проаналізувати характер, особливості та масштаби торговельно-економічного співробітництва між Україною і Росією;
- дослідити галузеву структуру торговельних відносин між двома країнами для вдосконалення існуючої моделі українсько-російської економічної співпраці;
- провести компаративний аналіз якісних і кількісних показників експортно-імпортних операцій між Україною і Росією, а також між ними і рештою країн світу для виявлення основних напрямів удосконалення зовнішньої торгівлі між Україною та Російською Федерацією;
- розробити імітаційно-галузеву модель двосторонньої торговельно-економічної співпраці для визначення виробничих сфер зі створення та випуску спільних інноваційних продуктів.

Об'єктом дослідження є процес розвитку українсько-російського зовнішньоторговельного співробітництва в напрямі посилення інноваційної компоненти.

Предметом дослідження є механізм структурної трансформації торговельних відносин України з Росією в умовах удосконалення форм і напрямів участі країн у міжнародному товарообміні.

Методи дослідження. Теоретичною та методологічною основою дослідження є вітчизняні та зарубіжні фундаментальні положення економічної теорії й різноаспектні практичні дослідження з питань міжнародної торгівлі, міжнародного науково-технічного співробітництва, державної інноваційної політики, структурних трансформацій економіки країни. При розкритті теоретичних положень щодо міжнародної торгівлі в умовах глобалізації використано метод логічного узагальнення (п. 1.1). При вивченні тенденцій розвитку зовнішньоекономічних торговельних відносин використано порівняльний метод, метод періодизації та графічний метод – для наочного відображення статистичного аналізу (пп. 2.2, 2.3). Для досягнення поставленої мети використано спеціальні економічні методи, які дали змогу провести всебічний науковий аналіз проблеми: статистично-аналітичний – для вивчення тенденцій розвитку галузей, метод аналізу і синтезу – для виокремлення груп чинників, які впливають на взаємовідносини між країнами, метод якісного та кількісного аналізу – для вивчення структури зовнішньоторговельних відносин (п. 3.1), метод ситуаційного аналізу – в умовах інтеграційного вибору зовнішньополітичного курсу України, метод експертних оцінок і системно-структурний метод – для аналізу стану інноваційного співробітництва і пошуку шляхів розв'язання проблем (п. 3.3).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в узагальненні теоретичних положень та розробленні прикладних рекомендацій щодо

формування спільних пріоритетів і тактичних засобів інноваційної структуризації українсько-російських зовнішньоторговельних відносин. Зокрема, в роботі:

вперше:

- систематизовано концептуальні основи до дослідження впливу різних чинників сучасних міжнародних відносин на структурні зрушення економіки країни. До таких чинників віднесено, по-перше, інтенсифікацію зовнішньоторговельних відносин національних економік, що дає змогу скористатися перевагами участі у міжнародному поділі праці; по-друге, залучення масштабних іноземних інвестицій та новітніх технологій з метою трансформації структури зовнішньої торгівлі країни; по-третє, розширення міжнародної спеціалізації та раціональне використання внутрішніх ресурсів задля оптимізації механізму зовнішньоторговельних відносин; по-четверте, поглиблення регіональної економічної інтеграції для диверсифікації торговельних потоків та мінімізації макроекономічних ризиків і кон'юнктурних диспропорцій;

- розроблено алгоритм формування інноваційного контуру зовнішньоторговельних відносин України і Росії шляхом розвитку прямих виробничих зв'язків, де встановлено комплементарність у структурі виробництва; формування спільного виробничого комплексу (кластера) з метою розробки і виробництва авангардних товарів, а також системи стратегічного і маркетингового менеджменту для експорту на регіональні й міжнародні ринки. Це закладе основу стійких довгострокових тенденцій для структурних зрушень і соціально-економічних перетворень в обох країнах;

удосконалено:

- підходи до оцінки якісних і кількісних трансформацій двосторонньої торгівлі України і РФ з використанням системи індикаторів, що деталізують товарні категорії, які забезпечують високий експортний

потенціал. Визначено, що існуюча експортна спеціалізація країн сформувалася внаслідок переорієнтації з внутрішньогалузевої на міжгалузеву структуру торгівлі; сучасна модель товарообміну не забезпечує суттєвого мультиплікаційного ефекту для економік досліджуваних країн, а призведе до позитивних зрушень лише за умови тісного взаємозв'язку експортних галузей з іншими секторами економіки;

- дефініцію «комплементарність зовнішньоторговельних зв'язків» та обґрунтовано доцільність використання її у науковому обігу як критерію, що відображає взаємозалежність і взаємодоповнення імпортного профілю однієї країни та експортного іншої. Застосовано індекс комплементарності для оцінки ступеня інтегрованості у взаємному внутрішньогалузевому обміні країн, зокрема обробній і хімічній промисловості, машинобудівному та енергетичному секторах;

набули подальшого розвитку:

- дослідження структури експортно-імпортних операцій України і РФ. Виявлено кореляцію між структурою російського експорту до України та інших країн; продемонстровано диверсифікованість українського експорту до РФ порівняно з рештою країн; доведено, що в імпорті машин та обладнання до Росії переважає тенденція до скорочення відповідної частки України і поступова переорієнтація Росії на постачальників з інших країн. Спрогнозовано посилення такої тенденції у найближчій перспективі, що передбачатиме проведення виваженої торговельної політики у сфері машинобудування з боку України для утримання позицій на російському ринку;

- моделювання процесів торговельно-економічної співпраці України та Росії. Адаптовано імітаційно-галузеву модель для виявлення перспективних напрямів та інструментів структурної трансформації двосторонньої торгівлі. Зокрема, до останніх віднесені: підвищення

стандартів якості і взаємного залучення інвестицій; цінова диверсифікація; підвищення конкурентоздатності національних товарів; розробка спільних інновацій. Серед перспективних виробничих сфер виокремлено: транспортну, авіаційну, агропромислову, паливно-енергетичну галузі. Інтенсифікація співпраці у визначених напрямках дасть змогу переорієнтувати взаємну торгівлю на продукцію вищих технологічних укладів.

Практичне значення отриманих результатів. Практична цінність дисертації полягає в тому, що розроблені в ній теоретичні положення, методичні підходи, пропозиції та рекомендації можуть бути використані при обґрунтуванні стратегічних напрямів оптимізації українсько-російського зовнішньоторговельного співробітництва, а також в аналітичній та практичній роботі змішаної російсько-української комісії зі співробітництва для оперативного розгляду спірних питань економічної співпраці.

Основні результати та висновки дисертаційного дослідження були використані у навчальному процесі Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка при викладанні дисциплін «Міжнародні економічні відносини», «Методологія кон'юнктурних досліджень», «Зовнішньоекономічна політика України» – довідка №048/11-323 від 06.12.2011. Окремі положення та висновки дисертаційної роботи були використані в аналітичній роботі відділу зовнішньоекономічних досліджень Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України при підготовці звіту за 2010–2011 рр. – довідка № 323 від 22.11.2011. Практичні рекомендації, надані здобувачем, були використані у поточній роботі при плануванні та реалізації зовнішньоекономічних операцій фінансового відділу ТОВ «Нобл Ресорсиз Україна» – довідка №418/02 від 16.07.2010. Результати дисертаційної роботи з координації головних напрямів розвитку взаємовигідного

співробітництва між Україною і РФ були використані у роботі Департаменту боргової та міжнародної фінансової політики Міністерства фінансів України – довідка №31-12220-03-5/29717 від 30.11.2011.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним науковим дослідженням, усі наукові результати, які наведені в дисертації і виносяться на захист, отримані автором особисто.

Апробація результатів дослідження. Результати та основні положення дисертаційного дослідження доповідалися і обговорювалися на кафедрі світового господарства і міжнародних економічних відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка і на 7 науково-практичних конференціях, зокрема: конференції молодих вчених «Актуальні проблеми міжнародних відносин» – Київ, ІМВ (10–11 травня 2004 р., 15–16 жовтня 2005 р.); Міжнародній науковій конференції «Україна – Росія – Європа» (13–15 квітня 2006 р., м. Київ); XIV Міжнародній науково-практичній конференції «Євроінтеграційна стратегія України: реалії та перспективи» (19–20 жовтня 2006 р., м. Київ); Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених, аспірантів і студентів «Організаційно-економічні проблеми регіонального розвитку у сучасних умовах» (29 квітня 2011 р., м. Сімферополь); Міжнародній науково-практичній конференції «Економічна інтеграція як умова підвищення добробуту у країнах СНД» (29–30 квітня 2011 р., м. Одеса); Міжнародній науково-практичній конференції «Фінансова система держави: проблеми та перспективи розвитку» (3 листопада 2011 р., м. Київ).

Публікації. За результатами дослідження одноосібно опубліковано одну монографію, 8 наукових статей у провідних наукових фахових виданнях, та 3 тези доповідей на міжнародних наукових конференціях загальним обсягом 19,38 д. а.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, переліку використаних джерел, 9 додатків. Основний зміст роботи викладено на 197 сторінках друкованого тексту, що містять 13 аналітичних таблиць і 22 рисунки. Додатки займають 9 сторінок, на яких розміщено 6 таблиць і 3 рисунки. Перелік використаних джерел з 197 найменувань подано на 19 сторінках.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРНИХ ЗМІН У ЗОВНІШНІЙ ТОРГІВЛІ В КОНТЕКСТІ ІННОВАЦІЙНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ

1.1. Концептуальні підходи аналізу зовнішньої торгівлі в умовах глобалізації

Сучасний етап розвитку світового господарства характеризується інтенсифікацією економічної взаємодії між країнами світу. Пріоритетного значення в цьому аспекті набуває розширення різних напрямів міжнародних економічних відносин держав світової спільноти. Їх формування та розвиток зумовлено рядом передумов національного та глобального характеру. На національному рівні йдеться, насамперед, про підвищення ступеня інтернаціоналізації розвитку виробничих сил окремих країн; зростання національного виробництва товарів, що перевищує внутрішні потреби; прискорення впровадження в економічний процес досягнень науково-технічного прогресу. Серед передумов міжнародного рівня варто виділити такі: а) нерівномірність розподілу факторів виробництва; б) усвідомлення державами необхідності розвитку і удосконалення економічних переваг та їх місця в формуванні міжнародних економічних відносин; в) створення розвинутої інфраструктури зовнішньоекономічних зв'язків.

Варто відзначити, що формування міжнародних економічних відносин в умовах посилення взаємозалежності країн світу, пошуку шляхів оптимального переплетення та адаптації взаємних інтересів суб'єктів світового господарства відбувається під впливом ряду факторів. Серед них вирішальна роль належить:

по-перше, збільшенню обсягів і асортименту міжнародного товарообміну;

по-друге, загостренню глобальних проблем (екологічної, сировинної, енергетичної, продовольчої, демографічної й ін.), що активізувало міжнародне співробітництво в сфері науково-дослідних робіт, спільного освоєння надр Землі й Світового океану, охорони навколишнього середовища тощо;

по-третє, лібералізації зовнішньоекономічної політики переважної більшості країн світу, що особливо чітко прослідковується за останніх 50 років і полягає, передусім, в послабленні заходів тарифного і нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі, поліпшенні інвестиційного клімату в багатьох (особливо в розвинутих) країнах, пом'якшенні національної міграційної політики, яка безумовно сприяла розвитку всіх форм міжнародних економічних відносин у світовому господарстві;

по-четверте, змінам у системі міжнародного поділу праці. Слід відзначити, що місце і роль країни в міжнародному поділі праці сьогодні все менше залежить від її природно-кліматичних ресурсів і географічного положення і все більше — від «придбаних ресурсів» (технологій, капіталу, якісного складу робочої сили), а також від ступеня відповідності загальних зовнішньоекономічних стратегій окремих країн стратегічним цілям розширення найбільших міжнародних корпорацій. Це значно змінило географічні потоки товарів і послуг у світовому господарстві. Наслідки цього проявляються, передусім, у тому, що промислово розвинуті країни перетворилися на головних світових експортерів продовольства, а з країн, що розвиваються, все більше експортується машинотехнічної продукції, одягу, взуття, інших готових виробів;

по-п'яте, процесам регіональної економічної інтеграції, що охопили всі держави світу. Зауважимо, що вплив цих процесів на розвиток міжнародних економічних відносин є неоднозначним. З одного боку, вони сприяють інтенсивному розвитку усіх форм міжнародних економічних відносин між країнами – членами інтеграційних об'єднань, а з іншого – стримують розвиток міжнародних економічних відносин із третіми країнами;

по-шосте, зростаючому значенню у світовому господарстві міжнародних корпорацій. Саме вони, на нашу думку, відіграють визначальну стратегічну роль у розвитку як окремих форм міжнародних економічних відносин, так і їх системи та географічної конфігурації;

по-сьоме, створенню і постійному удосконаленню системи світового і регіонального регулювання міжнародних економічних відносин, що стало відповіддю на постійно виникаючі проблеми їхнього розвитку і дало змогу створити загальну для всіх країн нормативно-правову базу функціонування світогосподарських зв'язків у вигляді Віденської конвенції про договори закупівлі-продажу товарів, Оттавської конвенції про міжнародну фінансову оренду тощо;

по-восьме, формуванню всесвітньої інфраструктури міжнародних економічних відносин, яка включає всесвітні мережі транспорту, комунікацій, глобальні інформаційні мережі, що значно прискорює в часі практичну реалізацію світогосподарських зв'язків, породжує нові способи їхнього здійснення (показ міжнародних товарних угод і трудових контрактів у мережі Інтернет, купівля-продаж товарів і послуг на міжнародних товарних біржах, аукціонах, торгах, майже негайне здійснення міжнародних розрахунків і т. ін.). Усі суб'єкти світової економіки взаємодіють між собою через систему міжнародних економічних відносин, що утворюють механізм

функціонування світового господарства. Тому міжнародні економічні відносини і світове господарство слід розглядати в тісному взаємозв'язку.

Як складова частина світового господарства сучасні міжнародні економічні відносини – це система відносин економічного взаємозв'язку і взаємозалежності національних господарств, які проявляються через форми міжнародних економічних відносин – міжнародну торгівлю, міжнародну міграцію робочої сили, міжнародний рух капіталу та валютно-кредитні відносини.

Слід зауважити, що форми міжнародних економічних відносин тісно пов'язані між собою, створюють додаткові стимули для взаємного розвитку. Отже, торгівля створює умови для міжнародного інвестування, а міграція капіталу, в свою чергу, стимулює торговельні зв'язки та міграцію робочої сили. Проте основною ланкою світогосподарських зв'язків поряд із міжнародним інвестуванням, на наш погляд, залишається міжнародна торгівля [8, с.78]. Вона опосередковує міжнародний поділ праці, тісно пов'язана з іншими формами світогосподарських зв'язків і відіграє дедалі важливішу роль як фактор економічного розвитку в усіх країнах. На нашу думку, її варто розглядати в двох аспектах. З точки зору взаємодії суб'єктів міжнародних економічних відносин вона полягає у сукупності відносин між країнами світу з приводу оптимального розподілу та реалізації товарів та послуг в межах світового господарства.

З іншого боку, міжнародну торгівлю можна розглядати як систему експортно-імпортних взаємозв'язків національних господарств держав світу. Ця форма взаємозв'язку виникає на основі розвитку міжнародного поділу праці між споживачами і товаровиробниками різних країн. У вузькому розумінні варто погодитись із визначенням міжнародної торгівлі як «торгівлі між країнами, яка складається із ввозу товарів і послуг та їх вивозу». Проте у більш широкому розумінні, на нашу думку, її доцільно

розглядати як важливу і одну з найбільш розвинутих сфер міжнародних економічних відносин, яка відображає стан і перспективи просування різних товарних форм між транснаціональними корпораціями, що розглядають світ як єдиний світогосподарський простір. Передумови цього слід вбачати в тому, що в сучасних умовах у міжнародній торгівлі беруть участь всі суб'єкти світового господарства. Різноманітність форм і напрямів міжнародної торгівлі зумовлена розвитком міжнародної спеціалізації виробництва та поглибленням міжнародного поділу праці, а також впливом науково-технічної революції, що прискорює якісні перетворення всіх елементів продуктивних сил і зрушення в географічній та товарній структурі світових товаропотоків.

Місце міжнародної торгівлі в системі міжнародних економічних відносин визначається рядом факторів, серед яких пріоритетне значення належить таким. По-перше, через неї реалізуються результати всіх форм світогосподарських зв'язків – вивозу капіталу, виробничої кооперації, науково-технічного співробітництва, по-друге, розвиток міжнародної торгівлі товарами визначає динаміку міжнародного обміну послугами, по-третє, зростання і поглиблення міжрегіональних та міждержавних взаємозв'язків є важливою передумовою міжнародної економічної інтеграції, по-четверте, міжнародна торгівля сприяє подальшому поглибленню міжнародного поділу праці та інтернаціоналізації господарських зв'язків.

У цьому аспекті зацікавлює визначення К.Р. Макконнелла і С. Брю, які акцентують увагу на здатності міжнародної торгівлі сприяти розвитку спеціалізації та зростанню обсягів виробництва. Проте в умовах розвитку сучасних глобалізаційних процесів у світі це визначення має бути доповненим функцією сприяння міжнародної торгівлі розширенню інтеграційних зв'язків між країнами світу. Міжнародну торгівлю доцільно

розглядати з двох позицій, а саме з операційної та державно-політичної точок зору (Рис. 1.1).

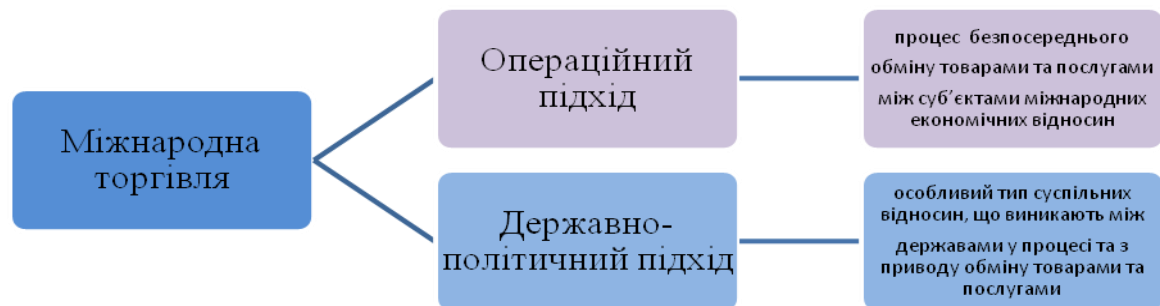

Рис. 1.1. Підходи до розуміння сутності міжнародної торгівлі

Складено автором за матеріалами [22,26,68]

З операційної точки зору міжнародна торгівля являє собою процес обміну товарами та послугами між суб'єктами різних країн, державами та міжнародними організаціями. Йдеться, передусім, про здійснення валютно-фінансових операцій, рух товарів, оцінку світових товарних ринків, інструменти та механізми розширення товарообігу, вдосконалення структури експорту та імпорту, прогнозування та планування обсягів товарів і послуг, логістику тощо. З державно-політичної точки зору міжнародна торгівля характеризується сукупністю відносин з приводу обміну товарами, послугами між країнами світового співтовариства. Такі відносини регулюються різного роду угодами, актами, договорами та іншими нормами міжнародного права [22, с.97].

Зважаючи на зазначене вище, доцільно провести порівняльну характеристику підходів до розуміння сутності міжнародної торгівлі за такими критеріями: суб'єкти, цілі, інструменти торгівлі; предмет міжнародної торгівлі як сфери знань; об'єкт (Табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Порівняльна характеристика підходів до розуміння сутності міжнародної торгівлі

Критерій порівняння	Підходи	
	операційний	державно-політичний
Суб'єкти	Усі суб'єкти МЕВ: фізичні та юридичні особи, держави, міжнародні організації	Держави та міжнародні організації
Цілі	Задоволення потреб у товарах і ресурсах – при імпорті; реалізація комерційного інтересу – при експорті	Досягнення економічних і політичних інтересів держав; гармонізація світової торгівлі на недискримінаційній основі
Інструменти	Контракти та угоди	Зовнішньоекономічна і зовнішньоторговельна політика держав та їх інтеграційних угруповань; норми міжнародного торговельного права; угоди, домовленості
Предмет міжнародної торгівлі як сфери знань	Організація виконання експортно-імпортних операцій	Організація торговельного обміну на основі державної політики

Складено автором за матеріалами [31,38,87]

Таким чином, міжнародна торгівля за своєю сутністю не має обмежень, але від діяльності урядів, зовнішньоекономічної політики держав, військових угруповань та блоків, політичної орієнтації країн залежить багато складових міжнародної торгівлі. Серед них важливе значення мають, насамперед, структура, обсяги, динаміка експорту та імпорту країни. Зауважимо, що операційний підхід є проявом політики вільної торгівлі (фрітредерства), а державно-політичний — протекціонізму. Але на сучасному етапі розвитку світових взаємозв'язків зовнішньоекономічна і зовнішньоторговельна політика в багатьох випадках взаємопов'язані і переплітаються, хоча політика вільної торгівлі, на нашу думку, є домінуючою.

Розвиток міжнародної торгівлі доцільно розглядати в розрізі п'яти основних груп концепцій, а саме: меркантилізму (раннього та пізнього); переваг (абсолютних і відносних); факторів виробництва; неотехнологічних; конкурентоспроможності. Інтенсифікація торговельних відносин у другій половині 20 століття зумовила появу ряду теорій неотехнологічного напрямку, які зосновані на урахуванні особливостей наукомісткої спеціалізації; технологічного розриву; життєвого циклу продукту на світовому ринку; економії у масштабах виробництва; особливостей внутрішньогалузевої торгівлі. Проте на сучасному етапі розвитку міжнародних торговельних відносин в умовах поширення глобалізаційних процесів особливого значення набуває, на нашу думку, теорія П. Кругмана. Вона пояснює вплив глобалізації та вільної торгівлі на світову економіку і ґрунтується на припущенні, що витрати на виробництво багатьох товарів можуть бути знижені у разі великих обсягів виробництва.

Слід зауважити, що активна участь країн світу у міжнародній торгівлі пов'язана зі значними перевагами. По-перше, розвиток міжнародних торговельних зв'язків дає можливість у більш короткий термін здійснювати структурну перебудову національної економіки. По-друге, з'являється можливість більш повно і різноманітно задовольняти потреби населення.

Участь світових держав у міжнародній торгівлі проявляється, передусім, у розвитку ними зовнішньоторговельних зв'язків. Тому ми вважаємо за доцільне більш детально розглянути поняття зовнішньої торгівлі. Вона виступає важливою та історично першою формою міжнародних економічних відносин і являє собою обмін товарами та послугами однієї країни з іншими країнами світу. В кінцевому підсумку міжнародну торгівлю варто розглядати як сукупність зовнішньої торгівлі країн світу. Остання опосередковує практично всі види міжнародного співробітництва, включаючи міжнародний трансфер технологій і виробничу

діяльність суб'єктів. Тому, на наш погляд, міжнародну торгівлю варто розглядати як сукупність взаємозалежних регульованих зв'язків між товаровиробниками різних країн, які виникають на основі міжнародного поділу праці.

За визначенням Джона Сакса, «економічний успіх будь-якої країни світу будується на зовнішній торгівлі. Ще не одній країні світу не вдалося створити здорову економіку, ізолювавшись від світової економічної системи»¹. Причини цього слід вбачати, насамперед, в тому, що значна кількість держав, які володіють обмеженою ресурсною базою і вузьким внутрішнім ринком, не в змозі виробляти з достатньою ефективністю товари, які б були необхідні для внутрішнього споживання та розраховані на масовий ринок. Саме для таких країн зовнішня торгівля є вагомим засобом отримання необхідних товарів в обмін на реалізацію своїх. Зовнішньоторговельний оборот може досягати в таких країнах значної частини ВВП.

Варто зазначити, що вплив зовнішньої торгівлі на розвиток національної економіки слід розглядати в декількох аспектах відповідно до функцій, які вона виконує. По-перше, функція компенсації недостатніх елементів національного виробництва, необхідних для його відтворення; по-друге, трансформаційна функція, яка проявляється, насамперед, у здатності зовнішніх чинників виробництва змінювати та урізноманітнювати натурально-речову структуру ВВП і пристосовувати її до потреб споживання, нагромадження та відновлення засобів виробництва; по-третє, ефектотворююча функція, яка ґрунтується на здатності зовнішніх чинників сприяти максимізації національного доходу при зменшенні витрат праці на його виробництво. Зважаючи на це, доцільно розрізняти прямий та непрямий ефекти від зовнішньої торгівлі. Перший локалізується в

¹ Сакс Дж. Д., Ларрен Ф. Б. Макроэкономика. Глобальный подход / Пер. с англ. Москва, 1996. – С. 346.

експортоорієнтованих та імпортоорієнтованих галузях, тобто при його визначенні враховуються витрати та результати безпосередньо в цих галузях. Водночас експорт та імпорт певних видів продукції, забезпечуючи пряме зниження суспільних витрат, впливає на умови функціонування не пов'язаних з експортоорієнтованими та імпортоорієнтованими галузями виробництв, галузей та народного господарства в цілому. У зв'язку з цим варто враховувати також непрямий економічний ефект, який проявляється в розвитку суміжних виробництв. Розмір цього ефекту може в декілька разів перевищити значення прямого безпосереднього ефекту.

Залежно від того, сприяють зовнішня торгівля, участь у міжнародному поділі праці одержанню додаткової економії в інших галузях та на макрорівні в цілому, або, навпаки, викликають додаткові витрати, непрямий ефект зовнішньоторговельного обміну може бути позитивний або негативний. Повна оцінка сукупного ефекту участі країни в міжнародному поділі праці та міжнародній торгівлі потребує повного врахування прямих та непрямих ефектів і витрат, що виникають у взаємопов'язаних галузях економіки на основі динамічних моделей оптимізації виробництва та зовнішньоекономічних зв'язків.

У цілому, зовнішня торгівля є засобом оптимізації продуктивності ресурсів і обсягів виробництва. Нерозвиненість зовнішньої торгівлі, як правило, призводить до технічної і технологічної відсталості виробництва, звужує внутрішній ринок, а зайва відкритість економіки посилює імпорتنу залежність і може поставити під загрозу економічний суверенітет країни. Тому в концептуальній основі зовнішньоторговельної діяльності, що приводить до економічного розвитку, має бути покладено не обсяг виготовлених благ, а якісні зміни у структурі потреб суспільства й максимального їх задоволення.

Держави світу в кінцевому підсумку отримують переваги за рахунок орієнтації на виробництво окремих товарів, щодо яких вони мають абсолютні або відносні переваги, та подальший їх обмін на ту продукцію, переваги для виробництва якої мають інші країни. Мова йде, насамперед, про економічні ресурси (природні, людські, інвестиційні), які розподілені між країнами світу нерівномірно. По-друге, ефективне виробництво різноманітних товарів вимагає різних технологій або комбінацій ресурсів. Значна кількість вчених зазвичай не ставлять за мету виявлення об'єктивного механізму функціонування причинно-наслідкових зв'язків у системі «зовнішня торгівля – національна економіка». Проте, на нашу думку, будь-які цільові настанови щодо перспектив, стратегії, пріоритетів розвитку експортно-імпортової діяльності в такому разі втрачають теоретичне підґрунтя, оскільки зникає можливість визначення оптимального співвідношення зовнішніх та внутрішніх джерел економічного зростання, обґрунтування важливої ролі зовнішньоекономічної політики держави у її оптимальному розвитку в умовах глобалізації.

Слід зауважити, що структура зовнішньої торгівлі формується залежно від моделі економічного розвитку, обраної країною. Вона може мати такий вигляд: а) факторо-інтенсивна (низька вартість первинних факторів виробництва), б) інвестиційно-активна (ефективне використання факторів виробництва), в) інноваційно-активна (унікальність товарів і послуг). У двох перших моделях масштабний експорт сировини країною за схемою «експорт сировини одного виду – імпорт сировини іншого виду» приводять до позитивних зрушень тільки тоді, коли експортні галузі тісно пов'язані з іншими секторами економіки. У такому разі виникнення в їх межах нових потреб матиме мультиплікативний ефект для економічного розвитку країни. Саме тому, наприклад, для пострадянських країн зовнішня

торгівля не стала каталізатором структурних зрушень в національних економіках і не сприяла підвищенню національної конкурентоспроможності. Експортні прибутки концентрувались у сировинних секторах або секторах первинної обробки. Це не створило мультиплікаційного ефекту, консервуючи відсталу структуру виробництва і експорту. Досвід багатьох країн світу свідчить про те, що, маючи значну сировинну частку в експорті, вони залишаються конкурентоспроможними завдяки технологічній обробці сировини, що відрізняє їхні товари від аналогічних товарів, які експортуються зі слаборозвинутих країн.

На сучасному етапі розвитку світового господарства економічні системи країн світу відчують постійний вплив факторів зовнішнього середовища. Тому, на нашу думку, з метою визначення місця зовнішньої торгівлі в розвитку економіки країни насамперед необхідно зрозуміти як і завдяки чому відбувається розвиток.

Так, можна погодитись з думкою Й. Шумпетера², згідно з якою зростання, проявом якого є збільшення лише кількісних показників, не означає розвиток. Останній передбачає зміну траєкторії економічного кругообігу, перехід народного господарства від одного центру тяжіння до іншого [180, с.157]. Крім того, він вважає, що базисом економічного розвитку мають бути якісні зміни, причиною яких є бажання суспільства задовольняти існуючі потреби.

Правомірність застосування загальних положень теорії економічного розвитку до розв'язання проблем національної економіки неоднозначно оцінюється науковцями. На нашу думку, в цьому питанні необхідно розмежувати об'єктивні закони, які управляють економічним розвитком спільноти індивідів будь-якого рівня, та економічну політику держави, яка проявляється у формі юридичних норм. Якщо виходити з того, що процеси

² Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. – М.: Прогресс, 1982. – 431 с.

життєдіяльності людства глобальні, а ключові проблеми загальні, то їх принципове розв'язання має бути універсальним. Проте історично склалося так, що світ поділений на окремі країни, яким притаманні різні соціально-економічні ознаки (що іноді навіть набувають конфронтаційних форм). Тому використовувати загальну теорію для формування національної економічної політики доцільно з урахуванням специфічних рис розвитку окремих країн. Як зазначає В. Марцинкевич, у особливостях розвитку різних країн світу прослідковуються загальні умови ефективності, а національна специфіка ґрунтується на адаптованості владних структур держави до національних традицій, рівня та способу життя з метою реалізації переваг та подолання слабких сторін своїх історичних надбань [96, с.66].

Масштабний імпорт сировини країною, що розвивається, та її інтеграція у світогосподарські зв'язки за схемою «експорт сировини одного виду – імпорт сировини іншого виду» призводять до позитивних зрушень тільки тоді, коли експортні галузі тісно пов'язані з іншими секторами економіки. У такому разі виникнення в їх межах нових потреб матиме мультиплікативний ефект для економічного розвитку країни. А якщо експортні галузі є своєрідними ізольованими анклавом, позитивний ефект зростання зовнішнього попиту проявлятиметься тільки в позитивному сальдо торгового балансу.

На думку А.Н. Спартака, економічне зростання останніх років у країнах багато в чому завдячує сприятливому стану світової кон'юнктури, за рахунок чого вони отримали високі додаткові доходи. Але виконуючи мобілізаційні функції в економіці перехідного періоду, зовнішня торгівля не стала каталізатором структурних зрушень в народному господарстві і не сприяла зростанню національної конкурентоспроможності. При цьому експортні доходи концентрувалися в сировинних секторах або секторах

первинної обробки продукції, що не мало значного мультиплікативного ефекту для економіки, консервуючи відсталу важку структуру.

З урахуванням структури порівняльних переваг, якщо країна спеціалізується на виробництві товарів, що потребує нижчих витрат порівняно з іншою стороною, то зовнішня торгівля буде взаємовигідна для обох країн. У ряді випадків володіння дефіцитною або рідкісною сировиною сприяє виникненню рентних вартісних переваг. Крім того, на ефективність діяльності впливає наявність і насиченість достатніх чинників виробництва. Проте слід зауважити, що в умовах впливу глобалізаційних процесів на всі сфери економічного розвитку, зовнішня торгівля втрачає тісний зв'язок із наявністю або відсутністю порівняльних переваг.

Розвинені країни світу приділяють велику увагу вдосконаленню державного регулювання ефективності зовнішньої торгівлі, складовою частиною якої є загальнонаціональні програми зміцнення конкурентоспроможності продукції. Найгостріші питання постають у зв'язку зі зростанням дефіциту торгового балансу країн і посиленням імпоротної конкуренції на внутрішньому ринку. Тому одним з прогресивних методів є створення спеціальної впроваджувальної інформаційно-технологічної мережі з передачі і придбання нової техніки і технологій, організації патентування, надання ділових послуг, укладання угод про спільну інноваційну діяльність з іноземними фірмами та інше.

Зовнішня торгівля на сьогодні істотним чином впливає на економічне життя кожної країни. Дія її різна і залежить від ступеня включення цієї країни і її регіонів у міжнародний поділ праці. Про роль, яку грає зовнішня торгівля, свідчить її вплив на розвиток основних економічних процесів, особливо в умовах процесу глобалізації, що розгортається. Для багатьох країн світу і їх регіонів динамічний розвиток зовнішньоторговельних відносин виступає каталізатором внутрішнього економічного зростання.

Варто зауважити, що жодна держава у світі не здатна самотійно виробити весь набір товарів і послуг, що забезпечують потреби суспільства.

Тому цілком закономірним є включення національних економік і їх регіонів у зовнішньоторговельні відносини, які дають змогу скористатися вигодами від участі у міжнародному поділі праці. При цьому кожна держава повинна самотійно визначати оптимальний для себе ступінь участі у зовнішній торгівлі виходячи з можливостей національної економіки і мети економічної політики, спираючись на потенціал окремо взятих регіонів. Йдеться, передусім, про те, що нерозвиненість зовнішньоторговельної діяльності, як правило, веде до технічної і технологічної відсталості виробництва, звужує внутрішній ринок, а надмірна відкритість економіки посилює імпорту залежність і може поставити під загрозу економічний суверенітет країни. Тому завжди слід знаходити оптимальне співвідношення обсягів експорту та імпорту за допомогою державного регулювання.

Необхідність цілеспрямованої реалізації стратегії зовнішньоорієнтованого імпортозаміщення, націленого на просування регіональної продукції на зовнішній ринок, здатна ініціювати зсуви в структурі економіки у напрямі її постіндустріального розвитку. Така стратегія дає можливість постійно відстежувати прогресивні тенденції у розвитку структурних змін у розвинутих країнах і погоджувати основні напрями внутрішніх структурних змін відповідно до них.

Розвиток економіки країни не завжди передбачає економічне зростання, яке може супроводжуватися позитивними змінами в її структурі. У зв'язку з цим доцільно виділяти два варіанти імпортозаміщуючої стратегії структурних змін в економіці. Внутрішньоорієнтована стратегія передбачає освоєння, в першу чергу, внутрішнього ринку промислових і продовольчих товарів, що породжує зміну структури в економіці у напрямі її подальшої індустріалізації. Зовнішньоорієнтована – націлена на просування

вітчизняних товарів на світовий ринок і здатна породжувати зсуви в структурі економіки у напрямі її постіндустріального розвитку.

Зауважимо, що зовнішньоорієнтоване імпортозаміщення призводить до диверсифікації економіки під впливом інноваційних перетворень, що у результаті може забезпечити: а) стійкий розвиток економіки, б) підвищення рівня економічної безпеки, в) входження в світовий процес глобалізації економіки, г) поступовий перехід до постіндустріального суспільства, д) підвищення якості життя і рівня самореалізації людського потенціалу.

У цілому розвиток будь-якої країни в умовах формування глобалізованого суспільства невід'ємний від розвитку світу. У світовому масштабі відбувається перерозподіл ресурсів, посилюється ступінь взаємозалежності, що проявляється, насамперед, в тому, що розвинуті країни тісно пов'язані з тими, що розвиваються, а останні, в свою чергу, не можуть обходитися без перших. Якщо в країні немає сильної і міцної економіки, немає сукупної державної потужності, то їй складно витримати такий тиск. Основні характеристики сучасного етапу розвитку міжнародної торгівлі представлені на рис. 1.2.

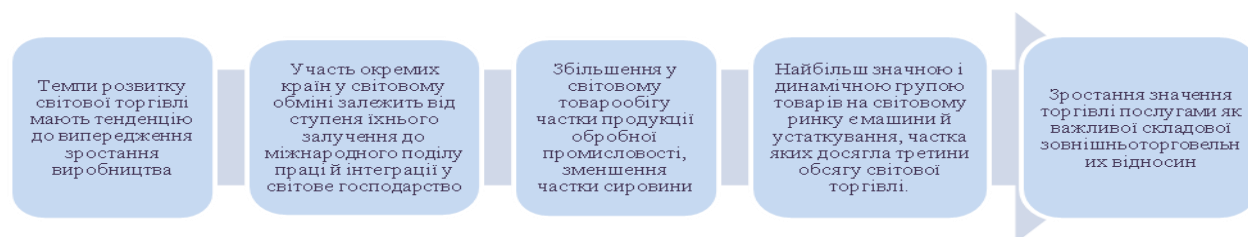

Рис. 1.2. Основні характеристики сучасного етапу розвитку міжнародної торгівлі

Важливою характеристикою сучасної зовнішньої торгівлі є також її зміна в регіональних напрямках, що відображає істотні зміни не тільки в місцях окремих країн у системі міжнародних економічних відносин, а й у світовому господарстві в цілому. Це пов'язано, насамперед, з розвитком нових індустріальних країн і залучення їх на ринковій основі до світової

економіки країн, що відійшли від командно-адміністративної системи. Водночас підвищується роль регулювання в міжнародній торгівлі, де створені такі міжнародні організації, як ГАТТ СОТ, ЮНКТАД та ін.

Підсумовуючи зазначене, можна зробити висновок про те, що розвиток зовнішньої торгівлі, зокрема нарощування експорту країни на світовому ринку, збільшення або, принаймні, збереження його питомої ваги у світовій торгівлі є значущим чинником функціонування національної економіки будь-якої держави. Важливість розвитку зовнішньої торгівлі для держав світової спільноти зумовлюється тим, що ефективний розвиток національної економічної системи є неможливим без включення країни у світовий торговельний простір.

1.2. Сучасні структурні зміни у торговельних відносинах країн світової спільноти

Світова економіка є складною, рухливою системою, що знаходиться під впливом багатьох факторів. Йдеться, передусім, про зрушення у розвитку продуктивних сил, розвиток інтернаціоналізації світового господарства, випереджання світовим виробництвом майже в два рази приросту населення, якісні перетворення світових продуктивних сил під впливом науково-технічного прогресу, технологічну революцію в розвинутих країнах, глибокі структурні зрушення в економіці, завершенні переходу до інтенсивного типу відтворення у промислово розвинутих країнах Заходу.

Структурні зрушення, що відбуваються в економіці країн світу під впливом науково-технологічного прогресу, спеціалізації та кооперування промислового виробництва, посилюють взаємодію національних господарств, що, в свою чергу, сприяє активізації міжнародної торгівлі. Остання опосередковує рух усіх міждержавних товарних потоків і зростає

швидше за виробництво. Відповідно до досліджень зовнішньоторговельного обороту, на кожних 10% зростання світового виробництва припадає 16% збільшення обсягу світової торгівлі і тим самим створюються більш сприятливі умови для його розвитку.

Слід зауважити, що економічний розвиток як наслідок рухливості системи світового господарства нерозривно пов'язаний зі зміною співвідношення між секторами і галузями народного господарства. В одних випадках без перетворень галузевої структури неможливий подальший розвиток, що характерно для процесу трансформації постсоціалістичних країн. В інших – структурні зміни є наслідком зростання. Таким чином, прослідковується функціональний зв'язок між економічним зростанням і змінами в галузевій структурі³.

Економіка будь-якої держави являє собою комплекс галузей, які мають стійкий зв'язок. Серед них варто виділити а) галузі матеріального виробництва; б) галузі невиробничої сфери; в) соціальне обслуговування населення. Розширення виробництва у поєднанні з розвитком науки і технологій зумовлює появу нових галузей виробництва. При цьому йде процес зниження частки видобувних галузей за рахунок росту наукомістких, що призводить до структурних зрушень у зовнішній торгівлі.

Крім того, країни світу розвиваються на основі механізму послідовності: потреби – виробництво – споживання. Тому потреби є підґрунтям розвитку як окремих держав, так і світового господарства в цілому. В ринкових умовах ресурси, задіяні для виробництва благ, при зменшенні попиту на них вивільняються з обігу й тим самим ліквідують епіцентри збитків і водночас утворюють потенціал для задоволення нових потреб. Поява на ринку нових, невідомих товарів, стимулює до вищого рівня споживання. Тому ефективна зовнішньоторговельна політика країни

³ У літературі ця проблема висвітлюється недостатньо докладно, тому що економісти здебільшого намагаються проаналізувати не саму галузеву структуру, а причини, що зумовлюють її поточний стан (міжнародний поділ праці на сучасному етапі, процеси інтеграції, вплив науково-технічного прогресу).

має ґрунтуватись на випереджальному виявленні майбутніх потреб суспільства для забезпечення стійких сфер свого домінування на світовому ринку. Поєднання двох процесів – виникнення нових потреб і вивільнення незадіяних ресурсів призвело до суттєвих змін у характері зовнішньої торгівлі у бік більшої її динамічності і багатоваріантності, вона втратила жорстку прив'язку до традиційних порівняльних переваг. Відносне послаблення значущості факторів виробництва окреслило нові орієнтири економічного розвитку країн й відповідно структури їх зовнішньої торгівлі.

З метою дослідження впливу структурних змін у світовій економіці на розвиток зовнішньої торгівлі ми вважаємо за доцільне навести її періодизацію за останніх 100 років (Табл. 1.2).

Таблиця 1.2.

Періодизація структури та динаміки розвитку зовнішньої торгівлі з
1914 р. по сьогодні

Етап	Характеристика
1914–1945	Тривале і глибоке порушення світового товарообігу і докорінна зміна всієї структури міжнародних економічних відносин
1945–1950	Наявність труднощів, пов'язаних із розпадом колоніальної системи; помітне прискорення темпів розвитку експортно-імпоротної діяльності, що досягли найбільшого рівня за всю попередню історію людського суспільства. Перевищення темпами розвитку експортно-імпоротної діяльності темпів росту світового виробництва
1950–1970	Інтенсивний розвиток експортно-імпоротної діяльності. Досягнення світовим експортом щорічного 7% зростання
1970–1990	Скорочення темпів розвитку зовнішньоторговельних операцій у 70-ті (до 5%) та у 80-ті роки. Наприкінці 80-х світовий експорт продемонстрував помітне поживлення (до 8,5% у 1988 р.). Значний ривок у сфері міжнародної торгівлі за факторами конкурентноздатності з боку Японії, а також "нових індустріальних країн" Азії (Сінгапура, Гонконга, Тайвані).
1990–2000	Значні зміни географічної структури МТ під впливом економічних і політичних змін у світі. Переважання ролі промислово розвинутих країн. Зайняття США домінуючих позицій у світі за конкурентноздатністю.
2000–2008	Зростання частки у світовому експорті текстильної продукції і готової продукції обробної промисловості. Збільшення експорту продукції машинобудування, що супроводжується одночасним зростанням торгівлі компонентами, вузлами, деталями, напівфабрикатами. Збільшення ролі хімічної промисловості. Зміцнення тенденцій до підвищення в структурі зовнішньої торгівлі наукомістких, технічно складних виробів. Зростання значення сфери послуг.

2008 – по сьогодні	Зміни в структурі міжнародних торговельних відносин під впливом кризових явищ Зростання значення міжнародних торговельних організацій в регулюванні світової торгівлі Зміцнення тенденцій до підвищення в структурі зовнішньої торгівлі наукомістких, технічно складних виробів. Розвиток зовнішньоторговельних відносин під впливом кризових явищ Застосування комплексу заходів для послаблення впливу світової фінансової кризи
--------------------	--

Складено автором за матеріалами [188, 189,190]

Отже, протягом останнього століття зовнішньоторговельна діяльність розвивається під впливом ряду факторів. Серед них пріоритетне значення, на наш погляд, мають: а) розвиток міжнародного поділу праці й інтернаціоналізація виробництва; б) науково-технічна революція, що сприяє відновленню основного капіталу, створенню нових галузей економіки та прискоренню реконструювання старих; в) лібералізація експортно-імпоротної діяльності, перехід багатьох країн до режиму, що включає скасування кількісних обмежень імпорту та істотне зниження митних податків — утворення вільних економічних зон; розвиток процесів торговельно-економічної інтеграції: усунення регіональних бар'єрів, формування спільних ринків, зон вільної торгівлі.

Сучасний етап розвитку зовнішньоторговельних відносин характеризується рядом специфічних особливостей, серед яких варто виділити: динамічність розвитку міжнародної торгівлі; наявність структурних зрушень, які характеризуються, насамперед, зростанням обміну вузлами, деталями, компонентами; відносне падіння значення торгівлі сировиною і паливом; швидке відновлення товарної номенклатури, що спричинює появу на світових ринках великої кількості принципово нових товарів, переважно продукції нових галузей, сфери високих технологій; зміни у характері та номенклатурі продукції, яка поставляється на міжнародний ринок; розвиток різних форм взаємодії між продавцем і покупцем; урізноманітнення характеру та масштабів міжнародних торговельних угод; зростання значення сфери послуг, темпи зростання якої втричі перевищують аналогічні показники для торгівлі товарами. Важлива

роль в цьому аспекті належить торгівлі наукомісткою продукцією. Домінуюча роль у цьому процесі належить розвинутим країнам, на частку яких припадає близько 99% світового експорту та 85% імпорту інтелектуальної продукції. Серед найбільших імпортерів технологій варто виділити Японію, Італію, Німеччину, Францію, Великобританію. Найбільшим експортером залишається США.

За оцінками експертів Світової організації торгівлі міжнародна торгівля та виробництво знаходяться в 2010 році в стадії одужання. Падіння обсягів глобального виробництва у 2009 році (на 2,3%) було продемонстровано вперше з часів Великої Депресії 1920–1930 рр. За прогнозами СОТ, міжнародна торгівля до кінця 2012 р. повинна відновити зростаючу динаміку, хоча тенденції її розвитку будуть дещо відрізнятися від попередніх років.

Найбільш доцільним підходом до аналізу структури економіки та її впливу на розвиток зовнішньоторговельних відносин є, на нашу думку, з'ясування відносного значення трьох її основних секторів (сільського господарства, промисловості і послуг⁴) за показником їхньої частки в загальному обсязі виробництва або в загальній чисельності зайнятих. Слід зазначити, що із зростанням рівня доходу на душу населення сільськогосподарський сектор поступово втрачає свою провідну роль в економіці країни, поступаючись нею спочатку промисловості, а потім секторові послуг. Ці дві найважливіші структурні перебудови звичайно вважаються двома необхідними стадіями економічного розвитку кожної країни і називаються стадіями індустріалізації і постіндустріалізації.

⁴ Сільськогосподарський сектор економіки включає рослинництво, тваринництво, лісове господарство, полювання і рибальство. Промисловий сектор складається з видобувної і переробної галузей, будівництва, електроенергетики, газо- і водопостачання. У сектор послуг входять всі інші галузі економічної діяльності, такі як торгівля, транспорт, зв'язок, державне керування, фінансовий сектор, соціальні, культурні, побутові послуги й ін.

Зауважимо, що зростання доходів населення зумовлює інтенсифікацію попиту на продукцію сільського господарства, зокрема на продукти харчування, який, в свою чергу, зростає вищими темпами, ніж попит на продукцію промислового виробництва. Очевидно, що потреби людей у харчуванні обмежені їхньою біологічною природою, тоді як потреби в промислових товарах набагато більш різноманітні і не мають явних фізичних меж. При цьому продуктивність праці в сільському господарстві зростає швидкими темпами, таким чином, що кількість зайнятих у сільському господарстві, необхідна для виробництва всієї кількості сільськогосподарської продукції, постійно зменшується. Одночасно зростає зайнятість населення в промисловості і збільшується частка промисловості у ВВП. Такі зміни мають місце на етапі індустріалізації.

Подальше збільшення платоспроможності населення стає причиною змін у структурі споживчого попиту, насамперед зростанні попиту на послуги різного спрямування. Водночас продуктивність праці працівників, зайнятих у сфері послуг, зростає набагато повільніше, ніж у промисловості і сільському господарстві (оскільки людину, яка працює, наприклад, у сфері освіти, охорони здоров'я або управління, набагато складніше замінити машиною). Розглянуті чинники, діючи одночасно, обумовлюють, на наш погляд, зростання частки зайнятих у сфері послуг за рахунок її скорочення в інших сферах господарювання. Відносно повільне зростання продуктивності праці в секторі послуг приводить також до відносного подорожчання послуг порівняно з товарами, виробленими промисловістю і сільським господарством. Зростання обсягу виробництва в сфері послуг і підвищення цін на послуги разом пояснюють швидке зростання частки послуг у ВВП. У кінцевому підсумку сектор послуг займає провідне положення в економіці, що характерне для постіндустріальної стадії розвитку.

Падіння частки і значення промисловості у зв'язку з переважанням сфери послуг, що посилюється, – одна з тих структурних перебудов, що характерні сьогодні для економіки країн з високим рівнем доходу, які вступили в стадію постіндустріалізації. Водночас більшість країн з низьким ВВП на душу населення все ще перебувають у стадії індустріалізації. Процес постіндустріалізації розвинутих країн уже вчинив вирішальний вплив на структуру всієї світової економіки: якщо в 1980 р. послуги становили приблизно половину сукупного світового обсягу виробництва, то у 2005–2009 рр. їхня частка досягла вже двох третин світового ВВП [189]. У 2009 р. обсяг експорту послуг становив 3,35 млрд. дол. США.

Виробництво послуг з огляду на їхню нематеріальність звичайно потребує менше природного капіталу і більше людського капіталу, ніж виробництво промислових або сільськогосподарських продуктів. Тоді одним з наслідків випереджального росту сектору послуг повинне стати зростання попиту на працю більш кваліфікованих працівників і, відповідно, зростання обсягу інвестицій в освіту, що є безпосереднім внеском у людський розвиток. Іншим безпосереднім наслідком випереджального зростання виробництва послуг є відносно менше споживання природних ресурсів і, відповідно, менший негативний вплив виробництва на природне середовище.

Слід зазначити, що тою мірою, якою економічне зростання забезпечується за рахунок зростання виробництва послуг, країни отримують можливість заощаджувати свій природний капітал і одночасно нарощувати свій запас людського капіталу. Тому економічне зростання у розвинутих країнах, які вже вступили в стадію постіндустріалізації, є більш стійким, ніж зростання у більшості країн, що розвиваються. Однак країнам, що розвиваються, не доцільно штучно збільшувати виробництво послуг. Йдеться, передусім, про те, що при досягнутому цими країнами рівні

економічного розвитку збільшення виробництва продукції сільського господарства і промисловості гостро необхідне для задоволення потреб переважно бідного і швидко зростаючого населення.

У колишніх соціалістичних країнах сектор послуг був відносно нерозвинений (незважаючи на великі досягнення в галузі освіти й охорони здоров'я) через те, що державні підприємства повільно реагували на мінливий попит з боку населення. До того ж багато видів послуг, що відіграють важливу роль у ринковій економіці, просто не могли розвиватися при соціалізмі, наприклад, банківська справа або торгівля нерухомістю. Тому в період переходу цих країн від централізованого планування до ринку сектор послуг в економіці зростає особливо швидко, незважаючи навіть на економічну кризу і падіння доходів населення. Зростання сфери послуг відбувається як реакція на штучне гальмування в минулому, а також як задоволення попиту на нові послуги, які необхідні приватному секторові.

Зростання сфери послуг у країнах із трансформаційною економікою має особливо велике значення тому, що воно збільшує можливість використання накопиченого в цих країнах запасу людського капіталу, тобто можливість забезпечення зайнятості людей з відносно високим рівнем освіти. Таким чином, зростання сфери послуг допомагає (особливо в умовах кризи перехідного періоду) зберегти найважливіший вид капіталу, накопиченого в колишніх соціалістичних країнах, і є найважливішою умовою їхнього подальшого постіндустріального розвитку.

Прискорення науково-технічного прогресу постійно виставляє нові, все більш високі вимоги до економіки і суспільства різних країн – учасниць світового господарства, створює напруження у взаємозв'язках його підрозділів. На сьогодні є всі підстави говорити не тільки про виникнення, але і про поглиблення структурної кризи світового господарства⁵. Перші

⁵ У вітчизняній літературі структурні кризи найчастіше ототожнюють з поняттям структурних зрушень. Багато в чому це пов'язано з тим, що ряд авторів вважає структурні зрушення в економіці нециклічним

гостро відчутні ознаки кризи проявилися на початку 70-х років. Структурна перебудова тих років істотно змінила галузеві пріоритети економічного розвитку. Підвищення ролі ресурсозбереження, падіння попиту на традиційні види сировини і матеріалів різко обмежили розвиток ряду базисних виробництв і збільшили розвиток наукомістких.

До характерних рис сучасної структури національного господарства слід віднести, по-перше, зростання темпів росту сфери послуг. По-друге, наявність галузевих і міжгалузевих комплексів. Мова йде про процес зміцнення виробничих зв'язків, інтеграції різних ступенів виробництва. Слід відзначити створення таких міжгалузевих комплексів, як паливно-енергетичний, металургійний, машинобудівний, хімічно-лісовий, будівельний, агропромисловий, транспортний. Усі ці комплекси мають у свою чергу складну і диференційовану структуру.

По-третє, високий рівень спеціалізації сучасної промисловості. У результаті поглиблення суспільного поділу праці виник ряд галузей, підгалузей і видів виробництв, що утворюють у своїй сукупності галузеву структуру промисловості, яка визначається багатьма суспільними й економічними чинниками. Пріоритетними з них, на нашу думку, є такі: а) рівень розвитку виробництва, б) технічний прогрес, в) суспільно-історичні умови, г) виробничі навички населення, д) природні ресурси. Найбільш істотним чинником, що визначає зміни галузевої структури промисловості, є науково-технічний прогрес і його основні напрями – автоматизація, комп'ютеризація і механізація виробництва, удосконалювання технологій, спеціалізація і кооперування виробництва. Зміна й удосконалення галузевої структури промисловості на основі

явищем. Однак аналіз змін економічної структури доводить наявність основних параметрів циклічності (періодичності і подібних фаз у розвитку). При цьому якщо зміни відбуваються в економічній структурі протягом усього процесу його розвитку, то структурна криза відповідає періодові максимальної інтенсивності структурних зрушень. Таким чином, структурну кризу варто розглядати як визначену фазу структурного циклу, у якій структура економіки не відповідає системі суспільних потреб і новим можливостям їхнього задоволення.

науково-технічного прогресу відбуваються постійно і особливо інтенсифікуються під впливом глобалізаційних зрушень. Слід зауважити, що науково-технічний прогрес має значний вплив на галузеву структуру машинобудування, де розвиваються такі галузі, як електротехнічна, приладобудівна з такими підгалуззями, як виробництво засобів обчислювальної техніки, приладів контролю і регулювання складних технологічних процесів, роботів і т.д.

По-четверте, перехід від базових галузей, що є ресурсоемними, до наукомістких галузей. Але структурні зміни в промисловості не приводять до повної заміни одних галузей іншими, а змінюється пріоритетність їхнього розвитку. Наприклад, для 70–80-х років було характерне скорочення частки сільськогосподарського виробництва в створенні ВВП як у промислово розвинутих країн, так і в країнах, що розвиваються. В останні роки ефективність сільського господарства в більшості регіонів світу підвищилася. У західних країнах відбулося утворення аграрно-промислового комплексу, що сприяло раціональнішому використанню кінцевої продукції⁶. Це вплинуло і на зміну структури зовнішньої торгівлі. У цілому вона зрушувалася у бік продукції обробної промисловості. Наприкінці 80-х років на її частку припадало 75% обсягу зовнішньої торгівлі світу (1980 р. – 58%), у країнах, що розвиваються – 68% обсягу зовнішньої торгівлі (1980 р. – 42%)⁷. При цьому, країни, що розвиваються, не тільки стали більше експортувати продукції обробної промисловості, але і більше імпортувати наукомістких товарів [205].

По-п'яте, зрушення в характері розвитку всесвітнього поділу праці за останні роки, які істотно змінили умови міжнародної спеціалізації. Прискорення науково-технічного прогресу додало до традиційних чинників

⁶ У промислово розвинених країнах на долю сільськогосподарського виробництва припадає 2,3% та в розвинених країнах – 15,4% ВВП.

⁷ Мировая экономика / Под ред. В.К.Ломакина. – М.: Издательский центр “Ан-кил”, 1995. – с.120

спеціалізації виробництва нові стимули, зробивши необхідною відповідну перебудову структури виробництва й експорту. Слід зазначити, що в індустріально розвинутих країнах загальна закономірність галузевих зрушень полягає, насамперед, в помітному зниженні питомої ваги сировинних галузей і сільського господарства у технічній модернізації промисловості і швидкому зростанні галузей сфери послуг. Найбільш радикальні зміни відбуваються на рівні підгалузей, у рамках яких найвищу динаміку мають наукомісткі виробництва⁸.

По-шосте, випереджаюче зростання міжнародного обміну готовою продукцією у зв'язку із включенням деяких країн, що розвиваються, у міжнародний поділ виробничого процесу, який породжується транснаціональними корпораціями, підйомом розвинутих країн за ступенем науково-технічного прогресу. Питома вага готової продукції у світовому експорті за останніх 20 років ХХ століття зросла з 57% до 75%⁹.

По-сьоме, зростання вартості реалізованої на світових ринках продукції обробної промисловості (щорічно у середньому на 9%), що продемонструвала збільшення за останніх п'ять років більш, ніж у півтора рази – з 4,7 до 7,3 трлн. дол. США. Найбільш швидко відбувається зростання обсягів чорних металів та хімічної продукції – відповідно на 17% та 14% щорічно. Зростання поставок машин, устаткування і транспортних засобів становить 8% на рік, одягу – 7%, текстильних виробів – 5%. Нерівномірність темпів приросту за окремими товарними групами призвела до деякої зміни структури експорту. Отже, доля хімічної продукції перевищила рівень 1990 р. майже на 3 в.п., продукція машинобудування –

⁸ Так, в обробній промисловості США зменшення чисельності зайнятих відбувалося в основному за рахунок традиційних галузей з високою трудомісткістю виробництва (харчової, текстильної, швейної, шкіряної), а також за рахунок капіталомістких галузей (зокрема, металургії). Водночас в електротехнічній промисловості і приладобудуванні чисельність зайнятих виросла за останніх 5 років більш ніж у 1,5 раза.

⁹ Україна і Росія на ринках готової продукції – аутсайтери. За даними СОТ, у світовому експорті цієї продукції на них припадає менше 0,8%, що майже втричі менше ніж частка країни в обсязі всього світового експорту (2,3%)

приблизно на 2 в.п., питома вага чорних металів повернулася до рівня 15-літньої давності, а частка текстильних виробів і одягу разом знизилася більш ніж на 2 в.п. (Табл. 1.3). Що стосується ринків продукції машинобудування, то на сьогодні вони є найбільш ємними ринками готових виробів. У 2005 р. вартісний обсяг продажу продукції обробної промисловості становив 3,8 трлн. дол. США., а у 2009 – 4,5 трлн. дол. США. Це у півтора рази більше сумарного вартісного обсягу експорту сільськогосподарської продукції, палива, та мінеральної сировини.

Найважливішими експортними статтями світового машинобудування є транспортні засоби, а також офісне та телекомунікаційне устаткування. На них припадає більше чверті всього світового експорту й понад третина поставок готових виробів. Експорт транспортних засобів у 2001–2005 рр. зростав швидше за експорт машинобудівної продукції в цілому. Його приріст становив у середньому 9% на рік. Поставки офісного та телекомунікаційного устаткування стрімко зростали наприкінці минулого століття: середньорічні темпи їхнього приросту досягали 18% у 1985–1990 рр. і 12% у 1990–2000 рр. На початку нового століття вони знизилися до 6% через різке падіння на світових фондових ринках курсів акцій компаній, що виробляють високотехнологічну продукцію й послуги. У 2009 році експорт офісного та телекомунікаційного обладнання становив 1,323 трлн. дол. США.

Таблиця 1.3.

Структура світового експорту готової продукції, %

Продукція	1990	2000	2004	2005	2009	2010
Чорні метали	4,4	3,1	4,1	4,3	4,9	5,0
Хімічна продукція	12,3	12,4	14,9	15,1	16,1	16,6
Інші напівфабрикати	11,1	9,5	9,6	9,7	10,5	10,7
Машини, устаткування й транспортні засоби	50,8	55,9	52,8	52,6	53,5	53,8
Транспортні засоби	13,3	17,6	18,3	17,8	18,2	18,4

Офісне й телекомунікаційне устаткування	12,5	20,6	17,2	17,5	17,9	18,1
Інші машини й устаткування	25,0	17,7	17,3	17,3	17,8	18,2
Текстильні вироби	4,4	3,3	3,0	2,8	1,7	1,5
Одяг	4,5	4,1	3,9	3,8	2,6	2,4
Інші готові вироби	12,5	11,7	11,7	11,7	12,4	12,7

*Джерело: International Trade Statistics за 1990, 2005, 2006, 2010, 2011 рр.

Експорт офісного й телекомунікаційного устаткування доцільно розглядати як показник, що досить повно характеризує обсяг торгівлі високотехнологічною продукцією. Поняття «високі технології» пов'язується з тими галузями промисловості, де високі питомі витрати на НДДКР. На нашу думку, це поняття доцільно трактувати ширше, оскільки високі технології присутні як частина технологічної бази у всіх галузях сучасної економіки.

Другим за значимістю є ринок готових виробів – продукція хімічної промисловості, вартісний обсяг експорту якої в 2005 р. становив 1,1 трлн. дол. США., а в 2009 – 1,45 трлн. дол. США. Чверть хімічної продукції припадає на фармацевтичні вироби, що є найбільш динамічно зростаючою статтею світового експорту (середньорічний приріст у 2001–2005 рр. – 20%, у 2006–2010 – 12–17%) [205].

На ринках готової продукції домінують країни ЄС. Їхня сукупна частка на світових ринках перевищує 44%, причому приблизно 29% продукції реалізується в межах самої Європи. На країни Північної Америки припадає 15% світового експорту продукції обробної промисловості, на Японію – 7,5%. Більше чверті готових виробів поставляють на світові ринки країни Південно-Східної Азії, Китай, Індія, а також Бразилія (Табл. 1.4).

Зауважимо, що у новому столітті найбільш швидко зростають обсяги експорту готових виробів в країнах, що розвиваються, яким вдалося освоїти

випуск технічно складної продукції, – Китаї (на 26% щорічно), Індії (15%), Бразилії (14%) і Республіці Корея (11%)¹⁰ [190].

Таблиця 1.4.

Частки ЄС і окремих країн у світовому експорті готової продукції, %

Країни	1990	2000	2005*	
			частка у світовому експорті	частка готової продукції у загальному експорті
ЄС-25, усього		42,6	44,3	81
<i>у тому числі</i>				
поза ЄС-25		14,4	15,4	84,6
США	12,1	13,8	10	81
Китай	1,9	4,7	9,8	91,9
Японія	11,5	9,6	7,5	91,9
Республіка Корея	2,5	3,3	3,5	90,7
Канада	3,1	3,7	2,8	57,9
Тайвань (КНР)	2,6	3	2,3	90,7
Мексика	1,1	3	2,2	76,9
Швейцарія	2,5	1,5	1,6	90
Малайзія	0,7	1,7	1,4	74,4
Таїланд	0,6	1,1	1,2	76,6
Індія	0,5	0,7	1	69,4
Бразилія	0,7	0,7	0,8	52

*Не включені Гонконг (КНР) і Сінгапур, більше половини експорту яких формується за рахунок реекспорту

Джерело: International Trade Statistics. Geneva, 2006. P.127

Значної уваги заслуговує зовнішньоекономічна експансія Китаю, що збільшила за п'ятнадцять років свою питому вагу на ринках готової продукції більш ніж у п'ять разів. Удвічі підвищили свою частку Мексика, Малайзія, Таїланд та Індія. Серед інших країн за динамікою продажів лідирували країни ЄС та Швейцарія із середньорічним приростом 10%. Причини цього слід вбачати в тому, що саме в цих країнах зосереджена велика частина світового виробництва через наявність дешевих ресурсів, робочої сили та заходів урядового сприяння розвитку іноземного виробництва.

¹⁰ Оболенский В. Россия на мировых рынках готовой продукции: что впереди? //МЭ и МО. 2007. №8. С. 16–24.

На розвинені країни припадає близько половини ринків офісного й телекомунікаційного устаткування і майже 85% ринків автотранспортних засобів. Здійснюючи прямий експорт власної продукції, вони також переносять частину виробничих і збиральних процесів у країни, що розвиваються, завдяки чому останні стрімко нарощують свою присутність на ринках технологічної продукції. Так, у світовому експорті офісного й телекомунікаційного устаткування питома вага Китаю у 2009 р. досягла 28,8% (1% – у 1990 р., 17,7% – у 2005 р.), Республіки Корея – 21,2 (4,8%, 6,5%). За 1990–2005 рр. частка США в експорті цієї групи товарів знизилася з 17,3% до 9,9%, а в 2009 році становила 10,7%, в той час як частка Японії знизилась з 22,5% до 7,7% до 2005 року і досягла в 2009 році показника 13,6%. Частка Росії та України в експорті цього виду устаткування становила в 2009 році відповідно 0,4% та 1,2%. На ринках автотранспортних засобів більш помітне місце посіли Республіка Корея, що збільшила свою питому вагу з 0,7% до 4,1%, Мексика – відповідно з 1,4% до 3,9%, Бразилія – з 0,5% до 1,3% і Китай – з 0,1 до 1%¹¹ [190].

Слід зауважити, що на ринках технологічної продукції продовжують домінувати корпорації розвинених країн – США, Японії, Німеччини, Великобританії й Франції, що контролюють, за наявними оцінками, близько 80% цих ринків. Проте включення країн, що розвиваються, у торгівлю технологічною продукцією свідчить про розвиток у них сучасних секторів промисловості.

У торгівлі хімічною продукцією також на першому місці розвинені держави, частка яких становить близько 80%. Але й на цих ринках країни, що розвиваються, підсилили свої позиції порівняно з 1990 р., коли на них припадало всього близько 6% світових поставок. Особливо висока питома вага розвинених країн у торгівлі продукцією фармацевтичної промисловості

¹¹ Див. там само.

– більше 90%. Менш значна їхня частка на ринках чорних металів – близько 60%.

Країни, що розвиваються, займають останніми роками лідируючі позиції в торгівлі текстилем, контролюючи більше 55% ринків. Понад 20% світових поставок забезпечує Китай, десятку частину поділяють – Республіка Корея й Тайвань. Зауважимо, що успіхи деяких країн світу, що розвиваються, в освоєнні ринків готових виробів обумовлені рядом чинників. Йдеться, насамперед, про прискорений розвиток промисловості та зміни в її структурі. За останніх двадцять років ХХ ст. обсяг промислового виробництва в цих країнах виріс у 3,1 раза, збільшуючись у середньому щорічно на 5,9%. У країнах Азії промислове виробництво зростало ще стрімкіше – у 5,5 раза за двадцятиліття, або на 8,9% на рік проти 2,7% у розвинених країнах. Промислове зростання у країнах, що розвиваються, супроводжувалось швидким зростанням виробництва готових виробів – на 4,9% на рік у 1980–1990 рр. і на 6,8% щорічно у наступному десятиріччі¹². Середньорічні темпи приросту в електротехнічній промисловості становили в 1991–2000 рр. 9,1%, у машинобудуванні та металообробці – 7,2%, у хімічній і нафтохімічній промисловості – 7,3%. У результаті випереджаючого розвитку середньо- і високотехнологічних галузей їх питома вага у промисловому виробництві країн Східної Азії підвищилася з 42% у 1980 р. до 58% у 2000 р., країн Східної Азії – відповідно з 48% до 54%, Латинської Америки – з 41% до 47%, Близького Сходу та Північної Африки – з 29% до 38%¹³.

На нашу думку, як важливий чинник сприяння зовнішньоекономічній експансії деяких країн, що розвиваються, доцільно розглядати підвищення технічного рівня обробних виробництв за рахунок освоєння сучасних технологій, які створюються в розвинених країнах. Воно може здійснюватися

¹² Мировая экономика: глобальные тенденции за 100 лет. М., 2003. С. 545–546, 555.

¹³ Шишков Ю.В. Догоняющее развитие в эпоху глобализации. М., 2006. С. 108, 110.

у двох напрямках. З одного боку, самі країни імпортують товари і послуги, що містять технологічні нововведення, або імітують чужі технології і дизайн за закупленими зразками. З іншого боку, розвинені країни переносять в менш розвинені регіони повністю або частково виробництво достатньо складних готових виробів, їх транснаціональні корпорації створюють там офшорні наукові центри і конструкторські бюро, навчають місцевих працівників. Останнім часом також посилюється приплив у країни, що розвиваються, інформаційних технологій, що розширює їм доступ до технічної, наукової, економічної та іншої інформації.

Помітну роль у прискоренні індустріалізації й підвищенні технічного рівня промисловості продовжує відігравати приплив на ринки, що розвиваються, прямих іноземних інвестицій. У 2005 р. країни, що розвиваються, поглинули 36,5% світового обсягу таких інвестицій – 334,3 млрд. дол. США, або 12,8% всіх їх капіталовкладень в основні фонди. Сумарний накопичений обсяг прямих інвестицій з-за кордону досяг у цих країнах 2757 млрд. дол. США. Ці інвестиції несуть із собою сучасні технології, ноу-хау, досвід менеджменту й маркетингу, культуру ділового спілкування.

Завдяки зростанню доходів населення й доходів бюджету в країнах наздоганяючого розвитку нарощувались обсяги вкладень у людський капітал – у першу чергу в освіту. Тільки державні витрати на ці цілі збільшилися там з 3,5% ВВП в 80-х роках минулого століття до 4,1% у 2004 р. та 9,6% – у 2009 р. У результаті посилення уваги до сфери освіти в Східній і Південно-Східній Азії, наприклад, рівень грамотності серед дорослого населення піднявся з 80% в 1990 р. до 87% в 2000 р. та 91% – у 2009 р., а число студентів в 2004 р. в 3,4 раза перевищило рівень 1990 р. Підвищення якості людського капіталу дозволило цим країнам створювати власні науково-дослідні структури, залучати для роботи в них національні

кадри й направляти все більше фінансових ресурсів у сферу НДДКР. Нині у високорозвинених країнах 90% ВВП формується за рахунок виробництва та експорту наукоємної продукції, а в найбільш розвинених – понад 80% світового товарообороту високотехнологічної продукції припадає на країни Великої сімки [116, с. 23].

Варто відзначити, що технологічний підйом у деяких країнах, що розвиваються, та їхня експансія на зовнішні ринки виявилися можливими, насамперед, в результаті послідовного проведення їх урядами поміркованої і зваженої економічної політики. Досвід країн, що розвиваються, має стати показовим для багатьох країн. Зокрема, їх приклад доводить, що для завоювання зовнішніх ринків необхідні спільні зусилля бізнесу й держави, що ставлять за мету формування в національному господарстві конкурентоспроможних галузей і секторів, а також спростовує твердження про те, що неодмінною умовою модернізації є максимальний вихід держави з економіки, з яким продовжують виступати деякі представники політичної еліти й наукового співтовариства.

Що стосується країн, що розвиваються, то їх успіхи в освоєнні ринків готових виробів обумовлені рядом чинників. По-перше, прискорений розвиток промисловості та зміни в її структурі. За останніх двадцять років ХХ ст. обсяг промислового виробництва в цих країнах виріс у 3,1 раза, збільшуючись у середньому щорічно на 5,9%. У країнах, що наздоганяють, Азії (за винятком Близького і Середнього Сходу), тобто, саме в тих, які найбільш активно освоюють світові ринки готових виробів, промислове виробництво зросло аж у 5,5 раза за двадцятиліття, або на 8,9% за рік проти 2,7% у розвинених країнах. Промислове зростання у країнах, що розвиваються, супроводжувалося швидким збільшенням виробництва

готових виробів – на 4,9% за рік в 1980–1990 рр. і на 6,8% щорічно в наступному десятилітті¹⁴.

По-друге, підвищення технічного рівня обробних виробництв. З одного боку, розвинені країни самі імпортують товари і послуги, що містять технологічні нововведення, або імітують чужі технології та дизайн по закуплених виробках (тобто виробляють імітати). З іншого боку, розвинені країни переносять повністю або частково виробництво досить складних готових виробів у менш розвинені регіони. Їхні транснаціональні корпорації навчають там місцевих працівників, створюють офшорні наукові центри й конструкторські бюро. Слід зауважити, що останнім часом посилюється приплив у країни, що розвиваються, інформаційних технологій, що розширює їм доступ до наукової, технічної, економічної й іншої інформації.

Помітну роль у прискоренні індустріалізації й підвищенні технічного рівня промисловості продовжує відігравати також приплив прямих іноземних інвестицій на ринки, що розвиваються. У 2005 р. країни, що розвиваються, заволоділи 36,5% світового обсягу таких інвестицій – 334,3 млрд. дол. США, або 12,8% всіх їх капіталовкладень в основні фонди¹⁵.

Отже, останні 10–15 років характеризуються бурхливим економічним зростанням в колишніх колоніальних державах Південно-східної Азії (В'єтнам, Індонезія, Малайзія, Таїланд), зміцненням позицій у світовій економіці промислово розвинених країн (США, Японія, Німеччині, Франції, Швеції та ін.) і різким спадом промислового і сільськогосподарського виробництва в країнах СНД і деяких державах Східної Європи (Болгарія, Румунія, Польща). Важливу роль у цьому відіграють промислова політика і здійснювані структурні зрушення.

¹⁴ Підраховано за: Мировая экономика: глобальные тенденции за 100 лет. М., 2003. С. 545–546, 555.

¹⁵ Джерело: World Investment Report 2006. UN. N.Y., Geneva, 2006. P.299–315.

У державах Південно-східної Азії в основу промислової політики покладений вихід на світовий ринок споживчих товарів (одягу, тканин, взуття, побутової радіоелектроніки й ін.). Ці виробництва не потребують великих інвестицій, вони енергоощадні і неметалоємні, спираються на традиційні промисли і використовують дешеву робочу силу. З точки зору довгострокової перспективи дія вказаних чинників обмежена, оскільки конкуренція з боку інших країн, і перш за все Китаю, зростатиме. Але вже зараз ці країни відіграють велику роль у світовій торгівлі споживчими товарами, частково звільнивши від їх виробництва країни Західної Європи і Північної Америки. Останні нарощують свій промисловий потенціал за рахунок розвитку в першу чергу наукоємних галузей – машинобудування, хімічної промисловості, виробництва засобів зв'язку, а також комп'ютеризації виробництва, сфери управління і послуг.

Третя група країн спеціалізується переважно на видобутку палива, чорних і кольорових металів, хімічної сировини для високоіндустріальних держав і є їх сировинним придатком. Ці галузі, за винятком видобутку нафти і газу, як правило, трудомісткі, тобто спираються перш за все на дешеву робочу силу. Посилена експлуатація надр веде до руйнування природного середовища і забруднення повітряного басейну.

Зауважимо, що держави, які спеціалізуються на розвитку паливних і сировинних галузей, прирікають себе не тільки на економічну залежність від країн, що споживають їх продукцію, не тільки завдають шкоди навколишньому середовищу, але і не мають перспектив для економічного прогресу. У всіх цих країнах відбувається природна і швидка деградація технологічного потенціалу і кваліфікованих кадрів, оскільки виробництво первинних продуктів для подальшої промислової переробки відносно нескладне, світові ціни на сировину і паливо порівняно з цінами на готову продукцію поступово знижуються через зменшення абсолютної і відносної

потреби в них (з розрахунку на одиницю ВВП) унаслідок проведення високорозвинутими країнами ресурсозберігаючої політики і зростання вартості робочої сили. Останні переходять на технологічно складніші виробництва, постійно «віддаляючись» від початкових стадій промислового циклу.

Кардинальна зміна структурної політики передбачалася і в роки перебудови, і в період економічних реформ. У першому випадку помітних результатів досягти не вдалося, оскільки почалося зниження темпів економічного зростання, загострилися соціальні проблеми, економіка Радянського Союзу почала розвалюватися. Зменшення питомої ваги видобувного сектору СРСР і збільшення долі машинобудування супроводжувалося старінням виробничого апарату і транспорту, недостатнім освоєнням нової техніки і технологій. Прогресивні зміни в структурі промисловості не відбулися.

За роки реформ кінця 20 століття різко знизився технологічний рівень промислового виробництва. Одночасно посилилася тенденція до падіння ефективності технологічних процесів. Для більшості наукоємних галузей цивільної промисловості технологічна деградація стала практично неминучою. Особливо важке становище складалося в тих галузях промисловості, які визначають економічне зростання. Стрімко зросла частка імпортованих товарів, що реалізуються на ринках СНД. Здали свої позиції вітчизняні виробники наукоємної техніки. Тенденції, що склалися, ведуть до повного розвалу обробної промисловості країн і до виснаження практично непоновлюваної сировинної бази добувних галузей. У цілому слід зазначити, що галузева структура промисловості визначає загальну ефективність економіки, соціально-економічні і стратегічні цілі суспільства, життєвий рівень населення і роль країни в міжнародному розподілі праці. Саме завдяки послідовній і виваженій політиці урядів

країн, що розвиваються, відбулися технологічний підйом та експансія на зовнішні ринки. Тим самим держави давали додаткові імпульси перетворенням в економічному житті, доповнюючи й коригуючи дії ринкового механізму.

Характер та інтенсивність структурних змін, що відбуваються в національних економіках, сьогодні зумовлюють необхідність комплексного дослідження причин, механізмів і результатів структурних зрушень.

1.3. Роль інноваційних факторів у структурній перебудові зовнішньої торгівлі країн світу

Сучасна економічна система розвивається під впливом багатьох структурних зрушень. Важливого значення в цьому аспекті набуває включення науки до системи продуктивних сил. Поступово і закономірно нарощуючи свій вплив на всі інші сфери громадського життя, науково-технічний потенціал вже до середини ХХ ст. став головним чинником розвитку як в межах окремих країн або регіонів, так і в загальнолюдському масштабі. Передумови цього слід вбачати у зовнішніх ознаках нового становища науки в суспільстві. Серед них доцільно виділити, по-перше, різке зростання кількісних параметрів сфери науки, по-друге, організацію науково-дослідних лабораторій на всіх значних промислових підприємствах, по-третє, створення великого державного сектору досліджень і розробок (ДР), по-четверте, появу державних органів управління наукою і державною науково-технічною політикою. Розвиток зазначених процесів у другій половині ХХ ст. сприяв формуванню особливої категорії технологій, галузей промисловості і виробів, що отримали назву «наукоємних» або «високотехнологічних».

Через новизну зазначених понять їх визначення поки що не є стандартизованими і не мають обґрунтованої методики визначення. Новизна поняття «наукоємність» пояснюється, на наш погляд, тим, що процес взаємодії науки з виробництвом розпочався відносно недавно, натомість питання його вартості значно актуалізувалося в умовах необхідності підтримання високих темпів науково-технічного розвитку за часів другої Світової війни та подальших двох десятиріч. Науково-технічний прогрес, що є невід'ємною складовою економічного зростання, вимагає значних фінансових витрат. Відповідно до закону Н. Решера¹⁶ навіть для того, щоб темп появи великих відкриттів і винаходів не сповільнювався, був постійним, потрібно нарощувати обсяг ресурсів, що втягуються в сферу науки і техніки, за експонентним законом. Але протягом тривалого часу цього не може дозволити собі жодне підприємство, галузь або навіть держава [193, с.123].

Слід відзначити, що у кожній галузі відповідно до її особливостей складається свій баланс витрат, що забезпечує стійке прибуткове господарювання, і порушення його може призвести до непередбачуваних наслідків. Такий баланс містить статтю витрат на дослідження і розробки. Обсяг цих витрат залежить від обсягів виробництва і, головне, від обсягів збуту продукції, а для того, щоб наростити обсяг коштів, які виділяються на дослідження і розробки, необхідно в свою чергу розширити ринок збуту.

Зауважимо, що ємність ринку будь-якого виду товарів у кожен конкретний момент часу обмежена, коли йде мова про національний або про міжнародний ринок. Галузь може отримати додаткові кошти на дослідження і розробки від держави, але і на цьому рівні працює механізм балансування витрат, цього разу державних, що відображається у структурі

¹⁶ Rescher N. Scientific progress: A philosophical essay on the economics of research in natural science. – Oxford, 1978. – XIV, 278 p.

бюджету країни. Держава виділяє на підтримку науки визначену частку свого ВВП.

У розвинутих країнах протягом останніх десятиліть ХХ ст. ця частка становила від 1% до 3% залежно від країни. Мова йде про те, що для того, щоб збільшити фінансування на науку на 1 млрд. дол. США, потрібно, щоб національний ВВП виріс приблизно на 40 млрд. дол. США. Ні в галузях, ні в масштабах держави частка (ВВП або обсягу збуту), яка виділяється на дослідження і розробки, не є юридично закріпленим нормативом, вона встановлюється як кінцевий результат об'єктивних процесів, що відбуваються в суспільстві, і відбиває рівень його соціально-економічного, технологічного і культурного розвитку. Такого роду показники змінюються в часі дуже повільно.

Як зазначалося вище, стандартизованої класифікації, яка б виділяла конкретну галузь промисловості як наукоємну, за цією ознакою не існує. Найбільш авторитетним джерелом у цьому питанні є, на нашу думку, Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), куди входять усі провідні промислово розвинуті країни. Згідно із аналізом прямих і непрямих витрат на дослідження і розробки у 22 галузях промисловості десяти країн – США, Японії, Німеччини, Франції, Великобританії, Канади, Італії, Нідерландів, Данії й Австралії – експертами були виділені наукоємні галузі, зокрема на основі витрат на науку, чисельності учених, інженерів і техніків, обсягу доданої вартості, обсягів збуту продукції, частки кожного сектору в загальному обсязі виробництва розглянутих держав [208]. При визначенні непрямих витрат використовувався апарат так званої «виробничої функції». У кінцевому підсумку, до числа наукоємних були віднесені такі галузі: 1) аерокосмічна; 2) виробництво комп'ютерів і офісного устаткування; 3) виробництво електронних засобів комунікацій; 4) фармацевтична промисловість.

Варто зауважити, що такий перелік ОЕСР варто розглядати не як вичерпну, а як представницьку вибірку наукоємних галузей промисловості для виявлення їхніх особливостей, ролі в економіці розвинутих країн і ситуації на світовому ринку наукоємної продукції. У сфері послуг до наукоємних доцільно відносити галузь зв'язку, освітню галузь, фінансові послуги, охорону здоров'я та ділові послуги.

Слід зазначити, що в останні десятиріччя минулого століття наукоємні галузі демонстрували і продовжують демонструвати високі темпи росту, і це відрізняє їх від інших галузей. Найбільш інтенсивно структурна перебудова промисловості на користь наукоємних галузей відбувалася в двох групах країн. До першої входили провідні технологічні лідери – США, Японія і Великобританія, а в другу – дві азіатські країни з числа нових індустріальних – Південна Корея і КНР. За прогнозом, наведеним у журналі «Експерт», у 2020 році Китай витратить на науково-дослідні розробки більше, ніж будь-яка інша країна світу – 370 млрд. дол. США. Однак вже сьогодні такі китайські телекомунікаційні компанії, як Huawei та ZTE в Шеньчжені, в середньому виділяють на наукові розробки 10% свого обігу (це більше, ніж аналогічний показник для західних корпорацій). Ними також відкриті два надсучасних університети, де працівники компаній підвищують кваліфікацію.

Інтенсивне зростання характерне і для наукоємних галузей сфери послуг і, переважно за рахунок цих галузей, для сфери послуг у цілому. В другій половині XX ст. вона виходить у провідних країнах на перше місце як за чисельністю працюючих, так і за своїм внеском у ВВП. Наприклад, у 1959 р. її частка становила у ВВП США 49%, і це вже було більше частки будь-якого іншого сегменту економіки, а в 1997 р. сфера послуг забезпечувала практично дві третини (64%) американського ВВП. У сфері

послуг у країнах Євросоюзу (EU27) та Норвегії у 2006 році найбільша частка зайнятих була зосереджена у торгівлі (14,3%), охороні здоров'я та соціальній роботі (9,7%), послугах бізнесові (9,2%), і планується що ця тенденція триватиме й надалі.

Дохід наукоємних галузей сфери послуг у період з 1980 по 1997 рр. зростав у середньому на 4,6%. Це трохи менше, ніж у наукоємних галузях обробної промисловості, але майже в два рази більше, ніж в інших промислових галузях. У світовому масштабі обсяг продажів наукоємних послуг у 1980 р. дорівнював 3,4 трлн. дол. США. До 1990 р. він збільшився до 5,8 трлн. дол. США., а в 1997 р. перевищив 7,4 трлн. дол. США.¹⁷ Серед п'яти перерахованих галузей перше місце займають бізнес-послуги. На них припадає 38% загального доходу. Далі варто розглядати фінансові послуги – 25%, послуги зв'язку (телекомунікацій і трансляцій), частка яких нараховує 20,9%, а замикають п'ятірку послуги приватної охорони здоров'я (приватні клініки, лікарі, сестри тощо) і приватної освіти (приватні школи, вузи і бібліотеки), частка останньої – близько 5–6%¹⁸.

Слід зазначити, що в усьому світі спостерігається стійке зростання витрат на НДДКР¹⁹ в абсолютному та відносному виразі. У 1995–2001 рр. середньорічний темп росту витрат на НДДКР у реальному вираженні в ОЕСР становив 4,5%, у тому числі в США – 5%, у країнах ЄС – 3,8% та в Японії – 2,9%. Абсолютні витрати на науку в результаті суттєво зросли²⁰. У 2001 р. країни ОЕСР витратили на НДДКР 638 млрд. дол. США (в розрахунку за паритетом купівельної спроможності – ПКС), що значно вище, ніж у 1999 р. Японія витратила на НДДКР 104 млрд. дол. США, Індія

¹⁷ Science and Engineering Indicators. 2000, National Science Board. – Washington, 2000. – Chapter 7, 7.

¹⁸ Див. там само.

¹⁹ Наукові ресурси (науково-технічний потенціал, наука) визначає спроможність тієї або іншої країни здійснювати в себе науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР).

²⁰ Степанов Ю. Экономика без знаний не бывает // Экономическая газета для всех, кто занимается бизнесом. – 2005. – №4.

– близько 20 млрд. дол. США. У 2002 р. США витратили 277 млрд. дол. США, Китай – 72 млрд. дол. США (за ПКС), Німеччина – 55 млрд. дол. США (див. табл.1.5). За прогнозом, витрати на НДДКР у 2020 р. для США становитимуть 3% ВВП, для Японії – 3,5%, для ЄС-27 – 2,2%. Для Росії, Індії та Китаю ці показники дорівнюватимуть відповідно 2,25%, 2,4%, 2,5%.

Таблиця 1.5.

Витрати країн на науку по відношенню до ВВП у 2002, 2005 та 2020 рр. (прогноз), %

Країни	2002 рік	2005 рік	2020 рік (прогноз)
США	2,7	7,0	3,0
Японія	3,0	4,7	3,5
країни ЄС	1,9	4,0	2,2
країни ОЕСР	2,3	4,8	2,5
Росія	1,24	1,32	2,25
Україна	1,16	1,30	1,8

Складено автором за матеріалами [188,189]

На науково-технічний потенціал країни, її стан та тенденції розвитку впливають дві групи чинників: кількісні та якісні (система організації НДДКР, пріоритети наукових розробок, а також рівень розвитку такої галузі, як наукове обслуговування). В цьому аспекті слід зазначити, що найважливіша роль у розвитку науково-технологічного потенціалу країн світової спільноти належить державній політиці підтримки його розвитку. Так, наприклад, Європейським Союзом, який за динамікою наукоємності наразі відстає від США та Японії, прийнята Сьома рамкова програма НДДКР. Її загальне фінансування становитиме 73,7 млрд. євро. З них 44,7 млрд. євро буде виділено на розвиток дослідницької кооперації (між наукою та бізнесом, між різними бізнес-структурами), 11,9 млрд. євро – на підтримку винахідників, 7,2 млрд. євро – на фінансування науково-дослідницького персоналу, 7,5 млрд. євро – на розвиток інфраструктури.

До показників, які характеризують наукові ресурси окремих країн та груп країн варто віднести такі:

- частка витрат на науково-дослідницькі та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР) у ВВП;
- витрати на НДДКР на душу населення;
- частка бюджетних асигнувань на НДДКР у загальних витратах державного бюджету;
- чисельність спеціалістів, зайнятих у науці та науковому обслуговуванні;
- кількість міжнародних премій (перш за все Нобелівські); частка наукоємної²¹ продукції у ВВП та промисловій продукції; індекс цитування (велика кількість посилань у наукових працях на роботи дослідників з цієї країни);
- частка цієї країни на світовому ринку високих технологій (інформаційні технології, які базуються на використанні нових матеріалів; космічні технології; ядерні технології).

Варто зазначити, що питома вага витрат на НДДКР у ВВП розвинених країн має тенденцію до стабілізації на рівні від 2% до 3%. Однак, на нашу думку, не існує жорсткої залежності між рівнем розвитку тієї чи іншої країни і часткою витрат на науку у її ВВП. У цілому розвинені країни витрачають на НДДКР відносно більше коштів, ніж малі. Проте тут слід зважати також на історичні умови цієї країни, що склалися. Наприклад, у США велика частина досліджень здійснюється у військових цілях, що і є одним з чинників відносно високої ролі держави у фінансуванні НДДКР. Інший чинник – традиційно висока частка фундаментальних досліджень, які фінансуються в багатьох випадках за рахунок держбюджету. Тому у ряді країн істотну роль у фінансуванні НДДКР відіграють приватні фірми.

²¹ За визначенням національного фонду США, до наукоємних галузей відносяться галузі, в яких частка витрат на НДДКР становить більш 3,5%, а частка наукового персоналу – не менш ніж 2,5%; у рахунок наукоємних галузей входять авіакосмічна, приладобудівна, електротехнічна, електронна та інші галузі.

У пострадянських країнах до середини 90-х рр. для науки була характерна централізована система фінансування, при якій частка державних коштів досягала 93% витрат на дослідження та розробки. Однак обсяг бюджетних асигнувань на НДДКР у другій половині 90-х рр. різко скоротився, і в результаті частка бюджетних коштів у структурі фінансування досліджень та розробок (з урахуванням коштів підприємств державного сектору) за період 1996–2004 рр. становила від 51% до 62%. Пострадянські країни поки не можуть вийти із тривалої стагнації в цій сфері. Причини цього слід вбачати в тому, що середній вік дослідників, а також наукового обладнання, рівень інноваційної активності та інші знаходяться за пороговим значенням, при якому забезпечується припустимий рівень національної безпеки країн.

Це означає, що на сьогодні обсяг витрат на НДДКР в Україні та Росії приблизно у 3,5 раза нижче рівня 1990–1991 рр. Відносно ВВП інвестиції у сектор науки в країнах ОЕСР в цілому в 2005 р. були майже у 5 разів, а у США більш ніж у 7 разів вище, ніж в Україні та Росії. В наших країнах поки ще не дотримуються навіть рекомендації Міжнародної академічної Ради (Interacademy Council) для країн, що розвиваються, стосовно необхідності збільшення фінансування НДДКР до рівня 1,5% ВВП. Цей факт свідчить, насамперед, про негативні тенденції у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності зазначених країн.

Показник наукоємності України становить 1,7% від рівня 1990 р. (3,11% ВВП), що є нижче від законодавчо встановленого рівня. В країні не виконуються норми Закону України від 1998 р. №284-ХІУ «Про наукову та науково-технічну діяльність»²².

²² Стаття 6. Гарантування 30% загального обсягу витрат на науку з Держбюджету України на фінансування державних наукових і науково-технічних програм за пріоритетними напрямками.

Причиною зменшення частки України на світовому ринку наукоємної продукції є, передусім, обмежене фінансування науки. Крім того, держави – лідери на ринку наукоємної продукції жорстко контролюють частку витрат на фундаментальну науку в обсязі ВВП, оскільки слабкість цього сектору породжує політичну нестабільність навіть у країнах, які володіють природними ресурсами. Слід зауважити, що згідно з інноваційним сценарієм розвитку України, розробленим до 2015 року, передбачається реалізація низки заходів щодо посилення зазначених тенденцій. Пріоритетне значення серед таких заходів мають, на нашу думку, по-перше, нарощення конкурентних переваг в тих сегментах високотехнологічного виробництва, які в Україні вже є – у світлотехніці на базі над'яскравих світлодіодів, мікрохвильовій електроніці, опто- та інфрачервоній електроніці; космічному комплексу, дослідженнях з біо- та нанотехнологій, ІТ. Україна також має потенціал для досягнення інноваційного лідерства і в окремих секторах військово-промислової галузі – високоточна зброя, радарна техніка, ракетобудування і літакобудування, надшвидкісна передача даних і високочастотний зв'язок.

По-друге, включення України до глобального науково-технологічного розвитку. Реалізація сценарію сприятиме, насамперед, масштабному залученню фінансових та кадрових ресурсів у технологічне оновлення економіки, збільшенню обороту зовнішньої торгівлі високотехнологічною продукцією та «власними» технологіями. Частка інноваційної продукції в обсязі промислового виробництва зросте не менш ніж на 50%, рівень інноваційної активності підприємств у промисловості досягне 60%, а частка сектору високотехнологічних виробництв у структурі обробної промисловості перевищить 30% (за «Концепцією розвитку Національної інноваційної системи», розробленою Державним агентством

України з інвестицій та інновацій). На цій основі будуть створені найбільш стабільні конкурентні переваги.

По-третє, підвищення суб'єктності України. Володіння стабільними конкурентними перевагами дасть змогу Україні стати впливовим гравцем не тільки у світовій економіці, але й в міжнародній політиці, а отже – нейтралізувати ті ризики національної безпеки, що походять із її географічного розташування між Заходом та Росією. Наддержави не зможуть використовувати економічні важелі з метою політичного тиску на Україну. Вона отримає реальну свободу у виборі зовнішньополітичних орієнтирів.

До специфічних рис наукоємних галузей економіки слід віднести, по-перше, швидке зростання і великі обсяги продажів; по-друге, велику частку доданої вартості в продукції цих галузей; по-третє, високий рівень заробітної плати працівників; по-четверте, великі обсяги експорту; по-п'яте, інноваційний потенціал, яким наукоємні галузі володіють більшою мірою, ніж інші галузі господарства. На нашу думку, дослідні роботи й інновації органічно пов'язані. Саме інновації є метою дослідницької діяльності наукоємних підприємств і організацій, що працюють в гостро конкурентному середовищі як на внутрішньому, так і на міжнародному ринку. Високий рівень витрат на дослідні роботи є головною зовнішньою ознакою наукоємності галузі або окремого підприємства та підґрунтям постійної й інтенсивної інноваційної активності.

Зважаючи на зазначені особливості, наукоємні галузі створюють в останнє десятиліття провідну групу в економіці розвинутих країн та є важливим чинником економічного зростання й позитивної динаміки інших показників соціально-економічного розвитку. А оскільки, як зазначалося вище, розвиток будь-якої галузі прямо залежить від обсягів виробництва і

продажів, між основними виробниками наукоємної продукції йде гостра конкурентна боротьба за ринки збуту як у масштабах окремих країн, так і на світовій арені, де наукоємні галузі виступають як провідний чинник розвитку процесів економічної глобалізації.

Зростаючі темпи науково-технічних змін, швидкий розвиток наукоємних виробництв та послуг надали нового імпульсу економічному зростанню та структурним перетворенням у розвинених країнах. Інформаційні технології вже почали відігравати неабияку роль в економічному розвитку країн світу. Інформація за своєю природою створює цивілізації, використовуючи при цьому досвід попередніх. Великий вплив новітніх технологій має свій прояв, передусім, завдяки таким процесам, як інтернаціоналізація, глобалізація та інтеграція економіки. Бурхливий розвиток технологій знаменує собою становлення нової інформаційної ери. Водночас слід зауважити, що адаптація людини до цього явища відбувається повільними темпами і визначається не тільки її фізіологічними, а й психологічними вадами. Ці особливості впливатимуть на адаптацію людини до інформаційного пізнання.

Технологічну інформацію, яка вже стала товаром, доцільно сприймати як складову суспільства. Причини цього такі. По-перше, без її існування не можливі будь-які економічні, політичні, соціальні і культурні процеси. По-друге, економіка базується на інформації і кожний індивід сприймає її як особисте. По-третє, складно визначити скільки важить інформація і який її обсяг. По-четверте, інформація не піддається визначенню в якості кількісної теорії.

Одним з головних показників розвитку наукової та технологічної сфер країни є технологічна конкурентоспроможність. Починаючи з 1991 р., оцінками цього показника регулярно займається американський

Національний науковий фонд (NSF), який проводить дослідження за деякими узагальнюючими індикаторами технологічної конкурентоспроможності для 33 країн. Аналізуються такі спеціально сконструйовані синтетичні показники²³: а) національна орієнтація на досягнення технологічної конкурентоздатності країни; б) соціально-економічна інфраструктура, істотна для функціонування сучасної, передової у технологічному відношенні країни; в) технологічна інфраструктура, тобто соціально-економічні процеси інституціоналізації, що забезпечують потенційну можливість розробляти, виробляти і продавати нові технології; г) виробничий потенціал, матеріальні і людські ресурси, що забезпечують виробництво й ефективність високотехнологічної продукції.

Водночас варто відзначити, що ринок високих технологій монополізований сьогодні США та іншими країнами «сімки». Доступ до нього інших країн є вкрай обмеженим, що міцно прив'язує їх до науково-технологічного потенціалу країн-лідерів. Саме ці країни акумулюють сьогодні значну частку технологічної ренти світу (80% торгівлі високими технологіями та 90% вивозу капіталу).

Визначення зв'язків між структурою економіки та темпами економічного зростання держави є предметом багатьох досліджень. Ряд розроблених у цій галузі теоретичних моделей, зокрема, передбачають, що країни, які спеціалізуються у сферах високих технологій, мають більш високі темпи економічного зростання порівняно з іншими країнами. З іншого боку, країни, які спеціалізуються у «низьких технологіях», мають відносно низькі темпи продуктивності праці. В умовах глобалізації світової економіки, а також з урахуванням того факту, що різниці в темпах зростання продуктивності праці значною мірою пов'язані з ціновим

²³ Н.Бекетов Перспективы развития национальной инновационной системы России. Вопросы экономики. – 2004. №7. С.96.

чинником, це не обов'язково означає більш низькі темпи зростання добробуту країни в цілому. Водночас, якщо виробники високотехнологічної продукції будуть здатні зберігати свої переваги за рахунок високих темпів науково-технічного прогресу, а також відповідним чином контролювати ціни, перспективи розвитку для країн, які спеціалізуються на низьких технологіях, залишаються досить песимістичними. В цьому аспекті слід зазначити, що будь-який різновид виробництва може бути «науковим», якщо значна частка прибутку спрямовується на вдосконалення традиційної продукції та науково-дослідні розробки продукту нового типу. Так, у США на отримання нових продуктів в обробній промисловості зараз спрямовується 43% загальних витрат на НДДКР в цій галузі, на вдосконалення старих – 42%, на розробку нових технологічних процесів виробництва попередньої продукції – 15%.

Незважаючи на зростаючий інтерес і значну кількість побудованих останнім часом моделей, сфера досліджень зв'язків між структурою економіки та темпами економічного зростання не є новою. Можливості для використання переваг технологічного прогресу суттєво залежать від галузевої структури економіки. Як наслідок, сприятлива структура виробництва є важливим елементом як для високих темпів зростання продуктивності, так і для можливостей економіки перерозподіляти свої ресурси з метою отримання максимальних переваг від змін, обумовлених технологічним прогресом.

Однак цілісна концепція дослідження структурних зрушень в економічній системі поки що не виявлена внаслідок багатогранності цього явища і невирішеності багатьох проблем. На нашу думку, структурні зміни в економіці відбуваються під впливом сукупності чинників (див. рис 1.3). Вони залежать, передусім, від зміни структури і способів задоволення

потреб. Зміна структури потреб приводить до зрушень у структурі особистих споживчих витрат, що впливає на структуру виробництва. Виробничий попит, величина якого визначається обсягом капіталовкладень, також впливає на структурні зрушення.

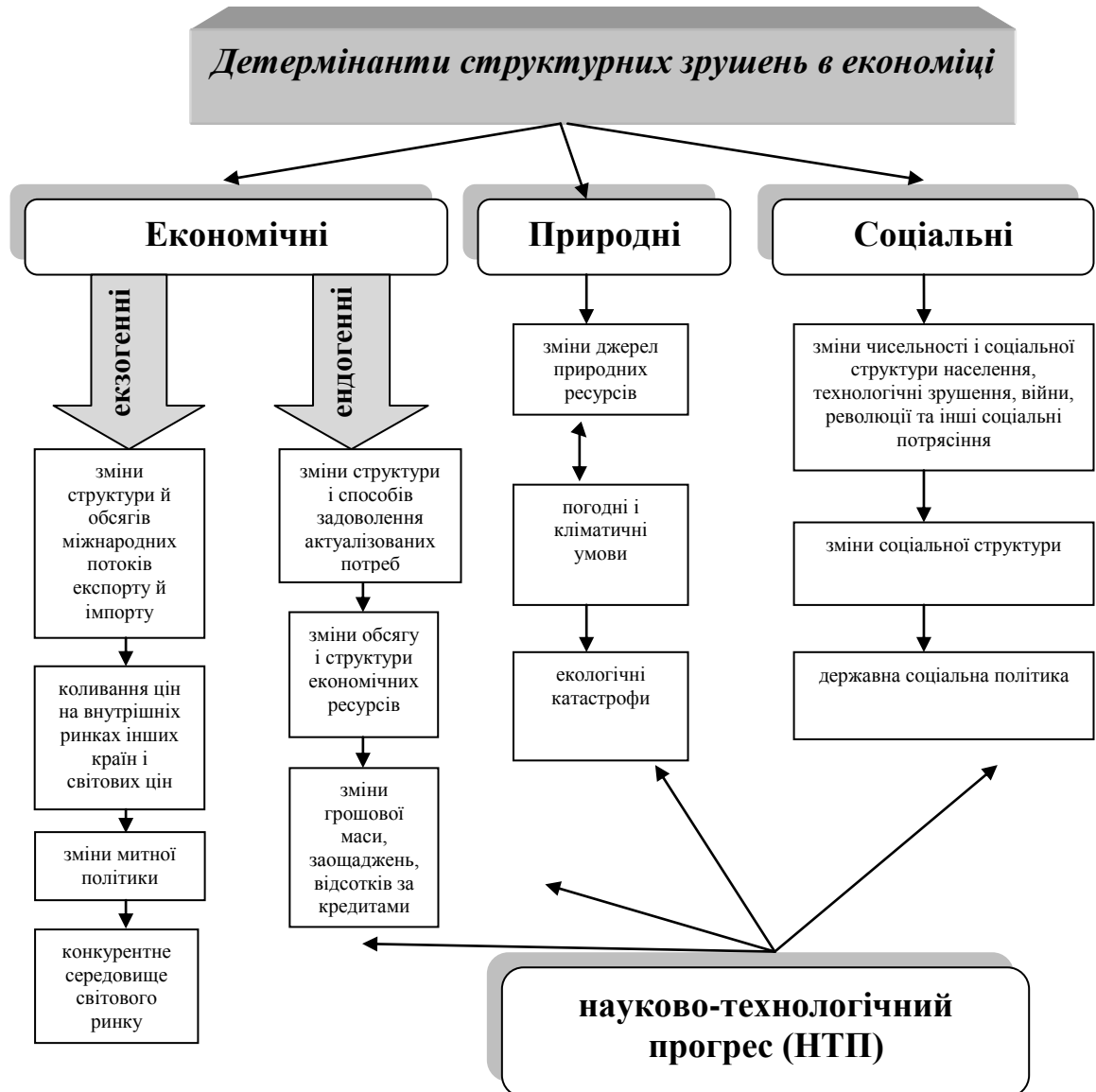

Рис. 1.3. Детермінанти структурних зрушень в економіці

Джерело: побудовано автором

Одним з найважливіших чинників галузевих структурних зрушень, як зазначалося вище, є науково-технічний прогрес. Динаміка галузевої спрямованості науково-технічних розробок сприяє зрушенням в економічній структурі. На рис. 1.3 представлено детермінанти структурних зрушень в економіці.

Істотний вплив на структурні зрушення здійснює державна політика. Успіх структурних перетворень багато в чому визначається адекватністю сполучення самоорганізаційних і організаційних важелів, ступінь яких залежить від рівня і цілей розвитку економічної системи, національної специфіки, внутрішніх і зовнішніх умов функціонування. Розмаїття чинників, які необхідно враховувати при впливі на економічну структуру, породжує багатоваріантність структурної політики. Тому при проведенні структурної політики державам не доцільно ігнорувати виклики економічної системи.

Слід зауважити, що державна структурна політика повинна бути науково обґрунтованою, гнучкою, а державне втручання повинне носити обмежений і передбачуваний характер. Виходячи з цього, процес організації структурних змін повинен мати довгостроковий і різноманітний характер, що враховує роль потенціалу в розвитку економічної системи. Отже, зміна структури економіки впливає на обсяг і структуру ресурсів, що використовуються. Коли структура національної економіки досягає меж відносного росту, ефективність суспільного виробництва знижується. Це виражається, насамперед, в зменшенні факторної продуктивності й уповільненні темпів приросту ВВП. У результаті структурних зрушень змінюються форми власності й адекватні їм форми організації виробництва.

Тенденції розвитку світової економіки за останніх чверть століття були зумовлені впливом інформаційно-комунікаційних технологій. У розвинених країнах перехід від індустріальної до сервісно-технологічної економіки, де частка доходів від послуг у структурі ВВП стає домінуючою, послуги мають виражену наукову та інноваційну складову.

В економічно розвинених країнах концентруються інтелектуальні ресурси і фінансовий капітал, а індустріальні виробництва переносяться у менш розвинуті в економічному аспекті країни світу. За останніх чверть століття експорт країн, що розвиваються, пройшов декілька етапів:

- експорт сировини – основний вид експорту країн, що розвиваються;
- експортно-обробні зони – виникають в країнах з дешевою робочою силою і в галузях, які потребують значних трудових витрат при зборці нескладної продукції;
- експорт складових частин – передбачає виробництво і експорт складових частин продукції високотехнологічних галузей (автомобілебудування, електроніка). Кінцева зборка продукції відбувається в розвинених країнах;
- експорт готової споживчої продукції – здійснюється місцевими компаніями, але дизайн, маркетинг, оптова і роздрібна торгівля контролюються крупними зарубіжними компаніями розвинених країн;
- експорт готової продукції з власними торговими марками є вищим ступенем розвитку експортного потенціалу. При такому експорті компанії проникають на зарубіжні ринки з власними торговими марками.

В економіці розвинених країн значення сфери послуг безперервно росте, а роль матеріального виробництва – знижується. Така тенденція чинить істотний вплив і на соціальну трансформацію суспільства. Він проявляється, передусім, в тому, що частка зайнятого населення у сфері послуг зростає і, відповідно, зростає роль людського чинника; великого соціального значення набуває освіта і знання; особливого значення набуває інформаційна безпека особи.

Структурні зрушення викликані науково-технічною революцією, кооперація і спеціалізація виробництва посилюють взаємозв'язок національних господарств. Це сприяє активізації міжнародної торгівлі.

Розвиток і ускладнення міжнародної торгівлі знайшли відображення в еволюції теорій, що визначають рушійні сили цього процесу. Якщо розглядати світову торгівлю в аспекті тенденцій її розвитку, то з одного боку – це посилення міжнародної інтеграції, а з іншого – поглиблення міжнародного поділу праці, градація країн на промислово-розвинені та відсталі.

Зростання сфери послуг можна віднести до постіндустріальної модернізації структури економіки, оскільки вона спирається на високий рівень розвитку індустріального сектору, деградація якого закриває країні шлях до суспільства високих технологій. Неконтрольоване зростання сировинного сектору стає головною загрозою розвитку економіки і її переходу до інноваційної структури. Сировинні ресурси слід розглядати як товар з низькою еластичністю попиту за доходом у короткостроковій перспективі порівняно з продукцією обробних (особливо високотехнологічних) галузей. Електроенергетика, паливна промисловість являють собою сектори економіки з падаючою ефективністю, внаслідок неспроможності бути основою ефективного економічного зростання. Галузева структура інвестицій, що склалася, закріплює її сировинну спрямованість. Фінансові ресурси для інвестицій зосереджені в добувних і сировинних секторах, а ефективного механізму переливу капіталу поки що немає. Низький рівень інвестицій у науку, галузі обробної промисловості є, на наш погляд, ключовим фактором, який стримує економічне зростання.

Роль інформаційних технологій і телекомунікаційного сектору в трансформації індустріальної структури економіки в структуру інноваційного типу розвитку полягає, передусім, в тому, що під впливом інформатизації відбувається зміна структури економіки. Якщо ємність внутрішнього ринку країни дуже мала для створення самостійних конкурентоздатних виробництв, його розвиток може відбуватися тільки

шляхом повної інтеграції у світовий ринок. Тому розвиток експортних можливостей і галузі в цілому нерозривно зв'язані.

Перспективним для інформаційного ринку є розвиток ІТ-аутсорсинга²⁴. Проте ніша для таких країн, як Росія і Україна на світовому ринку програмного забезпечення (ПЗ) – це наукоємне програмування. Розробка ПЗ може стати локомотивом, який потягне за собою всі наукоємні галузі і зумовить приплив висококваліфікованих фахівців до країн. Це дасть змогу залучати західні компанії до розміщення своїх центрів розробок ПЗ в цих країнах. За масштабами бізнесу телекомунікаційні компанії перевершують ІТ-компанії. Стільникові компанії є локомотивами російсько-українського телекомунікаційного ринку, входять в сектор «нової економіки». Значна частина цих компаній контролюється іноземними фірмами і між стільниковими операторами відбувається достатньо сильна конкуренція. Проте, як показує досвід високорозвинутих країн, держава не повинна йти з приватизованої телекомунікаційної галузі, щоб контролювати і регулювати її, створювати сприятливі умови для технологічного розвитку галузі.

Компанії стільникового зв'язку і компанії ІТ-сектору пропонують споживачам принципово нові послуги, формуючи тим самим свій ринок. У галузі телекомунікацій йде прискорення консолідації, спостерігається тенденція до швидкої інтеграції всіх видів сучасного зв'язку і електронно-обчислювальної техніки, що змінює характер продуктивної діяльності у сфері послуг, скорочує інформаційний цикл і терміни оновлення продукції, сприяє її урізноманітненню.

Наукоємні технології і галузі господарства є на сьогодні основною рушійною силою розвитку економіки як у масштабах окремо взятої країни або групи країн, так і у світовому масштабі. Це стосується і сфери

²⁴ На світовому ринку ІТ-аутсорсинга частка Росії становить 0,9% (Китаю – 1,3%, Індії – 21,5%).

виробництва, і сфери послуг. До початку ХХІ ст. у розвинутих країнах існувало чотири наукомістких галузі – аерокосмічна, виробництво комп'ютерів і конторського устаткування, виробництво засобів телекомунікацій і фармацевтика, які забезпечували близько 10–18% загального обсягу випуску обробної промисловості, а наукоємні галузі сфери послуг – до 30% загального обсягу останніх у вартісному вираженні.

У ХХІ столітті подальший розвиток наукомістких технологій, їхнє проникнення в усі галузі виробництва і послуг, у повсякденний побут людей є шляхом науково-технічного й економічного прогресу. Жодна країна, що претендує на значущу роль на світовій арені і прагне до забезпечення економічного росту, підвищення рівня і тривалості життя своїх громадян, не зможе вирішити цих завдань без концентрації зусиль на удосконаленні, зміцненні і максимально ефективному використанні свого науково-технічного потенціалу. У середній перспективі (до 2016 року) в США прогнозується збільшення попиту на аналітиків мережевих систем та комунікацій – на 53,4% (порівняно з 2006 р.), інженерів з обслуговування комп'ютерних мереж – на 44,6%. Дефіцит спеціалістів у галузі ІТ та електронного бізнесу спостерігається і в країнах ЄС. Тому в Європі стають популярними фірми-посередники, які шукають та «експортують» із західних країн висококваліфікованих спеціалістів на замовлення лідерів комп'ютерної індустрії. За даними деяких дослідників, до 2015 року в ЄС налічуватиметься 700 тис. наукових вакансій. За рейтингом-прогнозом галузевого розвитку Японії до кінця 2012 року, стрімко розвиватимуться не стільки інформатика та телекомунікації, скільки галузі, пов'язані з їх використанням у виробництві, – нові технології у промисловості, енергозберігаючі технології, авіа- та ракетобудування.

Проте останнім часом важливою проблемою стає якість економічного зростання. Структурна перебудова економіки взаємопов'язана зі зрушеннями в експортно-імпортній структурі торгівлі країн. Важливим наслідком структурних зрушень є зміна методів і спрямованості державного регулювання економіки. Кожна країна за роки свого існування розробила та впровадила в життя свою власну політику економічного розвитку. Ця політика охоплювала широкий спектр напрямів, кожний з яких мав на меті збільшення наукоємної складової економічної бази країни. Серед заходів, реалізацію яких передбачає зазначена політика слід виділити такі:

- заходи щодо стимулювання розвитку приватного сектору, підвищення ефективності та конкурентоспроможності таких традиційних галузей економіки, як обробна промисловість та сільське господарство, а також щодо стимулювання розвитку нових високотехнологічних підприємств;
- програми зі створення систем освіти, необхідних для досягнення високого рівня життя в умовах глобальної економіки, що базується на знаннях, тобто інноваційної економіки;
- заходи щодо комерціалізації результатів національної системи наукових досліджень і розробок, тобто перетворення знань на багатство.

Зазначені заходи мають бути орієнтиром для країн світової спільноти, які прагнуть стати активними та успішними учасниками глобальної економіки, яка базується на знаннях. Нині немає країни, де б економічне змагання за лідерство на світових ринках не пов'язувалося б з інноваціями. Створити, особливо утримати, національні конкурентні переваги, реалізувати їх в економіці глобального ринку можливо лише шляхом впровадження інноваційної моделі розвитку.

Варто зауважити, що в таких умовах необхідно підвищувати ефективність використання чинників виробництва, розвивати нові конкурентні переваги, які мають забезпечити їх успішну інтеграцію до європейських та світових ринків. Це дає змогу прогнозувати, що у разі якщо тенденція до прискорення розвитку науки та високих технологій у пострадянських країнах не посилиться, то з урахуванням високих темпів зростання в провідних країнах світу технологічне відставання наших держав від цих країн зростатиме, а вітчизняна економіка в кращому разі буде інтегрована у вигляді окремих допоміжних елементів у глобальну мережу високотехнологічних транснаціональних корпорацій. Саме тому важливою умовою самостійного та стійкого розвитку економік країн в середньо- та довгостроковій перспективі є ефективне просування в напрямі здійснення прогресивних структурних зрушень на нових інноваційно-технологічних та інституціональних основах. Ефективні зрушення у галузевій, технологічній та інституціональній структурах виробництва відповідно до прийнятих рішень та програмних документів економічного розвитку країн мають стати в перспективі базовою складовою модернізації економік України та Росії на інноваційній основі.

ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ I

Дослідження теоретичних підходів аналізу структурних змін у зовнішній торгівлі в контексті інноваційної трансформації світової економіки дає змогу зробити такі висновки. По-перше, сучасний етап розвитку світового господарства характеризується розширенням різних напрямів міжнародних економічних відносин держав світової спільноти, яке відбувається під впливом ряду факторів, а саме: а) збільшення обсягів і асортименту міжнародного товарообміну; б) загострення глобальних проблем, що активізувало міжнародне співробітництво в сфері науково-

дослідних та інших робіт; в) лібералізація зовнішньоекономічної політики переважної більшості країн світу; г) зміни в системі міжнародного поділу праці; д) процеси регіональної економічної інтеграції, що охопили всі держави світу; е) формування всесвітньої інфраструктури міжнародних економічних відносин.

По-друге, форми міжнародних економічних відносин тісно пов'язані між собою, створюють додаткові стимули для взаємного розвитку. Проте основною ланкою світогосподарських зв'язків залишається міжнародна торгівля, яку варто розглядати в двох аспектах. З точки зору взаємодії суб'єктів міжнародних економічних відносин вона являє собою сукупність відносин між країнами світу з приводу оптимального розподілу та реалізації товарів та послуг в межах світового господарства. З іншого боку, міжнародну торгівлю варто розглядати як систему експортно-імпортних взаємозв'язків національних господарств держав світу. Ця форма взаємозв'язку виникає на основі розвитку міжнародного поділу праці між споживачами і товаровиробниками різних країн.

По-третє, місце міжнародної торгівлі в системі міжнародних економічних відносин визначається рядом факторів, серед яких пріоритетне значення належить наступним: а) можливість реалізації за рахунок неї результатів всіх форм світогосподарських зв'язків; б) сприяння зростанню і поглибленню міжрегіональних та міждержавних взаємозв'язків, що є важливою передумовою міжнародної економічної інтеграції; в) сприяння подальшому поглибленню міжнародного поділу праці та інтернаціоналізації господарських зв'язків.

По-четверте, участь світових держав у міжнародній торгівлі проявляється, передусім, у розвитку ними зовнішньоторговельних зв'язків. У кінцевому підсумку міжнародну торгівлю варто розглядати як сукупність зовнішньої торгівлі країн світу. Вплив зовнішньої торгівлі на розвиток

національної економіки слід розглядати в декількох аспектах відповідно до функцій, які вона виконує, а саме: функції компенсації недостатніх елементів національного виробництва, необхідних для його відтворення; трансформаційної функції, яка полягає, насамперед, у здатності зовнішніх чинників виробництва змінювати та урізноманітнювати натурально-речову структуру ВВП і пристосовувати її до потреб споживання, нагромадження та відновлення засобів виробництва; ефектотворюючої функції, яка ґрунтується на здатності зовнішніх чинників сприяти максимізації національного доходу при зменшенні витрат праці на його виробництво.

По-п'яте, до основних характеристик сучасного етапу розвитку зовнішньої торгівлі доцільно віднести такі: а) у сучасних умовах зростаючої інтернаціоналізації господарського життя темпи розвитку світової торгівлі мають тенденцію до випередження зростання виробництва; б) участь окремих країн у світовому обміні залежить від ступеня їхнього залучення до міжнародного поділу праці й інтеграції у світове господарство; в) збільшення у світовому товарообігу частки продукції обробної промисловості, зменшення частки сировини; г) найбільш значною і динамічною групою товарів на світовому ринку є машини й устаткування, частка якої досягла третини обсягу світової торгівлі. Особливо швидкими темпами зростає експорт наукоємних, високотехнологічних виробів.

По-шосте, економічний розвиток як наслідок рухливості системи світового господарства нерозривно пов'язаний зі зміною співвідношення між секторами і галузями народного господарства. В одних випадках без перетворень галузевої структури неможливий подальший розвиток, що характерно для процесу трансформації постсоціалістичних країн. В інших – структурні зміни є наслідком зростання. Таким чином, прослідковується функціональний зв'язок між економічним зростанням і змінами в галузевій структурі.

По-сьоме, сучасна економічна система розвивається під впливом багатьох структурних зрушень, одним із найважливіших з яких слід вважати розвиток науково-технічного потенціалу. Передумови цього слід вбачати у зовнішніх ознаках нового становища науки в суспільстві. Серед них доцільно виділити різке зростання кількісних параметрів сфери науки, організацію науково-дослідних лабораторій на всіх значних промислових підприємствах, створення великого державного сектору досліджень і розробок, появу державних органів управління наукою і державною науково-технічною політикою. До специфічних рис наукоємних галузей економіки слід віднести: а) швидке зростання і великі обсяги продажів; б) велика частка доданої вартості в продукції цих галузей; в) високий рівень заробітної плати працівників; г) великі обсяги експорту; д) інноваційний потенціал, яким наукоємні галузі володіють більшою мірою, ніж інші галузі господарства.

Основні положення розділу знайшли своє відображення у публікаціях автора [138,139].

РОЗДІЛ II.

НАПРЯМИ СТРУКТУРИЗАЦІЇ ВЗАЄМНИХ ТОРГОВЕЛЬНИХ ВІДНОСИН МІЖ УКРАЇНОЮ І РФ В ПРОЦЕСІ ТРАНСФОРМАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК

2.1. Сучасний стан та формування передумов структурних зрушень у торговельно-економічних відносинах між Україною і Росією

Формування зовнішньоекономічних відносин між країнами є складним та тривалим процесом розвитку як національної економіки окремої країни, так і світового господарства. Тому, аналізуючи ситуацію, що склалася у двосторонніх відносинах між Україною та Росією, не можна не враховувати реалій розвитку двох держав у контексті розвитку перехідних економік і світового господарства в цілому. Адже на момент розпаду Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ) в іншій частині світу почали підсилюватися, процеси регіональної інтеграції, транснаціоналізації та глобалізації. Всі вони загострили конкурентну боротьбу за ринки збуту, сфери впливу.

Розпад РЕВ, а потім Радянського Союзу розірвали сталі зв'язки між суб'єктами господарювання цих країн у рамках промислової кооперації і спеціалізації, відрізали країни – споживачі енергоресурсів від їхніх дешевих джерел. Нерівномірність розподілу промислового потенціалу на території Радянського Союзу по завершенні етапу проголошення незалежності всіма республіками спровокувала загострення двосторонніх і багатосторонніх відносин при вирішенні питань правонаступництва.

Всупереч загальносвітовим процесам регіональної інтеграції, транснаціоналізації й глобалізації в нових державах економічна політика в зовнішній і внутрішній сферах формувалася з позицій дезінтеграції, на

основі принципу самодостатності. Світовий досвід свідчить про те, що зовнішньоекономічні зв'язки (торговельні, валютні, інвестиційні) позитивно впливають на національну економіку тільки за умови їхньої гармонізації із процесом структурної перебудови економіки. Проте у жодній країні СНД не були вироблені науково обґрунтовані стратегії й основи економічної політики, які дали б змогу уникнути негативних наслідків прискореного переходу до ринкової економіки й включення у світові господарські зв'язки.

Підтримка інтересів підприємницьких кіл з боку держави базувалася на ідеї нарощування національного виробництва окремих товарів завдяки високим тарифам, митам, квотам. При цьому ігнорувалися інтереси національних споживачів, що страждали від введення обмежень торгівлі. Як результат – виробники України й Росії в багатьох сегментах втратили внутрішні ринки збуту й ринки один одного, потрапили в залежність від кон'юнктури ринків третіх країн, сформували галузеву структуру економік виходячи не з національних інтересів, а з інтересів більш досвідчених у конкурентній боротьбі компаній розвинених країн, особливо їхніх транснаціональних корпорацій.

Владні органи виявилися обмежено здатними реалізувати стратегії реформ і структурну перебудову економіки, забезпечити підтримку соціальних верств населення. Загострився конфлікт інтересів держави, суб'єктів господарювання і населення. Така ситуація не могла не позначитися і на зовнішньоекономічній діяльності. Взагалі, Росія у всіх взаємовідносинах користується своєю більш сильною позицією на ринку, що призводить до значних ринкових втрат для України. Основою російського експорту стала природна сировина (нафта та газ), яка надала можливість Росії почати оновлювати свої виробничі потужності за рахунок технологічного імпорту західних країн. За сучасних умов процес модернізації в Росії проходить більш вдало ніж в Україні, в якій західних

інвесторів приваблюють лише операції у сфері нерухомості і торговельно-фінансовій сфері.

Український експорт став орієнтуватися в основному на країни, які мають такий самий низькотехнологічний потенціал, як і Україна. Наш експорт для західних країн – це продукція низькотехнологічних виробництв. Що стосується імпорту, то він визначений технологічно низькоукладністю об'єктів, що модернізуються. В Україні спостерігається дисбаланс між інвестиціями в основний капітал і в такі галузі, як фінансовий сектор, роздрібна торгівля, торгівля нерухомістю. Нестійкий інвестиційний клімат, нестабільна політична ситуація в країні та відсутність кваліфікованих кадрів мають негативний вплив на технологічну сферу країни.

Незважаючи на дезінтеграційні процеси, які відбулися у межах пострадянських держав, об'єктивно існує необхідність розбудови двосторонніх відносин між Україною й Росією на засадах стратегічного партнерства. Ця необхідність обумовлюється як взаємозалежністю економік обох країн, так і схожістю проблем та стратегічних цілей, висунутих часом перед нашими державами. Серед відомих чинників, що визначають розвиток тісних відносин України з Росією, слід відзначити територіальну близькість країн, велику протяжність спільних ділянок сухопутного і морського кордонів, вигідне транзитне положення обох країн, значну глибину господарських зв'язків, необхідність проведення докорінних соціально-економічних перетворень тощо.

Росія й Україна необхідні одна одній не тільки як постачальники ресурсів, а й як найбільш ємні ринки збуту на пострадянському просторі. Україна є і залишається одним з найбільших споживачів російських енергоносіїв, а відтак і одним з найважливіших джерел фінансових і

матеріальних ресурсів для Росії. Україна контролює наземні, морські і повітряні комунікації Росії в життєво важливому для неї південно-західному напрямку.

Для Росії Україна є привабливим ринком збуту значної кількості готової продукції, насамперед, машинобудівної, яка є недостатньо конкурентоспроможною на ринках інших країн. Крім того, Україна є постачальником до Росії ряду стратегічних видів сировини: марганцю, титану, аміаку, урану, хрому тощо. Водночас Україна виробляє запасні частини до діючого устаткування і техніки, а також напівфабрикати, матеріали, комплектуючі для значної кількості підприємств Росії. Збіг інтересів спостерігається також і в багатьох інших сферах діяльності, у тому числі у галузях літакобудування, космічній, військово-технічній тощо. Україна і Росія зацікавлені у реалізації низки потужних економічних проєктів, насамперед, в енергетичній галузі.

Проте розвиток українсько-російських торговельних відносин завжди супроводжувався виникненням та розв'язанням протиріч. Спочатку двостороння торгівля між Україною і Російською Федерацією розвивалася досить жваво. Завдяки режиму вільної торгівлі між державами (згідно з яким, сторони не повинні були справляти мито при ввезенні товарів), з 1994 р. до 1996 р. обсяги зовнішньої торгівлі двох країн поступово зростали: з 10,4 млрд. дол. США до 14,4 млрд. дол. США відповідно, або в 1,4 раза.

У вересні 1996 р. припинилося зростання товарообороту двох країн. Росія застосувала справляння ПДВ з українського імпорту, запровадивши з травня 1997 р. 25-відсоткове імпортне мито на український цукор, з метою вирівнювання несиметричних умов торгівлі (наявність ПДВ на експортні товари в Росії і відсутність його в Україні). У лютому 1998 р. Україною і Росією було скасовано ПДВ на імпорт. Але в липні 2000 р. Російська

Федерація ввела в дію 3-відсоткове мито на всі українські товари. Саме тому, скорочення експортних поставок України на російський ринок призвело до зростання від'ємного сальдо в українсько-російській торгівлі товарами, яке у 1998 р. дорівнювало – 4,1 млрд. дол. США.

Що стосується України, то вона у 1999 р. теж запровадила вилучення з режиму вільної торгівлі з Росією по 32-х позиціях товарної номенклатури. Це позначилося на обсягах загального українсько-російського товарообігу, який упродовж 1996–1999 рр. скоротився з 14,4 млрд. дол. США до 8,0 млрд. дол. США, або на 45,5%.

Зміцненню і розвитку торговельно-економічної взаємодії Росії і України сприяє робота сторін в рамках Підкомісії по питаннях торговельно-економічної співпраці Комітету з питань економічного співробітництва Російсько-української міждержавної комісії. На засіданнях розглядаються проблемні питання співпраці двох країн, серед яких, зокрема, зняття бар'єрів у двосторонній торгівлі, застосування сторонами інструментів захисту внутрішнього ринку у взаємній торгівлі та інші питання, що представляють взаємний інтерес. Ширший спектр питань двосторонньої економічної взаємодії розглядається на засіданнях Комітету з питань економічного співробітництва Російсько-української міждержавної комісії. Збільшення обсягів та розширення географії торговельно-економічних зв'язків з Росією позитивно вплинули на розвиток промислових галузей в Україні і у першу чергу на ті, які були традиційно зорієнтовані на виробництво товарів для російського ринку.

Починаючи з 2000 р., торгівля між Україною і Росією набула високих темпів зростання. Проте серед країн СНД найбільшою мірою криза вплинула на обсяги взаємної торгівлі Росії з Україною (темпи зниження обсягів товарообігу становили 42,5%). Експорт Росії в Україну в 2009 р.

скоротився на 41,5%, імпорт з цієї країни – на 43,9%. За даними Держкомстату України, найбільш значне скорочення поставок як в експорті України в Росію, так і в імпорті з Росії торкнулося продукції металургії (передусім, чорних металів) і машинобудування. Так, український експорт в Росію металів і виробів з них у 2009 р. порівняно з 2008 р. скоротився на 57,1%; машин, устаткування і транспортних засобів – на 53,4%. Водночас вартісний обсяг ввезення російських товарів в Україну по цих товарних групах знизився відповідно на 69,5 і 64,7%. У товарній структурі імпорту з Росії найменші темпи падіння продемонстрували мінеральні продукти (–5,3%), продукція хімічної промисловості (–29,8%), продовольчі товари і сільськогосподарська сировина (–30,1%). У товарній структурі українського експорту в Росію найбільшу резистентність до кризових явищ продемонстрували постачання деревини і целюлозно-паперових виробів (скорочення на 11,1%), продовольчих товарів і сільськогосподарської сировини (на 27,7%), продукції хімічної промисловості (на 32,6 %) (Табл. 2.1).

Таблиця 2.1.

Динаміка показників експортно-імпортних операцій з товарами
між Україною та РФ за 2004–2010 рр.

(млн. дол. США)

	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
ОБОРОТ	16 748,0	20 220,9	24 227,7	29 755,0	39 821,2	22 900,9	37 155,5
темпи зростання, %	139,1	120,7	119,8	122,8	133,8	57,7	161,8
ЕКСПОРТ	10 654,9	12 401,6	14 982,6	16 424,7	23 567,0	13 780,3	23 114,3
темпи зростання, %	140,3	116,4	120,8	109,6	143,5	58,5	167,1
ІМПОРТ	6 093,1	7 819,3	9 245,1	13 330,3	16 254,2	9 120,6	14 041,3
темпи	137,3	128,3	118,2	144,2	121,9	56,1	153,8

зростання, %							
САЛЬДО	4 561,8	4 582,4	5 737,5	3 094,4	7 312,7	4 659,7	9 073

* Джерело: розраховано за даними статистичних бюлетенів за 2004–2010рр., Київ, Державний комітет статистики України

Важливим кроком у вирішенні проблеми посткризового відновлення взаємної співпраці стала, на нашу думку, постановка завдання активізувати торговельно-економічні відносини, що була сформульована для урядів обох країн на зустрічі президентів України та РФ в березні 2010 року. Необхідно було вивести товарообіг, що знизився в 2009 р. до 25,9 млрд. дол. США, на докризовий рівень 2008 р., коли він досягав 39,9 млрд. дол. США.

У 2010 році товарообіг Росії з Україною збільшився на 61,8% порівняно з 2009 р. і становив 37155,5 млн. дол. США., у тому числі російський експорт – 23114,3 млн. дол. США. (зростання на 167,1%) і імпорт – 14041,3 млн. дол. США. (153,8%). Динаміка торгівлі з Україною значно випереджає темпи зростання зовнішньоторгового обігу Росії в цілому, що дорівнювали в 2010 р. 133,3% (у тому числі експорт – 131,4%, імпорт – 136,3%), і з країнами СНД, 133,0% (у тому числі експорт – 127,4%, імпорт – 144,8%).

Частка України в загальному товарообігу Росії в 2010 р. становила 5,9% (у 2009 – 4,9%). За підсумками 2010 р. Україна є п'ятим за обсягом товарообігу торговельним партнером Росії після Китаю (59,3 млрд. дол. США), Нідерландів (58,4 млрд. дол. США), Німеччини (51,9 млрд. дол. США), Італії (37,3 млрд. дол. США) і першим партнером у рамках СНД. Питома вага Росії в загальному обсязі товарообігу України за підсумками 2010 р. збільшилася до 31,7%, в т.ч. в експорті українських товарів – 26,1% (роком раніше – 21,4%), в імпорті – 36,5% (29,1%).

Слід зауважити, що за перший квартал 2011 р. товарообіг України з Росією збільшився на 57% і становив 12,2 млрд. дол. США. Експорт українських товарів до Росії у січні-березні 2011 р. сягнув 4,1 млрд. дол. США – приріст 63% до першого кварталу 2010 р. Лідируючі позиції у структурі експорту українських товарів займає продукція машинобудівної галузі – 37,4%, тоді як найбільша частка імпорту в Україну з Російської Федерації припадає на енергоносії – 76%.

Необхідно зазначити, що структуру експорту України до Росії в 2010 р. формували переважно чотири товарні групи:

- машини, устаткування і транспортні засоби – 36,3%;
- метали і вироби з них – 20,6%;
- продовольчі товари і сільськогосподарська сировина – 14,0%;
- мінеральні продукти – 11,2%.

Структура українського експорту, на відміну від імпорту, характеризується великою часткою продукції з високою доданою вартістю, а сама Росія є найпривабливішим партнером – імпортером української продукції. У свою чергу, стабільне забезпечення Росією української економіки енергоресурсами – важливий чинник безперебійної роботи і розвитку українських підприємств промисловості і сільського господарства. При цьому, наприклад, глинозем, ферохром, труби великого діаметру, машинотехнічне устаткування, що поставляються з України, відіграють важливу роль в російській економіці, тоді як багато українських продовольчих товарів жорстко конкурують з російськими аналогами. Збільшення вартісних показників імпорту Росії зафіксоване за усіма основними товарними позиціями. Найбільш значним було зростання обсягів експорту мінеральних продуктів (у 2,3 раза). В абсолютних величинах найбільше збільшення обсягів імпорту з України припало на закупівлі

машино-технічної продукції (до 5090,8 млн. дол. США.), металів і виробів з них (до 2895,0 млн. дол. США). Також значно зросли закупівлі продовольчих товарів і сільгоспсировини (до 1971,9 млн. дол. США), мінеральних продуктів (до 1580,5 млн. дол. США) (Рис.2.1).

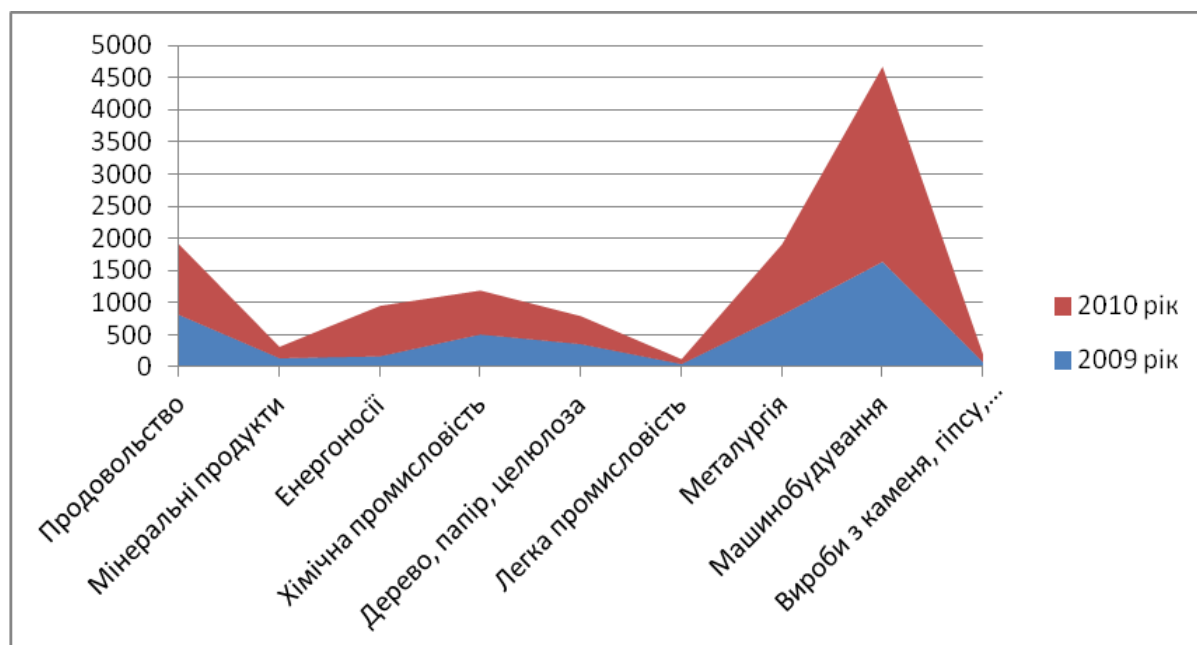

Рис. 2.1. Товарна структура експорту України до Росії у 2009–2010 рр.

*Джерело: розраховано і побудовано автором за даними ФМС Росії та Держкомстату України за 2009–2010 рр.

Структура імпорту України з Росії в 2010 р. виглядала таким чином. На частку товарної групи "мінеральні продукти" припадало 67,3%, питома вага машин, устаткування і транспортних засобів становила 11%, продукції хімічної промисловості – 8,6%, металів і виробів з них – 6,3%. Підвищення вартісних показників імпорту відмічене за всіма основними товарними позиціями. У абсолютних величинах найбільше збільшення обсягів імпорту припало на мінеральні продукти (15 565,2 млн. дол. США), машинотехнічну продукцію (2 533,4 млн. дол. США), продукцію хімічної промисловості (1984,9 млн. дол. США). Структура імпорту України з Росії в січні-червні 2011 р. представлена на рис. 2.2:

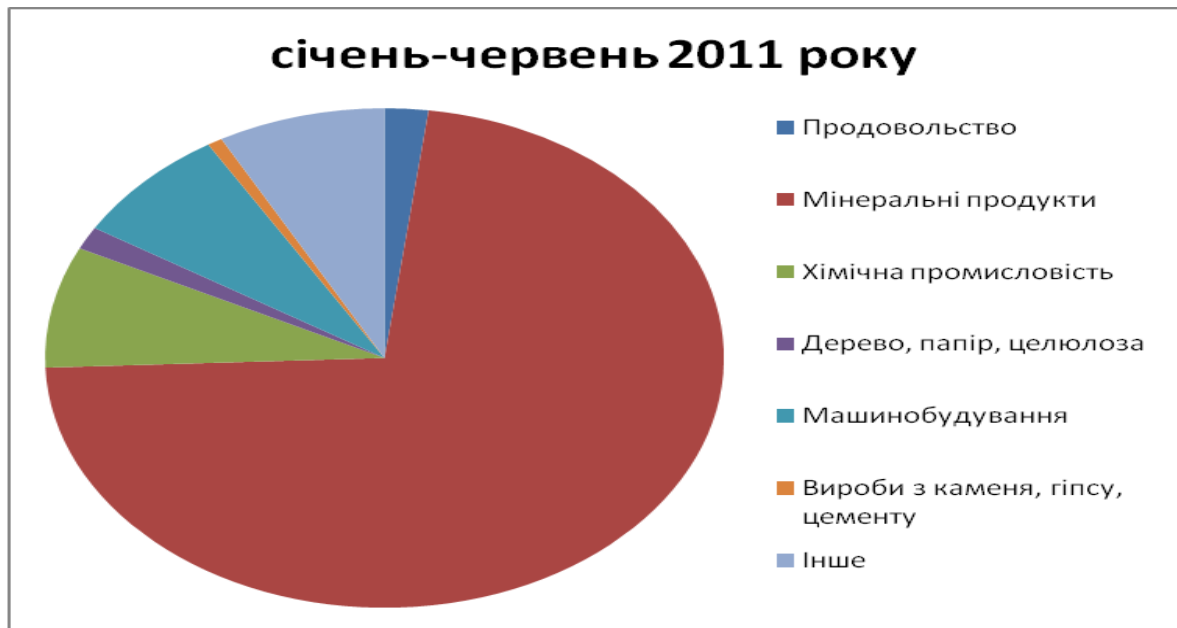

Рис. 2.2. Товарна структура імпорту України з Росії в січні-червні 2011 року

*Джерело: розраховано і побудовано автором за даними ФМС Росії та Держкомстату України за 2010 рік

У 2010–2011 рр. після спільної атестації дозволено постачання в Російську Федерацію продукції 14 підприємств м'ясної і 13 підприємств молочної промисловості України (заборона була введена в січні 2006 року). Санітарно-ветеринарні служби обох країн ведуть роботу, спрямовану на розширення переліку підприємств України, що поставляють свою продукцію до Росії. Водночас відзначено значне зниження товарообігу з Автономною Республікою Татарстан (майже у 4 рази) за рахунок скорочення поставок в Україну нафти і нафтопродуктів у зв'язку з подіями навколо ЗАТ «Укртатнафта». Відповідно до графіка відміни виключень з режиму вільної торгівлі між Росією і Україною (набув чинності 2 лютого 2006 р.) скасовано ввізне мито на тютюн і кондитерські вироби з 1 січня 2006 р., на цукор білий мито буде скасовано з 1 січня 2013 р., а на спирт скасовано з 1 січня 2010 року.

Загалом розвиток двосторонніх торгівельних відносин має свою специфіку. Основними статтями експорту України до Російської Федерації є

продукція машинобудування, хімічної промисловості, чорної металургії та харчової промисловості. У структурі російського імпорту в Україну майже 57% обсягу припадає на енергоносії (сира нафта і газ) та іншу сировину. Отже, експорт товарів з України до Російської Федерації порівняно з російським імпортом, має більш «благородну» структуру, оскільки структура українських поставок у Росію характеризується великою часткою продукції з високою доданою вартістю і є більш збалансованою, ніж російський експорт в Україну. Завдяки цьому Росія залишається для України найбільш привабливою серед інших країн – імпортерів української продукції.

Також за період самостійного існування двох економік в зовнішньоторговельних відносинах між Росією та Україною намітилися дві протилежні тенденції: взаємозалежність та взаємодоповнюваність в одних галузях і конкуренція в інших. Наявність зазначених тенденцій підтверджується фактами. Так, у структурі українського експорту порівняно з 2000–2006 рр. у 2009–2010 рр. зросла питома вага виробів машинобудування, металургійної промисловості та інших статей експорту, а зменшилася питома вага продовольчої та хімічної продукції (Рис. 2.3), де відчувається вплив конкуренції.

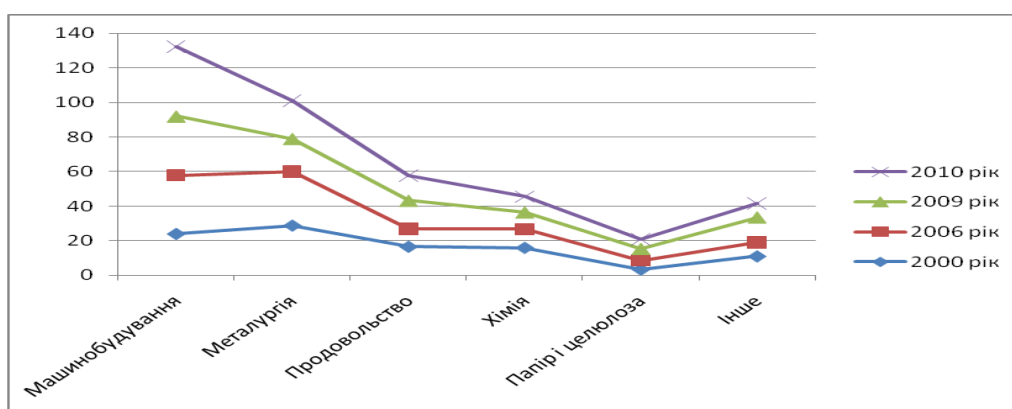

Рис. 2.3. Структура українського експорту до РФ у 2000–2010 роках, %

*Джерело: розраховано автором за даними статистичних бюлетенів за 2000–2010 рр., Київ, Державний комітет статистики України

У цілому зазначені дані про стан двосторонньої торгівлі між Україною і Росією за 2004–2011 рр. свідчать про її стабільну позитивну динаміку, що дає підстави прогнозувати збереження цієї тенденції у 2011–2012 роках.

Щодо залежностей, які чітко окреслилися у двосторонніх торговельних відносинах, то для України безумовно першість належить поставкам російських енергоресурсів, які є важливим чинником безперебійної роботи і розвитку українських підприємств промисловості і сільського господарства. Водночас глинозем, ферохром, труби великого діаметру, машинотехнічне устаткування, що поставляються з України, відіграють важливу роль в російській економіці.

Яскравим прикладом взаємозалежності, що підтверджує вплив торговельних відносин з Росією на динаміку розвитку вітчизняного виробництва, є трубна промисловість України, близько 80% продукції якої має експортне призначення. При цьому на частку Росії припадає більше 10% загального обсягу експорту української трубної продукції. Ситуація ускладнюється тим, що більшість обмежувальних заходів на вітчизняну продукцію введено саме з боку Росії – основного покупця вітчизняних труб (Табл. 2.2)

Таблиця 2.2

Торгові обмеження Російської Федерації на імпорт українських труб

Вид труб	Обмеження	Термін дії	Обсяг (розмір)
Весь сортамент	Квота	2001–2004 рр.	620–715 тис. т
Труби малого та середнього діаметру	Квота	2005–2009 рр.	395 тис. т + 2% щорічно, в 2006–2009 рр.

Труби великого діаметру	Мито	2006–2009 рр.	8%
Труби малого та середнього діаметру	Мито	2006–2010 рр.	від 8,9% до 55,3%
Труби з антикорозійної сталі	Мито	2009–2012 рр.	28,1%

Джерело: складено автором

За останніх 10 років Російською Федерацією було проведено кілька антидемпінгових розслідувань, у результаті яких було встановлено квоти та додаткові мита на практично весь сортамент сталевих труб. Так, постановою Уряду Російської Федерації від 28 вересня 2009 року №758 введено мито на труби з антикорозійної сталі (28,1%).

Варто зазначити, що важливим кроком у вирішенні зазначеної проблеми стало Підписання Україною угоди з Митним союзом про безмитний експорт українських сталевих і нержавіючих труб. Це є першою угодою України з Митним союзом. У вересні 2011 р. сторони домовилися про безмитний експорт українських сталевих і нержавіючих труб до кінця року в країни союзу – основні ринки збуту для продукції вітчизняних підприємств цієї галузі. Україна і Митний союз регламентували обсяг безмитного експорту сталевих і нержавіючих труб на IV квартал 2011 року. Крім того, до кінця 2011 року мають бути узгоджені договори і на 2012 рік. На думку експертів, квота буде встановлена виходячи з річних обсягів поставок у минулі роки.

Зауважимо, що безмитно експортувати продукцію зможуть провідні виробники сталевих («Інтерпайп») і нержавіючих труб (холдинг Centravis). З 1 жовтня по 31 грудня квота для Росії становитиме 65 тис. тонн. Для інших виробників до 2015 року діють мита у розмірі 19,4–37,8%. У I півріччі 2011 р. «Інтерпайп» експортував до Росії 169 тис. тонн труб на

суму 201 млн. дол. США, а CentraVis поставив 2,3 тис. тонн (29 млн. дол. США).

Суттєву залежність від російського ринку має розвиток й ряду інших галузей української економіки. Наприклад, це стосується підприємств – виробників гірничошахтного обладнання, устаткування для металургійних комбінатів. За оцінками експертів, на сьогодні одним із головних чинників випереджаючого розвитку машинобудівної галузі України, приріст виробництва якої в останні роки становив майже 64%, є масштабна модернізація промислових підприємств у Росії.

З огляду на це лідерами зростання в українському машинобудуванні стали підприємства, які виробляють обладнання для нафтової і гірничодобувної промисловості, а також виробники рухомого складу для залізничного транспорту. Крім того, підвищення купівельної спроможності російських споживачів створює сприятливі умови для розширення експорту продукції українського автомобілебудування та галузі з виробництва тракторної техніки.

Наприклад, нарощування поставок продукції Львівського автобусного заводу, Кременчуцького автомобільного заводу та Харківського тракторного заводу на російський ринок позитивно вплинуло на розвиток зазначених підприємств, обсяги виробництва яких у 2008 р. порівняно з 2005 р. зросли у 2 рази. З російським ринком також пов'язують свої бізнес-плани й інші виробники автомобілів, автобусів, сільськогосподарської техніки та обладнання [164].

Велике значення російський ринок має й для української харчової промисловості. З огляду на те, що частка української продукції на вітчизняному ринку продовольства на сьогодні становить більше 85%, а європейський ринок заповнений власними продуктами, перспективи

подальшого розвитку харчової промисловості України все більше пов'язуються з ринками Росії та інших країн СНД.

У ході еволюції двосторонніх торговельних відносин ключового значення набула міжрегіональна та прикордонна співпраця. Російській ринок забезпечує значне споживання продукції багатьох українських підприємств, що географічно близькі до РФ. Наприклад, на сьогодні близько 50% продукції, що виробляється харківськими підприємствами, зорієнтовано на російський ринок. Зокрема, ВО «Комунар» експортує до Росії близько 45% своєї продукції (системи управління ракетами), ВАТ «Автрамат» – 75% (поршні до двигунів), ВАТ “Харківський станкобудівний завод” – близько 70% [66].

У міжрегіональній і прикордонній співпраці Росії з Україною на 19 лідируючих регіонів у 2010 р. припало 86,1% усього обсягу товарообігу Російської Федерації з Україною, з них на Москву – 37,6%, Білгородську область – 11%, Тюменську область – 7,5%, Ростовську область – 5,8%, Московську область – 5,6%, Кемеровську область – 2,4%, Самарську – 2,1% і на Челябінську область – 1,6%.

У 2010 році порівняно з 2009 р. відзначається значне зростання товарообігу між Україною і провідними російськими регіонами (у ряді випадків більше 100%) за рахунок істотного збільшення постачань в Україну мінеральних продуктів, чорних металів, машин, устаткування і транспортних засобів, збільшився також імпорт з України сільськогосподарської продукції. Крім того, поза сумнівом, зіграли свою роль політико-економічні зміни в Україні (зміна керівництва і курсу уряду, націленого сьогодні на розвиток торговельно-економічних відносин з Росією, розширення міжрегіональної співпраці).

У 2010 році значно збільшився імпорт залізничних локомотивів і продукції сільського господарства з України в Білгородську область. У

структурі експорту Москви і Тюменської області переважають паливо мінеральне, нафта і продукти їх перегонки. Ростовська область імпортує переважно машино-технічну, мінеральну і сільськогосподарську продукцію. Основними статтями постачань з Московської області в Україну є машино-технічна, сільськогосподарська продукція, мінеральні добрива. На загальному позитивному фоні через проблеми навколо компанії "Укртатнафта" спостерігається сильне падіння товарообігу Автономної Республіки Татарстан з Україною. Також у зв'язку із зміною кон'юнктури ринку спостерігається помітне зниження у взаємній торгівлі Нижегородської області і Санкт-Петербурга з українськими регіонами.

Слід зауважити, що зміцненню і розвитку економічної взаємодії Росії і України сприяє робота сторін у рамках Комітету з питань економічного співробітництва Російсько-Української комісії. У співробітництві між регіонами України та Росії, інших країн СНД зацікавлені як центр, так і регіони; регіональні еліти останнім часом прагнуть до активної участі у зовнішньоекономічній діяльності. Крім того, договором про дружбу, співробітництво і партнерство між Російською Федерацією і Україною (стаття 14) передбачається забезпечення сприятливих умов для прямих торговельних та інших економічних відносин і співробітництва на рівні адміністративно-територіальних одиниць відповідно до чинних національних законодавств. Особлива увага має приділятися розвитку економічних зв'язків прикордонних районів.

Таким чином, міжрегіональна і прикордонна співпраця мають велике значення у формуванні сучасних зовнішньоторговельних відносин між Росією та Україною. Саме співробітництво регіонів України та Росії може розглядатися як один із провідних засобів досягнення сучасних пріоритетів у зовнішньоторговельній сфері в цілому. Розширення регіонального

співробітництва є також одним із засобів розкриття економічного потенціалу українсько-російської торгівлі.

Потужність цього потенціалу визначається не тільки сучасними тенденціями у двосторонній торгівлі, а також і характером та динамікою розвитку двостороннього співробітництва в інших сферах. Перш за все, мова йде про міжнародне науково-технічне співробітництво, яке у сучасних умовах виступає у ролі одного з вирішальних чинників стабільного світового розвитку. Адже саме глобальний світовий розвиток створює для національних економік ті умови, до яких вони змушені пристосовуватися, щоб зайняти гідне місце у світовому господарстві.

У сучасному світовому економічному просторі намітилася тенденція до того, що статус держави на міжнародній арені визначається не стільки промисловим або військовим, скільки науково-технологічним та інтелектуальним потенціалом, ступенем інтеграції країни у світове технологічне й інформаційне співтовариство.

Слід відзначити, що в обох країнах упроваджуються схожі науково-технічна політика та загальна схема управління науково-технічною сферою. Згідно із сучасними вимогами ефективної економічної політики, яку намагаються проводити в обох країнах, основні завдання щодо науково-технологічного та інноваційного розвитку полягають у формуванні відповідних пріоритетів у розвитку науки, технологій та інновацій, законодавчої бази, кадрової політики, матеріально-технічного забезпечення, економічних методів регулювання розвитку науково-технологічної та інноваційної сфер.

Отже, науково-технічне співробітництво, безумовно, є однією з найважливіших складових усього комплексу міждержавних відносин між Україною та Російською Федерацією. За своєю специфікою це, мабуть, найбільш складна та відповідальна галузь співробітництва, де знаходять

своє практичне застосування новітні досягнення фундаментальної науки, високі технології, інженерно-конструкторські знахідки, цікаві технічні рішення та інші результати інтелектуальної праці.

За період з 1991 р. створено достатню правову базу для розвитку взаємовигідного науково-технічного співробітництва між Україною та Російською Федерацією. Першим документом у цій сфері є, укладений ще у липні 1992 р. між Національною академією наук України (НАНУ) та Російською академією наук (РАН), Договір про співробітництво, який автоматично продовжується кожні п'ять років. Протягом наступних років нормативно-правова база співробітництва у сфері науки й техніки постійно вдосконалювалася. Слід назвати хоча б такі основні міжурядові угоди, які заклали надійні підвалини для ефективної співпраці у наукоємних галузях: «Про науково-технічне та економічне співробітництво в галузі атомної енергетики» (14 січня 1993 р.); «Про військово-технічне співробітництво» (26 травня 1993 р.); «Про виробничу і науково-технічну кооперацію підприємств оборонної галузі промисловості» (18 листопада 1993 р.); «Про співробітництво в галузі створення та експлуатації ракетно-космічної та ракетної техніки» (8 лютого 1995 р.); «Про співробітництво у сфері дослідження та використання космічного простору в мирних цілях» (27 серпня 1996 р.); «Про науково-технічне співробітництво» (27 серпня 1996 р.); «Про співробітництво в галузі розробки, виробництва, поставок та експлуатації авіаційної техніки» (20 серпня 1997 р.).

Науково-технічна політика Росії постійно зазнавала змін та коригувалася й у попередні роки, хоча найбільш реальні її перетворення відбулися в останні 4–5 років.

У сучасній науково-технічній політиці Росії спостерігається концентрація уваги на питаннях розвитку умов для активної інноваційної діяльності і підвищення практичної віддачі від наукових досліджень.

Розпочалася масштабна реформа наукової сфери, створені правові умови для розвитку системи технопарків, запроваджуються нові принципи фінансування наукових досліджень. Але у разі випередження України на цьому шляху наша держава може втратити найцінніше – інтелектуальний ресурс через посилення його відтоку до Росії.

Сучасний науковий потенціал України є також досить високим. За оцінками експертів, в Україні було зосереджено близько 13–15% науково-технічного потенціалу колишнього СРСР. Основні творчі сили зосереджені у Національній академії наук України, яка створена ще в 1918 р. [66].

Важливе місце у міжнародному співробітництві НАН України й інших наукових організацій України традиційно займають питання подальшого розвитку робіт із російськими партнерами. Вчені і фахівці двох країн ефективно працюють над виконанням ряду масштабних двосторонніх і міжнародних проектів у галузі досліджень космосу, екології й медицини, створення нових зразків авіаційної техніки, ядерної фізики й атомної енергетики.

Вчені Росії та України активно співпрацюють у реалізації міждержавної науково-технічної програми «Створення конкурентоспроможних на світовому ринку зварних конструкцій, ресурсозберігаючих технологій, матеріалів і обладнання для зварювального виробництва», продовжується також реалізація міждержавної науково-технічної програми «Високонадійний трубопровідний транспорт».

НАН України та РАН плідно взаємодіють у підготовці й виданні фундаментальних наукових праць, безвалютному обміні науковою літературою, космічних дослідженнях за Програмою співробітництва в галузі досліджень і використання космічного простору на 1998–2009 роки.

Відзначаючи позитивний у цілому розвиток науково-технічного співробітництва між Україною та Росією, особливо протягом останніх

4–5 років, необхідно відзначити зростаючу невідповідність між існуючими можливостями науково-технологічних комплексів наших країн та механізмами забезпечення розвитку співробітництва в галузі науки й техніки. Можна прогнозувати, що ці розбіжності зростатимуть у ході глибинного реформування наукового сектору Росії.

На сучасному етапі наявний у наших країнах потенціал науково-технічного співробітництва реалізується лише *частково, що обумовлено:*

відсутністю чіткої Концепції розвитку науково-технічного співробітництва між Україною й Росією на перспективу,

застарілими механізмами відбору і спільного фінансування науково-технічних проектів,

недостатньою розвиненістю інфраструктури інноваційної сфери і правової бази стосовно інтелектуальної власності.

Водночас слід зазначити, що вагомим стримуючим співробітництво фактором залишається загальний кризовий стан науки в обох країнах.

Росія для України є потенційно важливим партнером у масштабних науково-технічних програмах у галузі фізики, космосу, ядерної енергетики та інших галузях науки. Україна зацікавлена у просуванні своїх розробок на російський ринок, залученні російських інвестицій до виконання спільних інноваційних проектів.

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України з метою забезпечення конкурентоздатності національного інноваційного продукту постійно коригує стратегію і тактику науково-технічного співробітництва між українськими та російськими організаціями і підприємствами [164]. З цією метою в 2005–2006 рр. спектр прикладних досліджень був розширений для різних секторів економіки обох держав у галузях нано-, біо- та інформаційних технологій тощо.

Відповідно до Угоди між Урядом України й Урядом Російської Федерації про науково-технічне співробітництво²⁵ від 27.08.1996 сторони повинні щорічно проводити засідання з питань науково-технічного співробітництва для коригування пріоритетних напрямів і переліку спільних проектів. Однак у зв'язку з реорганізацією центральних органів виконавчої влади в Російській Федерації та Україні, засідання не проводилися вже протягом двох років.

Розвиток науково-технічного співробітництва між Україною та Росією є вирішальним чинником, що може суттєво вплинути як на характер та структуру зовнішньої торгівлі обох країн, так і на структурні зрушення в економіці. Фактор науково-технічного розвитку, який формує інновації, є принциповим для розширення меж існуючого українсько-російського торговельного співробітництва.

2.2. Оцінка структурно-динамічних процесів в українсько-російських торговельних відносинах

Зовнішньоторговельні відносини між країнами формуються під впливом величезної кількості внутрішніх і зовнішніх чинників. Характерною особливістю сучасної світової торгівлі є зростаючий вплив інноваційного чинника. У цьому контексті під інноваційним чинником ми розуміємо формування в країні сукупності умов (інтелектуальний потенціал, матеріально-технічна база, мотивація до творчої праці, інноваційна політика та ін.), які приводять до створення в ній принципово нових або вдосконалених товарів, що мають високу конкурентоспроможність на міжнародному ринку. У цьому сенсі

²⁵ Двустороння угода (СНД) від 27.08.1996 “Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про науково-технічне співробітництво”

інноваційну політику слід розглядати як частину зовнішньоекономічної політики країни, що дає змогу коригувати структуру і динаміку зовнішньої торгівлі відповідно до мети та завдань економічного розвитку.

Активне застосування інноваційного фактору створює передумови до формування сильної позиції країни у світовій торгівлі та економіці. Саме тому зусилля розвинутих країн світу спрямовані на формування інноваційного фактору та створення інновацій по всіх напрямках розвитку господарської діяльності людства. Інноваційний фактор є локомотивом економічного розвитку країни, однак його дієвість уможлиблюється тільки за умов вдалого поєднання матеріальних та нематеріальних передумов. До матеріальних передумов формування інноваційного фактору слід віднести наявність ресурсів – фінансових, сировинних; обладнання тощо. Нематеріальні передумови включають інтелектуальний потенціал, права власності, інноваційну політику та інше.

На момент виділення країн пострадянського простору у незалежні держави сформувалися небажані як матеріальні передумови (застаріле обладнання та відсутність фінансових ресурсів), так і нематеріальні (поступова втрата інтелектуального потенціалу, непрозоре формування прав власності, диспропорції у формуванні ціни праці (наприклад, працівники інженерних спеціальностей та продавці) та аморфна інноваційна політика.

Пізніше кожна із новостворених держав з різним успіхом спробували поновити інноваційну діяльність та сформувати інноваційну політику. Оцінюючи сучасний стан інноваційної політики в Україні слід визнати, що від аморфного вона перейшла в хаотично-невизначений стан, тобто наявними є доцільність розвитку інноваційної діяльності та численні спроби сформувати інститути та механізми її розвитку, однак немає чіткого розуміння реалізації інноваційної політики, а визначення пріоритетних

галузей для розвитку є здебільшого формальним. Наприклад, за спостереженням Пламодяна Н.А., незважаючи на розуміння Урядом України важливості вибору промислової політики, проголошені промислові пріоритети – легка і харчова промисловості – знизили обсяги виробництва швидше, ніж промисловість у цілому.

Це означає, що вибір пріоритетів розвитку в структурі національної економіки України не спирається на економічно обґрунтований розрахунок і диктується бажанням чиновників «включати в пріоритетні майже всі, що прийшли в занепад галузі»²⁶. Найбільш перспективними для України з точки зору інноваційного розвитку є високотехнологічні галузі, а саме, ракетно-космічна галузь, приладобудування, літакобудування, суднобудування ті інші різновиди машинобудування.

Загалом ці пріоритети співвідносяться з тими, що визначив для Російської Федерації її Уряд. У 2004 р. Росія за словами голови Міністерства освіти та науки РФ визначила ключові інноваційні галузі, а саме: біотехнологія, атомні технології, наукове приладобудування, машинобудування та енергетичне машинобудування²⁷. Тому логічним є перетин інтересів щодо розвитку вищезазначених галузей обома країнами, що розглядаються у нашому дослідженні. Розглянемо зовнішньоторговельні відносини України та Росії, акцентуючи увагу на продукції галузей, які мають найбільші перспективи щодо інноваційного розвитку країн.

Первинний аналіз наявних статистичних даних українсько-російської торгівлі в офіційних джерелах України і РФ виявив розбіжності, що зумовлені тіньовим характером деякої її частини (Табл. 2.3).

²⁶ http://www.rusnauka.com/8_NPE_2007/Economics/21105.doc.htm.

²⁷ <http://www.finam.info/news/article0044900001/default.asp>

Таблиця 2.3

Розбіжності у даних торговельної статистики України і РФ

Роки	Дані Державного комітету статистики України млрд. дол. США		Дані Федеральної служби державної статистики РФ млрд. дол. США		Відхилення даних Федеральної служби державної статистики РФ від Держкомстату України, %	
	Експорт України	Імпорт України	Експорт України	Імпорт України	Експорт України	Імпорт України
2000	3516	5825	3651	5024	3,9	-13,7
2001	3680	5814	3845	5282	4,5	-9,1
2002	3189	6317	3230	5885	1,3	-6,8
2003	4312	8646	4437	7595	2,9	-12,2
2004	5889	11812	6100	10770	3,6	-8,8
2005	7496	12843	7819	12402	4,3	-3,4
2006	8651	13787	9218	14979	6,6	8,6
2007	12668	16838	13323	16322	5,2	-3,1
2008	15739	19414	16235	23551	3,2	21,3
2009	8494	13236	9121	13780	1,1	1,1
2010	13431	22196	13999	13603	1,2	6,1

*Джерело: складено автором на основі статистичних даних Держкомстату Україну та Федеральної служби державної статистики РФ за 2000–2010 рр.

Вітчизняні статистичні показники обсягів українського експорту постійно занижуються, як правило, на 2–7%, а імпорту навпаки завищуються на 4–14%. Йдеться, насамперед, про нелегальний експорт капіталу за рахунок варіювання експортними цінами та високим ступенем використання імпортних операцій для нелегального вивозу капіталу та ухилення від оподаткування шляхом завчасного заниження митної вартості товарів.

У торгівлі послугами між двома країнами ситуація не менш цікава. Існують такі самі тенденції до приховування реальних обсягів операцій з огляду на їх «невидимість»²⁸. Українська статистика дотепер ледь ураховує досить складні схеми взаємної торгівлі електроенергією, а також грошові

²⁸ Із загального обсягу послуг (6,1 млрд. дол. США), на яких в 2005 р. заробила Україна, на Росію припала майже половина - 2,5 млрд. дол. США. Найбільше за цей період наша країна, як і в колишні роки, заробила саме на «трубному» транзиті - це більше 1,9 млрд. дол. США, що надійшли до українського бюджету.

обсяги імпорту російського газу, що Україна отримувала за рахунок оплати російського газового транзиту.

Зважаючи на розбіжності, виявлені у процесі дослідження, у подальшому було вирішено використовувати здебільшого дані International Trade Centre²⁹, які хоча і не враховують зазначені особливості двосторонньої торгівлі, однак забезпечують коректне співвідношення даних. Відповідно до міжнародного класифікатора продукція галузей, що є найбільш перспективними с точки зору інноваційного розвитку, зазначається за кодами 84–90 (загальна назва за українським класифікатором УКТЗЕД «Машини та обладнання»). Групуванням даних, наведених на офіційному сайті International Trade Centre, отримуємо такі групи відповідно до міжнародного класифікатора товарів та з урахуванням завдань нашого дослідження (див. додатки Г–Л). Зобразимо графічно отримані результати та проаналізуємо їх. За даними додатків Г та Е зобразимо структуру українського експорту до світової економіки та порівняємо її зі структурою українського експорту до РФ.

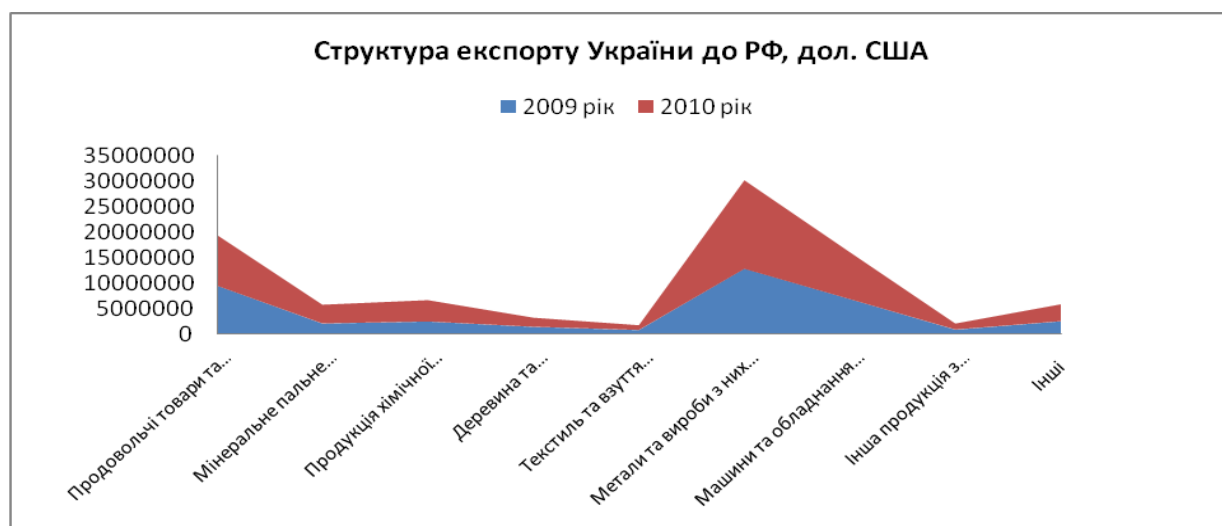

Рис. 2.4. Структура українського експорту до РФ у 2009–2010 рр.

²⁹ www.trademap.org

Це підтверджує зацікавленість України у нарощуванні торговельного співробітництва із Росією, оскільки структура зовнішньої торгівлі з Росією очевидно є більш привабливою. У 2010 році у структурі російського імпорту з України машинам та обладнанню належало 35,7%, тоді як загалом до світової економіки Україна постачала у вигляді машин та обладнання лише 18% загального експорту. Якщо оцінювати загальні обсяги українських поставок до світової економіки та РФ (за даними додатків Г та Е), то виявляється, що у 2010 році до Росії було спрямовано близько 45% усього експортного обладнання та машин України. А саме цей сегмент має найбільший потенціал щодо інноваційних застосувань.

Протягом 2003–2010 рр. структура українського експорту до світової економіки не зазнала суттєвих змін та відповідала загальній тенденції – у експорті України до світової економіки провідне місце належало металургії.

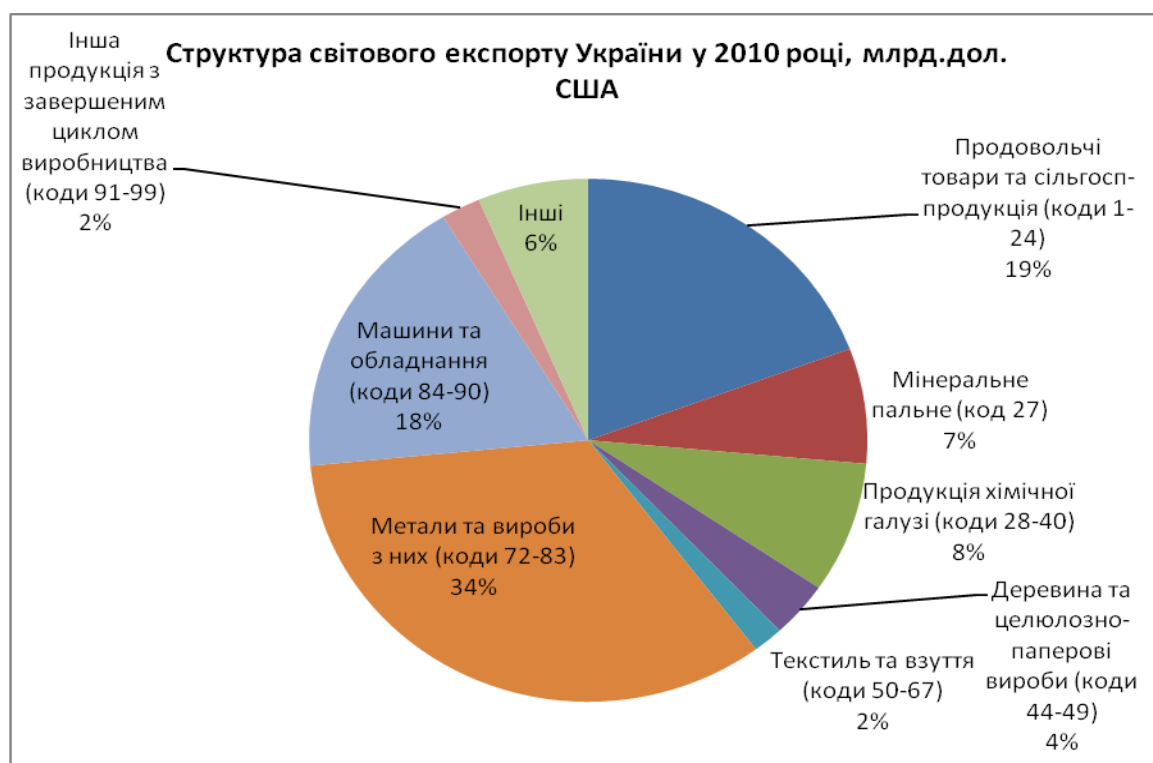

Рис. 2.5. Структура українського експорту у світовій економіці у 2010 році.

Втім в експорті до РФ протягом 2003–2010 рр. відбулися зміни, а саме: позначилась тенденція до збільшення частки машин та обладнання в експорті України до РФ. У 2001 р. частка товарної групи «Машини та обладнання» становила 27% та майже дорівнювала частці товарної групи «Метали та вироби з них» (26%). Проте у 2010 р. частка товарної групи «Машини та обладнання» збільшилася до 35,7% загального експорту України до РФ, метали відчутно змінили частку (17,7%), також помітно знизилася частка продукції хімічної галузі. Структурні зміни, які відбулися в українському експорті до РФ у 2010 р. порівняно із 2003 р., наведені у таблиці 2.4.

Очевидно, що найбільш значними виявилися зміни щодо експорту українських машин та обладнання до РФ. При цьому в абсолютному вираженні зниження експорту не відбувалося в жодній із товарних груп майже протягом усього періоду, що розглядається.

Таблиця 2.4.

Структурні зміни українського експорту до РФ у 2010 р.
порівняно із 2003 р.

Товарна група	2003	2007	2010	Структурні зміни
Продовольчі товари та сільгосппродукція	18%	11,5%	17,7%	-0,3%
Мінеральне пальне	1%	3,1%	3,2%	+2,2%
Продукція хімічної галузі	16%	8,7%	11,1%	-4,9%
Деревина та целюлозно-паперові вироби	5%	4,5%	7,9%	+2,9%
Текстиль та взуття	1%	1%	1,1%	+0,1%
Метали та вироби з них	26%	28,7%	17,7%	-8,3%
Машини та обладнання	27%	37%	35,7%	+8,7%
Інша продукція з завершеним циклом виробництва	1%	2,5%	2,5%	+1,5%
Інші	5%	3%	3,1%	-1,9%
Усього:	100%	100%	100%	-

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України

Якщо поглянути на структурні зміни, які відбулися у експорті України до світової економіки (Табл. 2.5), то тут спостерігаються незначні коливання. Найбільші зміни у структурі експорту відбулися по товарних групах «Продовольчі товари та сільгосппродукція» та «Метали та вироби з них». Проте частка українських машин та обладнання становила у цьому перерозподілі лише 4% загального експорту країни у періоді, що досліджується.

Стійка структура українського експорту до світової економіки та зростання частки машин та обладнання в експорті України до РФ продемонстровані на діаграмах (Рис. 2.6 і 2.7), що відображають зміну структури експорту України у часі.

Таблиця 2.5.

Структурні зміни українського експорту до світової економіки у 2010 р. порівняно із 2003 р.

Товарна група	2003	2010	Структурні зміни
Продовольчі товари та сільгосппродукція	11%	19%	+8%
Мінеральне пальне	7%	7%	0%
Продукція хімічної галузі	11%	8%	-3%
Деревина та целюлозно-паперові вироби	3%	4%	+1%
Текстиль та взуття	4%	2%	-2%
Метали та вироби з них	42%	34%	-8%
Машини та обладнання	14%	18%	+4%
Інша продукція з завершеним циклом виробництва	3%	6%	+3%
Інші	5%	2%	-3%
Усього:	100%	100%	-

Джерело: розраховано автором за даними додатків Г та Е

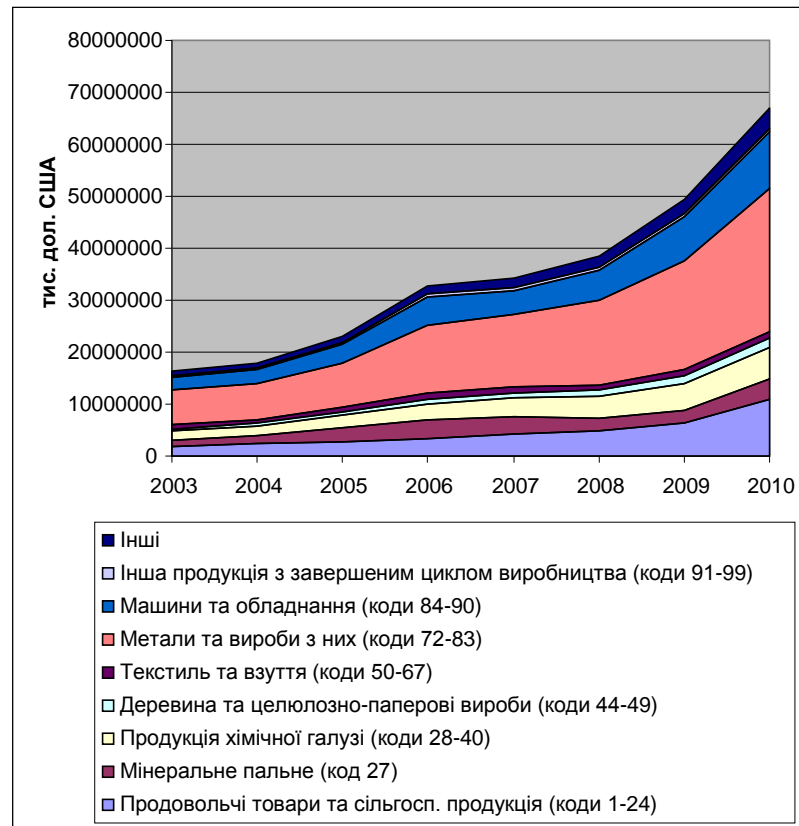

Рис. 2.6. Динаміка українського експорту до світової економіки у 2003–2010 рр.

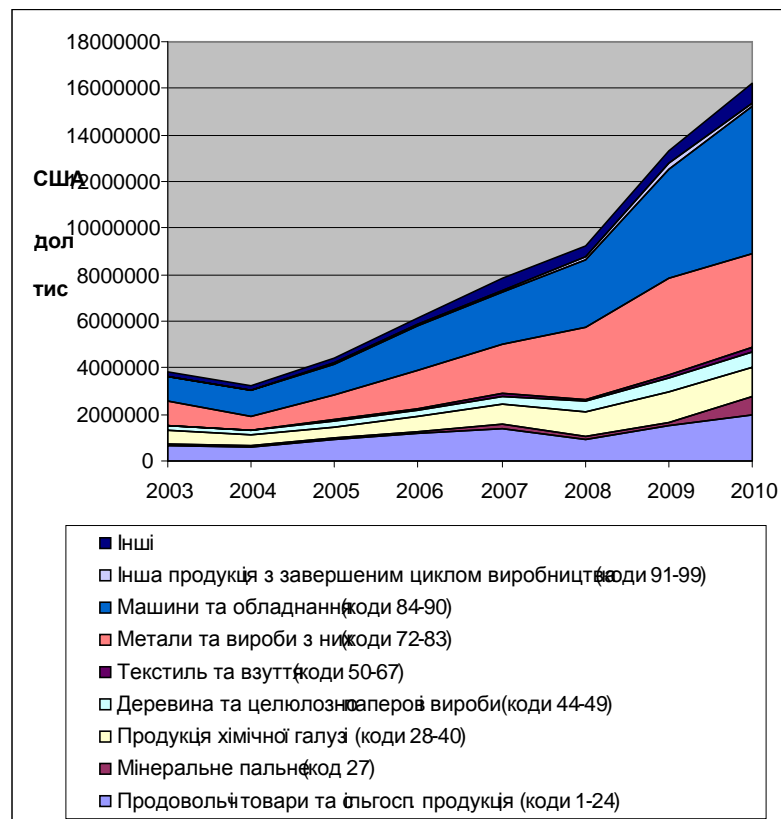

Рис. 2.7. Динаміка українського експорту до РФ у 2003–2010 рр.

Доцільно також зазначити стабільність російських закупівель українських машин та обладнання. У 2005 р. порівняно із 2004 р. на тлі загального зменшення експорту України, спричиненого тимчасовою політичною невизначеністю, відбулося помітне зниження поставок українського обладнання на світовий ринок, тоді як Росія не знизила обсягу закупівель у зазначений період (Рис. 2.8).

Більш того, якщо до 2005 р. загальні темпи росту українського експорту машин та обладнання на світовий ринок перевищували темпи росту експорту цієї товарної групи на російський ринок, то після 2005 р. ситуація змінилася на протилежне. Про це свідчать розраховані цепні індекси росту, наведені у таблиці 2.6, та їх графічне зображення на Рис. 2.9.

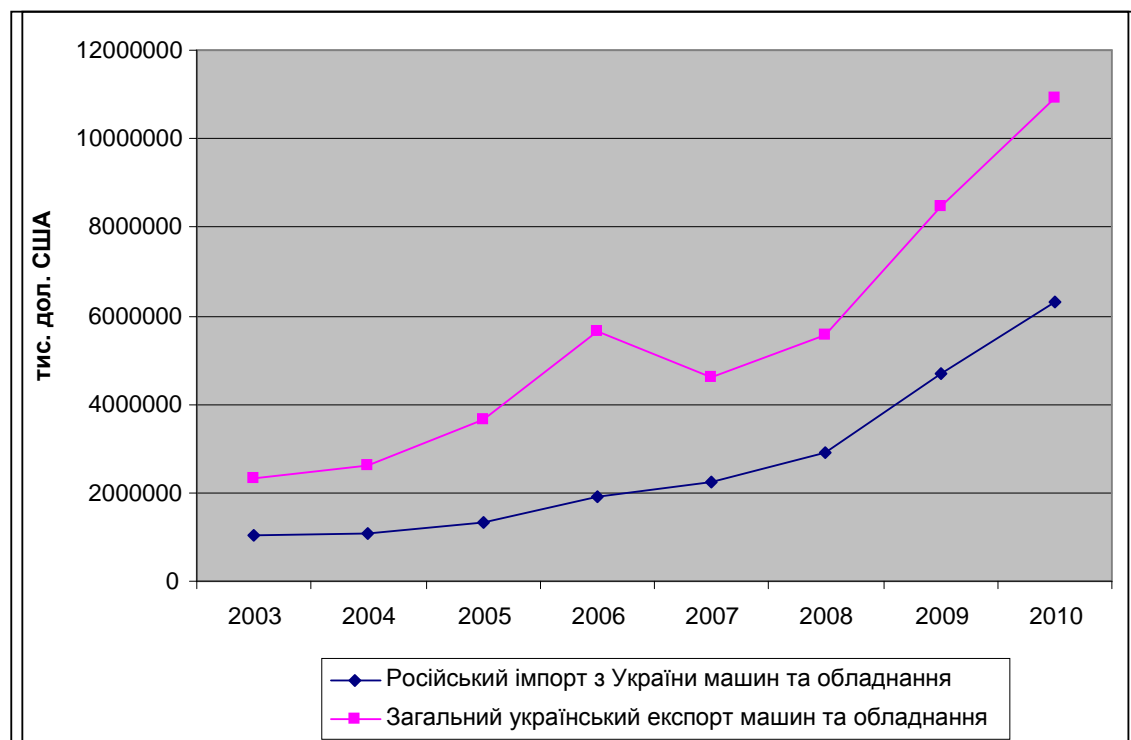

Рис. 2.8. Порівняльна динаміка експорту машин та обладнання із України до РФ та загалом до світової економіки.

Таблиця 2.6.

Індекси росту українського експорту на російський та світовий ринки по товарній групі «Машини та обладнання» у 2004–2010 рр.

Показники	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Індекси росту українського експорту машин та обладнання в Росію	1,05	1,22	1,45	1,18	1,28	1,61	1,35
Індекси росту українського експорту машин та обладнання до світової економіки	1,12	1,38	1,56	0,82	1,20	1,53	1,29

Джерело: розраховано автором за даними таблиць 2.4 та 2.5.

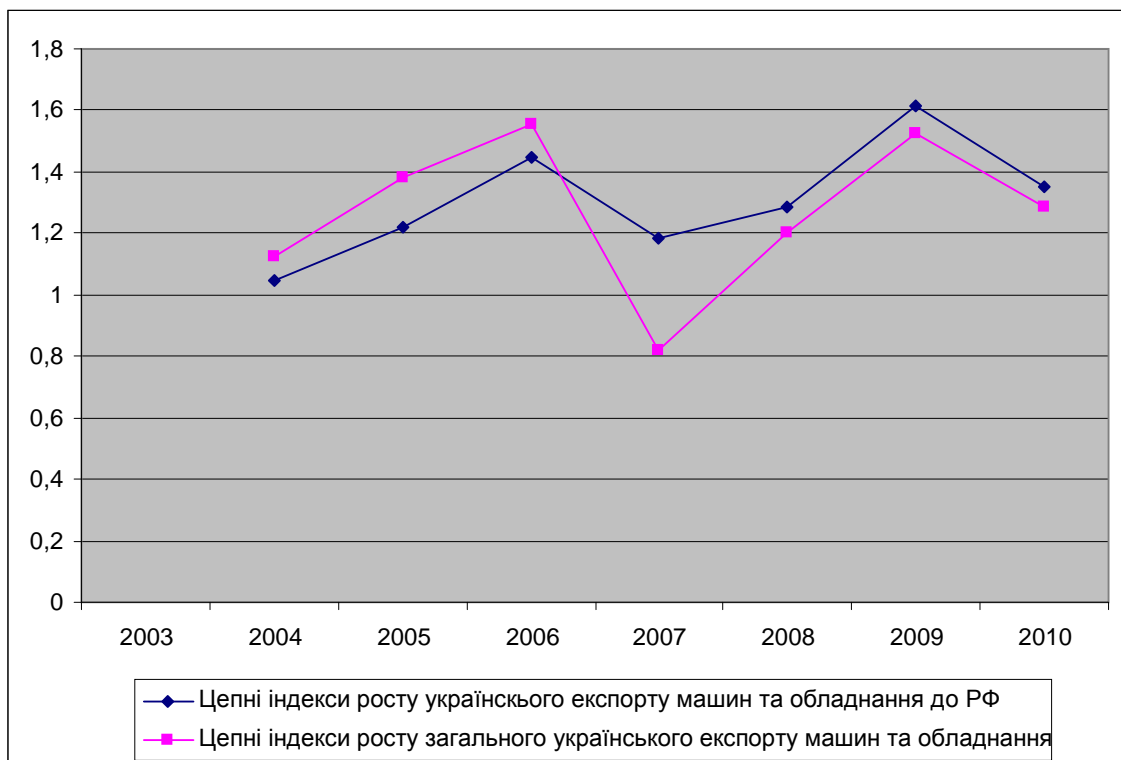

Рис. 2.9. Ціпні індекси росту українського експорту машин та обладнання на російський та світовий ринки у 2003–2010 рр.

Джерело: побудовано автором

Таким чином, враховуючи вищезазначене, слід констатувати, що зростає залежність українського експорту машин та обладнання від російських закупівель. Варто зауважити, що провідні українські дослідники визначають, що українська зовнішня торгівля загалом є залежною як від експорту в Росію, так і від імпорту з Росії. І хоча залежність від імпорту є більшою, вона зменшується швидше ніж від експорту³⁰.

Зважаючи на залежність українського експорту машин та обладнання від російських закупівель спробуємо дати оцінку зацікавленості Росії в українських машинах та обладнанні. Для цього розглянемо російський імпорт машин та обладнання й визначимо місце України в ньому. Величина загального російського імпорту машин та обладнання є максимальною оцінкою попиту на іноземні машини та обладнання. Тобто за найсприятливіших для України умов це максимальна кількість машин та обладнання у вартісному вираженні, яку Україна могла б продати до РФ.

Як свідчать розрахунки та їх графічне відображення (Рис. 2.10), частка України в російському імпорті поступово знижується, тоді як частка Росії в українському експорті зростає.

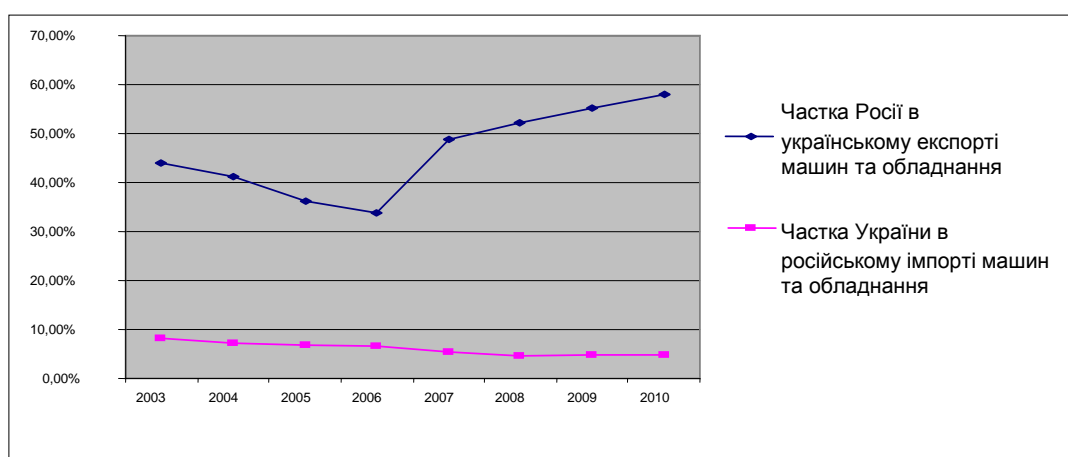

Рис. 2.10. Динаміка частки Росії в українському експорті та України в російському імпорті у товарній групі «Машини та обладнання» за 2003–2010 рр.

Джерело: побудовано автором

³⁰ <http://instituciones.com/innovations/1556-innovacionno-texnologicheskoe-vzaimodejstvie.html>

Прогнозні розрахунки продемонстрували збереження зазначених тенденцій у найближчій перспективі, внаслідок яких у 2014 р. частка Росії в українському експорті може досягти 65,07%, а зниження частки України в російському імпорті (тобто на російському ринку іноземного обладнання) може впасти до 1,35% (Табл. 2.7).

Таблиця 2.7.

Результати прогнозних значень частки Росії в українському експорті та частки України в російському імпорті (товарна група «Машини та обладнання»)

Роки	Прогнозне значення частки Росії в українському експорті	Прогнозне значення частки України в російському імпорті
2010	58,19%	3,35%
2011	59,91%	2,85%
2012	61,63%	2,35%
2013	63,35%	1,85%
2014	65,07%	1,35%

Джерело: Прогнозні розрахунки виконані автором за допомогою математичного експоненційного згладжування за Хольтом (розрахунки надані у додатках А, Б і В).

Проведений аналіз залежностей експортно-імпортних операцій між країнами у товарній групі «Машини та обладнання» виявив, частка Росії в українському експорті постійно зростає, тоді як частка України у російському імпорті машин та обладнання поступово, але впевнено зменшується. Ця ситуація могла б бути ще гіршою, якби не пристосованість українського обладнання до російського ринку, зумовлена спільними пострадянськими стандартами двох країн. Причини такої ситуації слід вбачати в тому, що Росія визначила для себе курс на модернізацію економіки, а модернізація можлива тільки за умови використання високих технологій, які наявні в індустріально розвинених країнах, але недостатньо розвинені в Україні.

З метою максимізації ефекту позитивного зворотного зв'язку у процесі структуризації зовнішньоторговельних відносин між Україною та

Росією запропоновано розвиток стратегічного партнерства на нових засадах комплементарності.

Між країнами сформувались комплементарні зв'язки, які суттєво трансформують структуру їхніх економік. Комплементарність зовнішньоторговельних зв'язків пропонується розглядати як критерій, що відображає взаємозалежність між профілем імпорту однієї країни та експорту іншої країни, а також їх взаємодоповнення (1). Індекс комплементарності відображає ступінь взаємозалежності країн у товарообміні і визначається таким чином:

$$CI_{ij} = 1 - \frac{\sum |im_{ki} - ex_{kj}|}{2} \times 100\%, \quad (1)$$

де: CI_{ij} – індекс комплементарності країни i з країною j ; im_{ki} – частка імпорту товару k в загальному імпорті країни i ; ex_{kj} – частка експорту товару k в загальному обсязі експорту країни j .

Чим вище значення індексу, тим сприятливіші можливості для розвитку взаємної торгівлі між двома країнами, тим кращі показники їх внутрішньогалузевої спеціалізації. Розрахунок індексу комплементарності для України та Росії свідчить про достатній рівень розвитку внутрішньогалузевої торгівлі між країнами. Середнє значення індексів коливається в межах $CI_{ukr} = 0,14 - 0,26$, $CI_{rus} = 0,27 - 0,39$, причому максимальні значення індексів спостерігаються по товарних групах «Машини та обладнання» та «Метали та вироби з них», що свідчить про значний незадіяний потенціал в їх внутрішньогалузевій торгівлі і про перспективність поновлення коопераційних зв'язків і обміну технологіями.

Незважаючи на наслідки дезінтеграційних процесів, об'єктивно існує необхідність розбудови зовнішньоторговельних відносин на нових засадах стратегічного партнерства. Пропонується розробка і впровадження авангардної групи товарів під спільним брендом «Українсько-російська інновація» («U-R Innovation») (за зразком «Made in EU»), що включає

виробництво безпосередньо інноваційного продукту, сателітних (супутніх) товарів й інфраструктури послуг у сферах, де існує високий інноваційний потенціал, виробничі потужності і кваліфікована робоча сила, що підтверджується індексом структурних зрушень (2).

$$I_{стр} = EX \cdot I_Q \cdot I_L \cdot I_{IC} , \quad (2)$$

де: EX – чистий експорт країни; I_Q – індекс змін кількості виробництв, задіяних у системі виробництва авангардного продукту; I_L – індекс змін кількості працюючих у сфері розроблення і виробництва авангардного продукту; I_{IC} – індекс змін продуктивності праці і вартості виробництва авангардного продукту.

Сутність індексу структурних зрушень в тому, що зміни у товарній номенклатурі експорту впливають на кількісне співвідношення окремих галузей і виробництв, за яких найбільш ефективно використовуються досягнення науково-технічного прогресу, форми та методи організації виробництва, матеріальні і трудові ресурси.

Оскільки РФ має в розпорядженні більші трудові, матеріальні і інституціональні можливості для освоєння спільного інноваційного продукту, структурні зрушення в її національній економіці будуть меншими ніж в Україні. Тому для України, що має великий потенціал бути економічно розвинутою країною завдяки структурним перетворенням економіки, перерозподілу ресурсів між секторами з низькою та високою продуктивністю, переходу від виробництва і експорту простішої продукції до експорту товарів з високою доданою вартістю, є нагальною участю у спільних з РФ інноваційних процесах.

Найбільша питома вага в українському товарному експорті належить продукції середніх технологій низького рівня (у середньому 55%), далі – низькі технології – 20%, середні технології високого рівня – 18%, а високі –

лише 5%³¹. Звичайно за такої структури товарного експорту Україна не зможе скласти конкуренції країнам ЄС на російському ринку, які є важливішими постачальниками машин та обладнання до Росії.

Щодо конкуренції на російському ринку, то тут також не слід забувати про Китай, який постачає по всьому світу дешеві зразки будь-яких машин та обладнання. Останнім часом конкурувати з Китаєм складно навіть індустріально розвиненим країнам, не кажучи вже про українських виробників.

Проте дешевизна не має бути ключовою характеристикою для української продукції на російському ринку. В конкурентній боротьбі Україні слід спиратися на багаторічний досвід спільного економічного простору, який існував за часів СРСР, а саме на розуміння потреб російського ринку та відповідність стандартів двох країн. Відповідність стандартам, що діють в Україні та Росії (ГОСТ), є важливою конкурентною перевагою української продукції.

Ситуація з постачанням українських машин та обладнання на російський ринок могла б бути гіршою за теперішню, якби не пристосованість українського обладнання до російського ринку, що забезпечується саме однаковими стандартами. Наприклад, значним попитом у Росії користується продукція Кременчуцького автомобільного заводу, зокрема великовантажна та спеціальна техніка. До 80% продукції цього заводу реалізується в Росії, частка України в російському імпорті цих машин становить 8% [64]. Українські машини визнаються більш пристосованими для роботи на кар'єрних виробітках, лісозаготовках, шляхобудівних роботах у важких експлуатаційних умовах, в районах Крайньої Півночі та Далекого Сходу, в регіонах нафтогазовидобутку та спорудження магістральних трубопроводів.

³¹ <http://instituciones.com/innovations/1556-innovacionno-texnologicheskoe-vzaimodejstvie.html>

Саме такі чинники дають змогу Україні утримувати позицію експортера машин та обладнання до РФ, незважаючи на нехтування державою інноваційними заохоченнями підприємств та фізичних осіб. Однак не слід забувати, що в конкурентному середовищі світової економіки зміни відбуваються надто швидко. І ті експортні галузі, особливо машинобудівні, у яких Україна зараз почуває себе впевнено, з часом можуть бути втрачені на світовому ринку внаслідок появи на ньому конкурентоздатного продукту інших країн. Тому наявність ексклюзивного товару в арсеналі нашої країни є дуже важливою.

Крім того, Росія намагається вести збалансовану зовнішньоторговельну політику, яка з одного боку захищає національного товаровиробника, а з іншого – створює умови для забезпечення потреб внутрішнього ринку у високотехнологічній продукції з метою оновлення виробничих потужностей.

Так, на засіданні Міжвідомчої комісії Уряду РФ з митно-тарифної політики в липні 2004 р. розглянуто питання запровадження заходів з удосконалення структури російського експорту й імпорту. Було рекомендовано звільнити від вивізного мита експорт продуктів глибокої переробки сировини, запропоновано ввести пільгове мито на імпорт обладнання, обсяги виробництва якого з урахуванням аналогічного, виробленого в Росії, не повністю задовольняють потреби внутрішнього ринку. Комісією прийнято ряд інших рішень про відміну експортного мита на російську продукцію.

Урядом РФ щорічно затверджується перелік промислової продукції, при здійсненні експорту якої надається державна гарантійна підтримка. Урядом РФ затверджується також перелік країн, експорту промислової продукції до яких надається державна гарантійна підтримка.

Так, для Угорщини, Казахстану, Польщі, Чехії обсяги гарантованого експорту визначені на рівні по 200 млн. дол. США, а для Словаччини, Словенії та України – по 100 млн. дол. США. Водночас для кожної із країн визначено ступінь ризику щодо поставок до них продукції та товарів [70].

Слід врахувати й те, що Урядом РФ у жовтні 2003 р. схвалено Концепцію розвитку державної фінансової (гарантійної) підтримки експорту промислової продукції³² у Російській Федерації, а у липні 2004 р. затверджено Правила надання державних гарантій з підтримки експорту промислової продукції. Очевидно, що за такої масової підтримки Росією власних товаровиробників особливої актуальності набувають завдання з розширення присутності українських експортерів на російському ринку за рахунок підвищення конкурентоздатності українських товарів, зокрема із застосуванням інноваційних розробок.

Про тенденцію до повільного витіснення України з російського ринку машин та обладнання свідчить динаміка фізичного обсягу російського імпорту по цій групі товарів (Рис. 2.11).

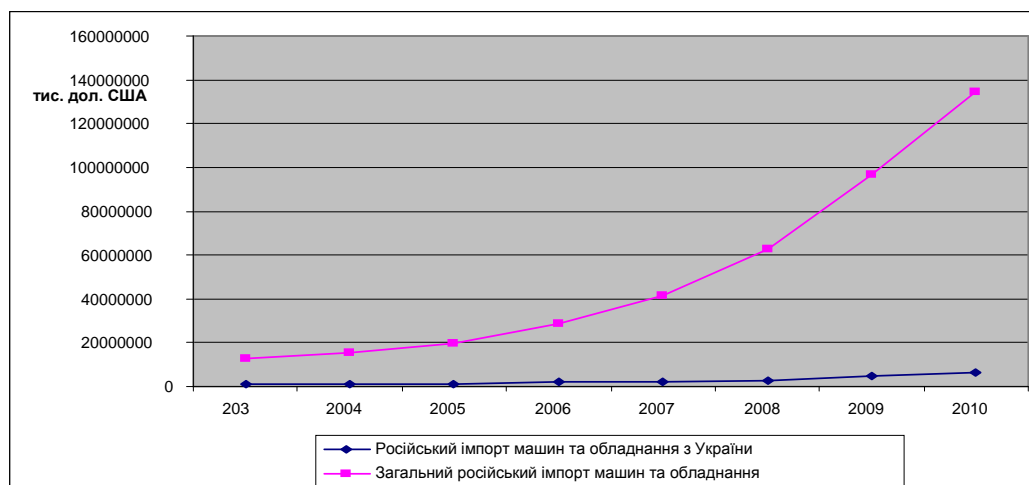

Рис. 2.11. Динаміка російського імпорту машин та обладнання у 2003–2010 рр.

Джерело: побудовано автором

³² Ця Концепція передбачає гарантування політичних та довгострокових комерційних ризиків при проведенні експортних операцій, відшкодування частини відсоткових ставок за експортними кредитами і довгострокове гарантійне страхування.

Загальний російський імпорт машин та обладнання за період з 2001 по 2008 рр. стрімко зріс, тоді як імпорт з України зростає дуже повільно. Звичайно, мова не йде про фатальні структурні зрушення у виробництві українських машин та обладнання, однак це є тривожним сигналом та наводить на думку про те, що більш «благородна» (порівняно з Росією) структура українського експорту до Росії є вкрай вразливою і така ситуація не може забезпечити досягнення стратегічної мети у розвитку національної економіки – переорієнтації на високотехнологічного експортера у світовій економіці. Більш того, загальне зростання російського імпорту в останні п'ять років здійснюється здебільшого за рахунок ввезення машин та обладнання (Рис. 2.12).

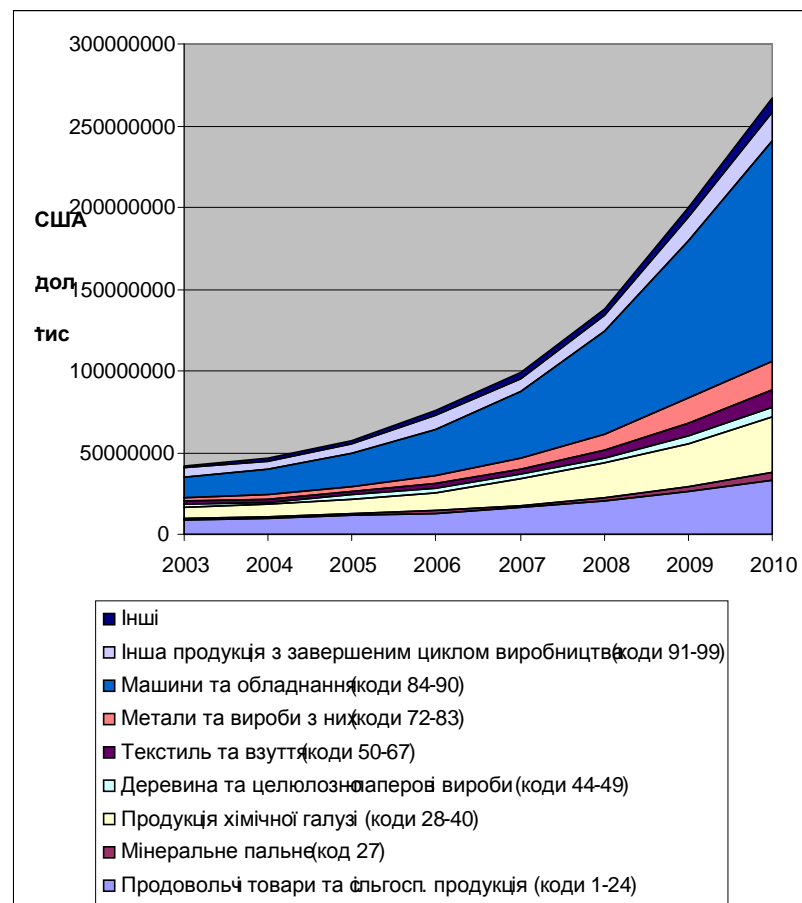

Рис. 2.12. Динаміка російського імпорту із світової економіки у 2003–2010 рр.

Джерело: побудовано автором

Як вже зазначалося, найважливішими експортерами до РФ є європейські країни. За твердженням російського вченого В. Мариніна, на сьогоднішній день ЄС є головним торговельно-економічним партнером Росії у світі. Євросоюз виступає основним ринком збуту для російського експорту, а також є великим постачальником імпортних товарів у Росію. Аналіз структури російського експорту в країни ЄС свідчить про те, що як і раніше основними товарами є паливно-енергетичні, і порівняно з попередніми періодами їх частка збільшується. У товарній структурі імпорту Росії з країн ЄС переважає ввезення машин, обладнання та транспортних засобів, частка яких у січні 2011 року істотно зросла. Імпорт металів і виробів з них виріс на 28,8%. Імпорт машин, устаткування і транспортних засобів збільшився на 54,1%. Половину всього експорту з ЄС до Росії в 2010 році становили обладнання та транспортні засоби³³.

Загалом структура зовнішньої торгівлі Росії не викликає задоволення з боку російських вчених. Переважання сировинної складової в експорті (Рис. 2.12) та високотехнологічної в імпорті країни (Рис. 2.11) свідчить про її недосконалість, перш за все, з точки зору інноваційного розвитку. Така ситуація не відповідає стратегічній меті Росії – реструктуризації національної економіки та переорієнтації зовнішньоторговельної структури.

Перші кроки у Росії щодо реструктуризації вже зроблені – за рахунок експорту мінерального пального Росія нарощує технологічний імпорт із провідних країн. Другий крок – створення власних технологій є найбажанішим сценарієм розвитку як для Росії, так і для України.

Загалом проблеми розвитку національної економіки України схожі на російські, хоча і в більш пом'якшеному варіанті. Україна також потребує коригування зовнішньоторговельної структури та розвитку високотехнологічної складової у своїй економіці. Тому розбудова

³³ http://www.ru.ruseu.com/stat/details_473.html

українсько-російського співробітництва має будуватися на пошуку шляхів корекції зовнішньоторговельної структури та досягненні стратегічних намірів обох країн. У цій точці перетинаються інтереси України та Росії, саме тому подальший розвиток двосторонньої співпраці має рухатися у напрямі спільного розвитку високих технологій, про що йтиме мова у наступному підрозділі.

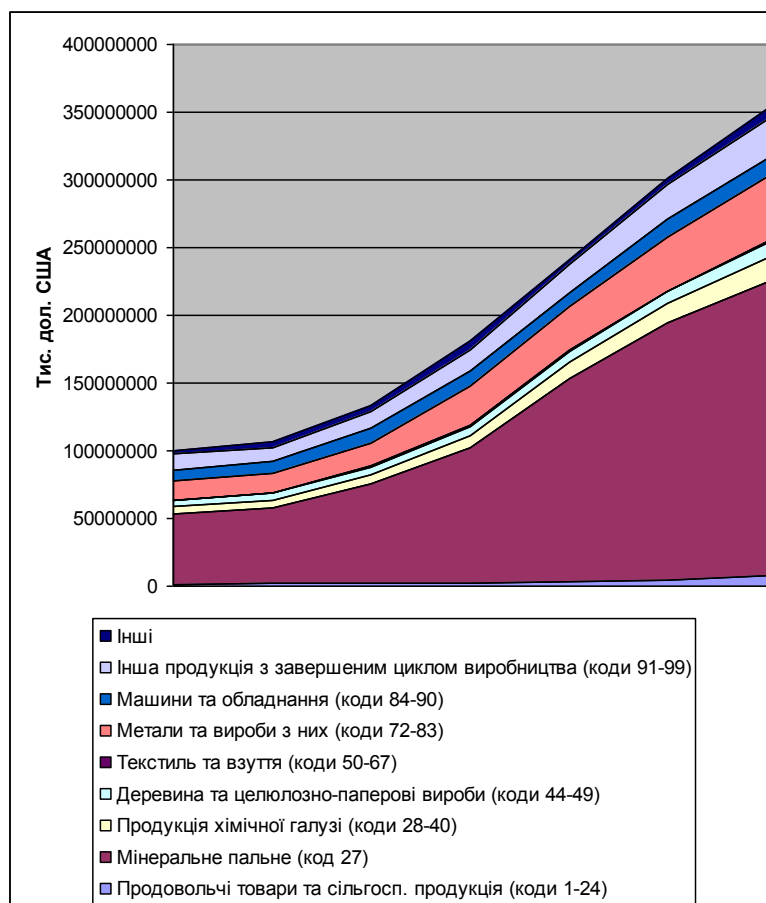

Рис. 2.13 . Динаміка російського експорту до світової економіки у 2003–2010 рр.

Джерело: побудовано автором

Якщо розглядати абсолютні дані про експорт українських товарів за усіма товарними групами, то вже кілька років поспіль спостерігається тенденція до його зростання в Росію. Російський ринок постійно вабить українських експортерів. Є підстави вважати, що частка РФ у географічній структурі українського експорту згодом помітно зросте, про що свідчать

зроблені прогностичні розрахунки. Українські експортери після проникнення на російський ринок найчастіше зіштовхуються з досить твердою протидією. Тому насамперед українському бізнесу потрібне скасування необґрунтованих, а в процесі формування ЄСП – і повне скасування всіх обмежень торгівлі на російському ринку. В кінцевому підсумку, це вигідно і Росії, оскільки Україна пропонує «м'яку» модель конкурентного тиску на російських виробників, що стимулює їх до зниження ціни й підвищення якісних параметрів їхньої продукції. Однак скасування торговельних обмежень – не єдине, чого хотілося б очікувати українським компаніям від Росії³⁴. Через тісний взаємозв'язок української й російської економічної сфери Україна об'єктивно зацікавлена в стійкому зростанні російської економіки на підставі прозорих ринкових стандартів.

Як було з'ясовано вище, присутність української продукції на товарних ринках Росії залежить не тільки від динаміки українського експорту на російський ринок, але й від поступової переорієнтації зовнішньої торгівлі Росії на країни далекого зарубіжжя. Як свідчать дані української статистики, спостерігається подальше зниження питомої ваги Росії в зовнішній торгівлі України при одночасному зростанні зовнішньоторговельних (головним чином експортних) операцій України з країнами Європи, Азії і Африки (Табл. 2.8). Порівняно з 2007 р. збільшилися обсяги експорту товарів до Австралії і Океанії (у 4,1 раз), Америки (+54,3%), Азії (+47,4%), Африки (+39,8%), країн Європи (+33,6%), СНД (+28%).

³⁴ Зняття бар'єрів у взаємній торгівлі сприяв графік скасування вилучень з режиму вільної торгівлі між Росією й Україною, який вступив у силу з 2 лютого 2006 року, відповідно до якого передбачено скасування ввізних мит на тютюн і кондитерські вироби – з 1 січня 2006 р., цукор білий – з 1 січня 2009 р., спирт – з 1 січня 2010 р.

Таблиця 2.8.

Географічна структура експорту-імпорту товарів України за
1996–2010 рр. (млн. дол. США)

	Всього	Країни СНД	Інші країни світу	Європа	Країни ЄС ¹	Азія	Африка	Америка	Австралія і Океанія	Інші
Експорт										
1996	14400,8	7222,0	7178,8	3456,9	3313,9	2894,2	209,3	598,3	20,1	–
1997	14231,9	5536,3	8695,6	3675,3	3483,2	3878,6	472,4	652,5	16,8	–
1998	12637,4	4170,8	8438,6	3993,0	3855,5	3028,5	562,0	865,4	17,4	0,3
1999	11581,6	3210,1	8371,5	3790,2	3647,3	3225,9	617,1	692,4	45,1	0,8
2000	14572,5	4459,7	10112,8	4680,2	4561,0	3475,7	731,5	1217,5	7,0	0,9
2001	16264,7	4639,0	11625,7	5720,9	5506,3	4006,6	877,0	1011,9	7,4	1,9
2002	17957,1	4320,1	13637,0	6515,8	6376,2	5125,0	1055,2	936,9	4,1	–
2003	23066,8	5942,0	17124,8	9147,4	8685,4	5503,1	1250,3	1219,2	4,8	–
2004	32666,1	8409,4	24256,7	11764,3	11009,6	8178,3	1758,0	2544,2	11,7	0,2
2005	34228,4	10531,1	23697,3	10881,4	10233,4	8576,9	2393,9	1831,2	13,7	0,2
2006	38368,0	12351,1	26016,9	12625,5	12087,9	8446,2	2373,7	2550,9	17,9	2,7
2007	49296,1	18087,0	31209,1	14773,8	13916,4	10881,6	2792,0	2686,3	15,7	59,7
2008	66967,3	23166,3	43801,0	19732,8	18129,5	15887,0	3902,4	4144,0	64,0	70,8
2009	39695,7	13472,9	26222,8	10264,5	9499,3	12131,7	2627,8	1124,2	21,6	53,0
2010	51405,2	18740,6	32664,6	13829,6	13051,9	13715,4	3018,7	2000,0	28,4	72,5
Імпорт										
1996	17603,4	11172,1	6431,3	4655,6	4492,2	672,6	141,5	931,0	24,3	6,3
1997	17128,0	9871,7	7256,3	5451,6	5247,1	844,9	136,8	797,9	22,0	3,1
1998	14675,6	7889,2	6786,4	4998,5	4829,5	886,9	118,7	755,5	20,9	5,9
1999	11846,1	6737,2	5108,9	3547,4	3452,5	762,7	157,8	588,4	27,2	25,4
2000	13956,0	8029,6	5926,4	4311,5	4039,3	842,3	136,4	581,4	54,7	0,1
2001	15775,1	8821,0	6954,1	4981,7	4748,1	982,0	198,5	740,9	51,0	–
2002	16976,8	8952,4	8024,4	5751,1	5505,4	1187,4	177,3	856,7	51,5	0,4
2003	23020,1	11468,4	11551,7	8165,6	7864,5	2011,3	248,8	1072,2	53,4	0,4
2004	28996,8	15189,2	13807,6	9887,2	9547,4	2592,8	279,7	966,1	81,5	0,3
2005	36136,3	16988,3	19148,0	12666,4	12191,9	4685,5	426,2	1265,5	103,9	0,5
2006	45038,6	20112,3	24926,3	16804,2	16194,6	6143,7	413,0	1465,3	99,5	0,6
2007	60618,0	25469,3	35148,7	23048,9	22218,7	9042,2	673,1	2255,4	128,4	0,7
2008	85535,3	33377,8	52157,5	30477,0	28868,4	15497,7	1559,1	4190,6	431,7	1,4
2009	45433,1	19692,6	25740,5	16233,8	15392,7	6538,6	617,6	2197,9	149,4	3,2
2010	60742,2	26697,4	34044,8	20004,5	19101,2	10023,3	874,4	2879,4	261,4	1,8

¹⁾ З 1996 року дані перераховано за ЄС-27

Джерело: www.ukrstat.gov.ua

Загалом такій динаміці варто було б дати позитивну оцінку, оскільки вона свідчить про диверсифікацію зовнішньоторговельних відносин України. Однак не слід забувати, що унікальність російського ринку полягає у тому, що в структурі нашого експорту до РФ питома вага

високотехнологічної продукції, насамперед машинобудування, з року в рік становить приблизно третину усього експорту. Нічого подібного за останніх 10–15 років для України не спостерігалось в жодному іншому регіоні світу, і саме тому російський ринок для українських виробників, напевно, особливо важливий.

Основними статтями української торгівлі машинобудівною продукцією на сьогодні є авіабудування, сільгоспмашинобудування, транспортне машинобудування й верстатобудування. У Росії діє ряд великих федеральних програм модернізації галузей. Наприклад, за рахунок програми відновлення рухомого складу залізничного транспорту РФ у 2009–2010 рр. в Україні серйозно виріс експорт за цією статтею.

Оцінюючи найближчі перспективи українського експорту складного машинотехнічного устаткування і обладнання у Росію на 2011 рік, слід зазначити, що в абсолютному вияві в цей період прогнозується збільшення поставок продукції, що виробляється найбільш потужними підприємствами базових галузей економіки України. Це пов'язане, головним чином, із зацікавленістю українських підприємств у російському ринку та пошуком шляхів збереження присутності на ньому.

У цілому нарощування Україною експорту до Росії машинобудівної та інших видів високотехнологічної і наукоємної продукції є одним із потужних резервів у подальшому поглибленні взаємовигідного співробітництва між нашими країнами в економічній сфері. Тому для двосторонніх торговельних відносин та реалізації довгострокової мети України з переорієнтації зовнішньої торгівлі надзвичайно важливо приділити увагу інноваційному розвитку продукції тих галузей та підприємств, які є найбільш перспективними для України.

Аналізуючи основні аспекти співробітництва між Україною і Росією, доцільним видається зосередити увагу на визначально стратегічних галузях

співробітництва двох держав, а саме на машинобудівній, судно-, літакобудівній та військово-технічній сферах. Саме ці галузі у двосторонньому торговельно-економічному співробітництві є найбільш вагомими.

Останнім часом в галузі українського машинобудування відбувалося зростання виробництва легкових автомобілів, однак це не довгоочікувана інноваційна модель розвитку, а споживча. Як було зазначено вище, питома вага машинобудування падає в загальному обсязі російського імпорту машин. Динаміка поставок технологічного устаткування сповільнилася. Частка машинобудування в ПІІ у 2010 р. становила 3,7%, а реінвестування прибутку не перевищувала у 2010 р. 1% приросту ПІІ. Про структурно-інноваційні зрушення не може йти мови.

В Україні немає поняття «ексклюзиву», тобто інновації, яка створює високоприбуткові ринкові ніші. Саме поява таких інновацій забезпечує країні рух уперед, подолання відставання від передових держав світу (Китай, Росія, Індія). Наше відставання прискорюється великими темпами через швидкі інноваційні зміни. В Україні низькотехнологічний експорт, тому його треба диверсифікувати та переорієнтувати на інші ринкові ніші.

Отже, необхідно переводити відносини з Росією на науково-технологічну взаємодію. Повноцінна зовнішньоекономічна взаємодія України з Росією у науково-технологічній сфері відкриває шлях до розширення партнерських відносин з іншими країнами.

Недосконалість законодавства України, зокрема з питань зовнішньоекономічної діяльності, є одним з істотних негативних чинників, що може й далі певною мірою уповільнювати зростання обсягів експорту вітчизняної продукції як на світовий ринок, так і на ринок Росії.

Як вже зазначалося у нашому дослідженні, двосторонні торговельні відносини між Україною та Росією мають низку специфічних рис, які варто

враховувати, визначаючи місце кожної з двох країн у світовому господарстві. Загальноновизнано, що нарощування українського експорту значною мірою залежить від імпорту російських енергоносіїв. Значний інтерес України до російських поставок чітко простежується у динаміці українського імпорту із РФ (Рис. 2.14). Саме енергоносіям належить провідне місце у структурі українського імпорту з РФ, при цьому друге місце належить машинам та обладнанню. І хоча співвідношення цих двох товарних груп не на користь останньої, слід засвідчити зацікавленість України у російських поставках високотехнологічної продукції. Перш за все мова йде про поставки в рамках виробничої кооперації найбільших машинобудівних підприємств-гігантів, яка, на наш погляд, потребує особливої уваги у контексті інноваційного розвитку.

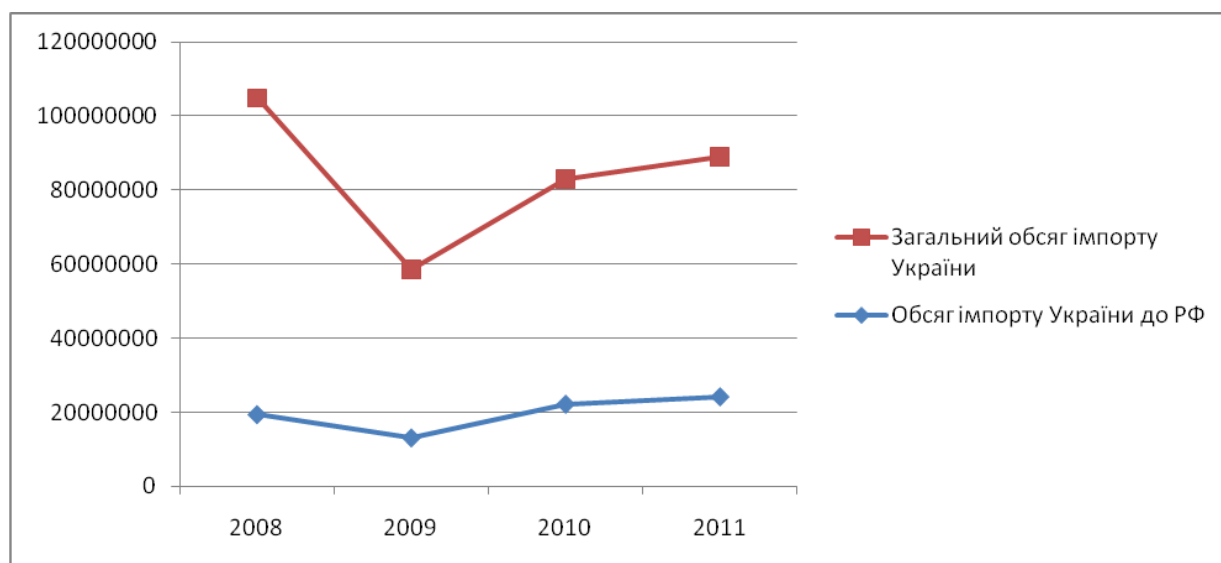

Рис. 2.14. Динаміка українського імпорту з РФ у 2008–2011 рр.

Переважно це стосується продукції військово-промислового комплексу і ключових високотехнологічних галузей. За даними Торгпредства РФ в Україні, з боку Росії в кооперації з Україною продовжують брати участь більше ніж 360 підприємств, а з України в РФ експортуються деталі й комплектуючі близько 300 підприємств-суміжників.

Якщо говорити про програми авіапрому й ракетно-космічної промисловості, то тут виробничі цикли ряду проектів настільки переплетені, що розібратися, хто й що насправді робить, не менш складно. Принаймні, у цих проектах в Україні беруть участь більше ніж 100 російських підприємств. Матеріали й комплектуючі вироби до авіадвигунів українського виробництва сьогодні постачає близько 400 заводів-суміжників з Росії (це близько 80% всіх комплектуючих). Один з найвідоміших таких проектів – літак Ан-70 [58].

Обопільна зацікавленість України та РФ у високотехнологічній продукції вказує на доцільність розвитку єдиного українсько-російського науково-технологічного простору. Гарантія успіху для України – це взаємодія з Росією у сфері високих технологій, у великих стратегічних проектах і кооперація у сфері ВПК, авіа-, суднобудуванні. За умови формування єдиного українсько-російського науково-технологічного простору, спільних великих проектів, ідеї і розробки будуть за потреби реалізовані, якщо буде приділено достатньо уваги з боку двох держав. Необхідно розширювати географію експорту та залучати інвестиції.

Створення єдиного українсько-російського науково-технологічного простору передбачає суттєвих фінансових впливань та узгодження дій обох держав. Нажаль у теперішній час Україні не вистачає зусиль навіть на розвиток інноваційної діяльності у національних межах. Росія ж останнім часом демонструє все більш рішучі кроки щодо фінансування інноваційної діяльності.

З огляду на те, що у міжнародній торгівлі можливі тільки два різновиди взаємодії між країнами – співпраця або конкуренція, національним інтересам України відповідає розробка спільних із Росією проектів у високотехнологічних галузях. При цьому дуже важливим є ініціювання Україною відповідних заходів щодо створення умов для розвитку інноваційної діяльності в Україні та сприяння співпраці з Росією у цьому

напрямі. Іншими словами, за сучасних умов, коли на кордоні України починає зростати конкурент у небажаних для нашої країни галузях, не має часу на роздуми та зволікання, потрібне вчасне реагування. Песимістичним прогнозом самоусунення України від участі у спільних інноваційних процесах може бути стрімкий розвиток співпраці Росії у цій сфері із азійськими партнерами (насамперед, із Китаєм) та нова хвиля відтоку українських науковців та висококваліфікованих спеціалістів до Росії (для цього достатньо суто економічних заохочень, оскільки практично відсутні проблеми, пов'язані з асиміляцією).

Проте позитивним прогнозом участі України у спільних інноваційних процесах може стати нарощення експортного потенціалу та удосконалення міжнародної спеціалізації. Спільно розроблені та втілені інноваційні продукти мають усі шанси буди конкурентоздатними на світових ринках як слабо- так і високорозвинутих країн. Порівняти свої можливості із можливостям останніх з них – є найбільшою зацікавленістю нашої держави.

Щодо напрямів, які мають найбільший потенціал з розвитку спільного інноваційного процесу, то тут найбільші можливості мають комплементарні галузі економік двох країн. Тому розвиток двосторонніх торговельних відносин слід спрямувати на розбудову комплементарних галузей та зменшення взаємного тиску в конкурентних галузях, що матиме загальний позитивний вплив на структуру національних економік двох країн.

2.3. Вплив комплементарних торговельних зв'язків та конкуренції на технологічну реструктуризацію економіки України і РФ

Російська й українська економіки через певні історичні причини мають по відношенню одна до одної виражений характер взаємозалежності й взаємодоповнюваності. У сферу товарного обміну залучені, у більшості

випадків, підприємства, які у радянський період працювали в єдиному господарському комплексі, взаємні поставки між ними споконвічно були частиною єдиного виробничо-збутового ланцюга. Між країнами сформувалися комплементарні зв'язки, які значною мірою впливають на структуру їх національних економік. У нашому дослідженні під комплементарними ми розуміємо усі різновиди економічних зв'язків між двома країнами, через які визначається взаємозалежність та взаємодоповнюваність їх національних економік та відбувається зближення.

Комплементарні зв'язки відзначаються як на макро-, так і на мікрорівні. За часів суверенного розвитку двох країн відбулася реструктуризація цих зв'язків: деякі були втрачені внаслідок занепаду старої економічної системи, а деякі отримали друге дихання за рахунок залучення державного та приватного капіталу.

Комплементарність у двосторонніх зв'язках між Росією та Україною має такі прояви:

- значні обсяги взаємної торгівлі, що має стратегічне значення для розвитку країн (наприклад, російські енергоносії для України, українські послуги щодо транзиту енергоносіїв для Росії та ін.);
- постачання у рамках кооперації;
- взаємопроникнення інвестиційного капіталу;
- спільні проекти та пов'язані з ними науково-технічні дослідження;
- значний рух робочої сили різного рівня кваліфікації.

Всі зазначені складові комплементарних зв'язків російської та української економік розвиваються у щільному переплетінні та у своїй сукупності беруть участь у сучасній розбудові як національних економік обох країн, так і глобальної економіки. Це означає, що управляти характером, співвідношенням та напрямками комплементарних зв'язків між двома державами означає можливість впливати на зміни щодо їх місця у світовому господарстві. Адже сучасна переважно сировинна спеціалізація у світовому господарстві не задовольняє ні Україну ні Росію. Саме зміна міжнародної спеціалізації може принести обом країнам найбажаніші структурні зрушення у національних економіках.

Існуючи двосторонні торговельно-економічні відносини України та Росії є вихідними у розбудові якісно нових відносин кожної з країн із світовою економікою. Не можна не враховувати, що в Росії зосереджені одні з найбільших у світі запаси енергоресурсів і сировини, а Україна має розвинуту інфраструктуру для їх переробки і транспортування. Через українську територію до країн Західної Європи, Середземномор'я і США транспортуються великі обсяги російської нафти, газу, аміаку та багато інших сировинних товарів. Тому комплементарність у цій сфері може вже сьогодні принести взаємну вигоду обом державам, незважаючи на суперечки між ними у цьому питанні.

Стратегічні поставки сировини є суттєвим проявом комплементарності двох національних економічних структур. Російські енергоносії є базовою сировиною для української металургії та хімічної промисловості. У свою чергу, Україна є великим постачальником до Росії марганцю, глиноземів, титанової сировини, ртуті. 20% уранової сировини, яка надходить на російський ринок, також видобувається в Україні. Використовуючи сировину стратегічного значення держави вирішують важливі питання розбудови національної економіки. Втім комплементарність проявляється і у більш складних поставках. Робота українських АЕС на 60% залежить від атомної промисловості Росії. Тільки 15% потреб ядерно-енергетичного комплексу України в обладнанні, матеріалах, приладах забезпечується власною промисловістю, решта 85% – переважно поставками з Росії. Російське АТ «Концерн ТВЕЛ» щорічно постачає на українські АЕС тепловиділяючі суміші на суму близько 300 млн. дол. США [90].

Близько 70% готових виробів та 95% матеріалів отримує з Росії й авіаційна промисловість України. Наприклад, для виробництва літака Ан-70³⁵ Україна отримує з Росії до 80% комплектуючих, з яких 75% – це продукція електроніки. Виробництво авіадвигунів на запорізькому підприємстві «Мотор-Січ» майже на 40% пов'язано з російськими поставками [78].

³⁵ Росія має оплачувати 72% вартості проекту, на що щорічно закладає в держбюджет мінімальний розмір коштів – не більше 100 млн. руб. (близько 3 млн. дол. США), в іншому разі застосовуються штрафні санкції. Нині ведуться переговори щодо проекту, проте, якщо Росія остаточно відмовиться від участі у будівництві військово-транспортного літака (або його цивільної версії), співробітництво українських підприємств з російськими може припинитися.

Комплементарність української і російської економік обумовлюється не тільки досягненням значних обсягів взаємної торгівлі, а й встановленням тісних коопераційних зв'язків у виробничих галузях. Зараз вони ґрунтуються на якісно новій основі, що передбачає:

- взаємну адаптованість ринків до продукції і товарів, які виробляються в обох країнах;
- формування взаємодоповнюючих структур економіки у енергетичному, видобувному, переробному, транспортному і машинобудівному комплексах;
- створення технологічно взаємопов'язаних виробництв;
- застосування єдиної бази стандартизації і сертифікації товарів і послуг тощо.

У коопераційних поставках беруть участь понад 300 підприємств по обидва боки. Поставки здійснюються орієнтовно за 1250 позиціями з України в Російську Федерацію і за 1780 позиціями з Російської Федерації в Україну. У коопераційних постачаннях беруть участь в основному підприємства машинобудування, оборонно-промислового комплексу, авіабудування, хімічної промисловості, чорної металургії і легкої промисловості. Близько 90% взаємних постачань по кооперації падає на промислово розвинуті східні регіони України.

Обидві країни мають великий потенціал для поглиблення кооперації і в галузі суднобудування. Провідні науково-дослідницькі інститути і конструкторські бюро із суднобудування зосереджені, в основному, в Росії, а виробничі потужності – в Україні. Водночас в Україні практично не виробляються електронні та електротехнічні прилади для кораблів. За таким розподілом праці Україна постачає в Росію газові турбіни, корабельне обладнання, комплектуючі для систем управління тощо.

Важливе значення для обох країн має використання можливостей науково-технічних комплексів для забезпечення інноваційного шляху розвитку їх економік, модернізації промисловості за рахунок постачання високотехнологічної продукції на ринки одна одної та на ринки третіх країн. У цій сфері Україна і Росія мають численні досягнення світового рівня, які

можуть розглядатися і як товар, і як складові технологічних циклів власних виробництв.

Усе це створює необхідні передумови для прискорення темпів економічного зростання як в Україні, так і в Росії. Вже сім років економіки України і Росії знаходяться на шляху зростання. У 2006 р. приріст ВВП України становив 7%, (у 2005 р. – 2,7%), у Росії – 6,4%. Водночас покращується фінансовий стан підприємств, зростають доходи населення, що зумовлює збільшення споживання та стимулює внутрішній попит в обох країнах.

Накопичення фінансових ресурсів розширило можливості обох держав та їх підприємств з реалізації потужних проектів в енергетичному та в ряді інших секторів економіки. Зокрема, це стосується будівництва нової гілки газопроводу «Богородчани – Ужгород», добудови двох енергоблоків на Хмельницькій і Рівненській АЕС, налагодження на коопераційних засадах серійного виробництва літаків Ан-70, Ан-140, Ту-334, Ан-148.

Тоді як поставки стратегічної продукції та поставки в рамках кооперації сприяють нарощуванню обсягів взаємної торгівлі, у двосторонніх торговельних відносинах водночас існують тенденції, що їх зменшують. Разом із комплементарністю існування конкуренції у низці галузей є іншим наслідком тривалого перебування України та Росії у єдиному господарському комплексі Радянського Союзу. Наявність конкуренції у двосторонніх відносинах позначається на структурі взаємної торгівлі та обсягах виробництва у певних галузях.

Незважаючи на те, що між Україною і Росією діє договір про вільну торгівлю, далеко не всі товари, що виробляються в Україні, можуть бути вільно реалізовані в Росії. Між Україною й РФ, як вже зазначалося, існують певні тертя, пов'язані як із загальним рівнем захисту російського ринку, так і із введенням квот безпосередньо для української продукції. Згідно з даними, які приводять експерти Центру політичного аналізу, у Росії існують заборонні бар'єри й мита на 11 видів товарів і товарних груп, через що Україна втрачає близько 1 млрд. дол. США щорічно. Політика витиснення української продукції з російського ринку охоплює все більше галузей.

Найбільш турбують українських експортерів обмеження на ринках металопродукції, цукру, м'ясо-молочної продукції, зерна.

Застосування спеціальних захисних, антидемпінгових та компенсаційних заходів Російською стороною визнається як один з основних механізмів захисту внутрішнього ринку і власних виробників в умовах членства Росії у СОТ, а підставою для цього є значне зростання українського експорту до РФ по багатьох товарних групах³⁶.

Водночас за рівних умов доступу на ринок російською стороною в ряді випадків застосовуються до інших країн СНД більш ліберальні або зовсім не застосовуються захисні заходи. Зокрема, за результатами антидемпінгового розслідування щодо імпорту до РФ електричних двигунів, до українських експортерів застосовано антидемпінгове мито, тоді як для електродвигунів походження з Білорусі такі заходи не застосовуються.

Аналогічна ситуація й стосовно імпорту до РФ української арматури. Незважаючи на стрімке зростання поставок до Росії прутків з Молдови та Білорусі, Мінекономрозвитку РФ відхилило пропозицію російських виробників щодо застосування до цих країн захисних заходів. Водночас по відношенню до українських експортерів розпочато повторне компенсаційне розслідування і подовжено на 4 місяці дію компенсаційного мита.

Певною мірою застосування російською стороною захисних заходів та їх рівень пов'язаний з пасивною позицією українських виробників та їх галузевих об'єднань³⁷.

³⁶ Протягом другої половини 2004 року – 8 місяців 2005 року російською стороною розпочато 6 розслідувань щодо імпорту українських товарів, з них 3 розслідування – в червні–серпні 2005 року (повторне компенсаційне стосовно імпорту прутків для залізобетонних конструкцій та антидемпінгові – стосовно феромарганцю та машинобудівного кріплення).

³⁷ В рамках антидемпінгового розслідування українськими виробниками швелерів жодного разу не ініціювались консультації та переговори, з 8 українських підприємств – експортерів швелерів отримало відповідь тільки ВАТ «Металургійний комбінат «Азовсталь», що дало змогу знизити для цього підприємства антидемпінгову маржу і відповідно антидемпінгове мито (12,3%, при 17,4% для всіх інших експортерів). При розмірі антидемпінгового мита 59,3% на електродвигуни завдяки активній позиції ВАТ «Харківський електротехнічний завод» для підприємства визначено рівень мита значно нижче – 13,8%.

Через відсутність чіткої позиції з боку українських трубних підприємств та галузевої асоціації «Укртрубпром» вже понад рік не вдається врегулювати проблеми, пов'язані з позитивним завершенням розслідування стосовно поставок українських труб.

У ході тривалого переговорного процесу з погодження проекту Угоди з торгівлі трубами з чорних металів російська сторона пропонує більш жорсткі умови доступу на ринок, зокрема зменшена річна квота на поставку з 715 тис. т до 680 тис. т та її щорічний ріст з 3% до 2%, а також подовжено термін дії обмежень на поставки з 3 до 5 років.

Специфіка антидемпінгових та інших заборон на ввіз товарів полягає в тому, що реально зазнає втрат не тільки країна-постачальник (у цьому випадку – Україна), але й країна, що вводить такі обмеження (Росія). Суть проблеми в тому, що такі «експортно-імпортні» війни вигідні не всій економіці Росії, а тільки окремим її підприємствам, власники яких лобіювали введення обмежень на імпорт товарів. Одне з основних завдань Кабінету Міністрів України у тому і полягає, щоб на міжурядовому рівні відстоювати інтереси України, пояснюючи й доводячи російським колегам, що вільне переміщення товарів (послуг, робочої сили) між Україною й Росією не слід обмежувати, що це шкодить економічним інтересам обох країн. І переговори з Російською Стороною треба вести постійно.

Не менш важливо й те, що Росія активно вживає заходів до захисту свого внутрішнього ринку від українських товарів³⁸. Вже обговорюється питання про те, щоб стягувати ПДВ із нафти по місцю її видобутку, а не по місцю переробки, що підвищить вартість нафти й позбавить український бюджет частини доходів.

Водночас високі темпи зростання присутності окремих російських товарів на українському ринку можуть стати підставою для аналізу наявності негативного впливу їх імпорту на економічний стан українських виробників та запровадження захисних заходів відповідно до Антидемпінгового кодексу України.

Слід зазначити, що різні підходи до застосування захисних заходів впливають на збільшення розриву в торгівлі. Адже при застосуванні захисних заходів Українська Сторона дозволяє зберегти присутність російських товарів на українському ринку, оскільки за результатами розслідувань встановлюються квоти, у той же час з боку Росії встановлюються мита, які повністю закривають доступ товарів з України на російський ринок.

Лібералізація Українською Стороною захисних заходів дала можливість збільшити присутність російських товарів на українському ринку. Більшість

³⁸ Довідка: Росія встановила мито на підшипникові труби, країною походження яких є Україна, у розмірі 55,3% митної вартості, на насосно-компресорні труби – 18,1%, на обсадні труби – 11,4%, на котельні труби – 11,3%. На нафтогазопровідні й гарячедеформовані труби діаметром до 820 мм мито встановлене на рівні 8,9% митної вартості).

експертів сходяться в оцінках, що український експорт більш чутливий до різного роду торговельних обмежень, ніж російський. Адже більше ніж 55% російського експорту до України забезпечують енергоносії. Тоді як третина українського товарного експорту в Росію – це продукція машинобудування. У Росію йде та українська продукція, яку досить складно продати на європейському ринку, і яка часто підпадає під різного роду обмеження з боку ЄС – це продукція машинобудування, металопрокат, продовольча продукція, хімія. Тому розрив торговельних відносин між нашими країнами в першу чергу вдарить по позиціях українських виробників, оскільки Росія вживає заходів для нарощування імпортозаміщуючого виробництва, а Україна в найближчій перспективі вряд чи зможе відмовитися від російських енергоносіїв.

Українські виробники дуже зацікавлені у стабільності торговельних відносин з Росією. Саме завдяки цій взаємозалежності українсько-російські торговельні відносини завжди були не простими. Причин цьому декілька: по-перше, урядам вигідно утримувати перевагу у вигляді різного роду обмежень, які є інструментом тиску на протилежну сторону. По-друге, присутність українських товарів на російському ринку дратувало місцевих виробників аналогів, які завдяки сильному лобі на державному рівні за допомогою, наприклад, антидемпінгових розслідувань, усували конкурентів. У результаті Росія запровадила ряд заходів щодо обмеження присутності українських товарів на місцевих ринках. Уряд України теж відповів адекватно. Порушено антидемпінгові розслідування проти імпорту залізородного концентрату, сталевих канатів та підшипників.

Напевно, найскладніші відносини складаються на ринку металопродукції. При всій своїй привабливості ринок ТБД має одну особливість: у всіх країнах він дуже залежить від державного регулювання, оскільки питання забезпечення енергоносіями належить до національної безпеки. Тому контракти в цій сфері укладаються за активної участі

держорганів – як з боку покупця, так і з боку продавця. В Україні такого ще немає.

Росія не впевнена в технічній готовності забезпечити якість труб на міжнародному рівні. Тому замість українців і росіян частку на ринку можуть у підсумку збільшити німецькі і японські трубні компанії³⁹.

Пряме обмеження імпорту – не єдина перешкода, з якою стикаються українські компанії на російському ринку. Зокрема, більша проблема полягає в необхідності сплатити ПДВ наперед у процесі виконання міжнародного контракту. Труднощі полягають у тому, що покупець повинен сплатити ПДВ незалежно від того, на яких умовах оплати підписаний контракт. Таким чином, 20% вартості продукції російський покупець зобов'язаний внести, отримуючи товар з України. Проте російський ринок устаткування характеризується слабкою платоспроможністю. Наприклад, російські покупці енергетичного устаткування, маючи потребу в машинах, не можуть оплатити замовлення відразу й вимагають товарного кредиту. З огляду на відомі проблеми з відшкодуванням ПДВ українським експортерам, підприємства далеко не завжди можуть піти назустріч російським партнерам. Багато представників бізнесу взагалі висловлюються за скасування ПДВ у торгівлі комплектуючими в рамках єдиних виробничих проектів.

Хоча в цілому українські підприємці відзначають більш ліберальні умови ведення бізнесу в РФ, ніж в Україні, і там їм доводиться переборювати різноманітні регуляторні обмеження. Так, існує ризик введення державного регулювання максимальних цін на деякі види продуктів харчування. Очевидно, українські інвестори в Росії зіткнуться з жорсткістю процедури репатріації прибутків. З 2004 р. вступила в дію норма, відповідно до якої імпорт послуг у Росії буде обкладатися додатковим податком з метою припинення вивозу капіталу за фіктивними контрактами. Практики

³⁹ Зокрема відомо, що на російські проекти Сахалін-1 і Сахалін-2 більша частина труб була поставлена японськими компаніями. А на новий проект «Газпрому» Північно-Європейський газопровід (ПЄГ) труби, які будуть прокладені по дну Балтійського моря, в основному будуть німецькими.

відзначають використання, особливо у регіонах Росії, адміністративного ресурсу для недопущення небажаних конкурентів або корупції.

На міждержавному рівні серйозними перешкодами для розвитку вітчизняного бізнесу є неврегульованість імпорту-експорту лізингових послуг, взаємодії кредитно-банківських систем, відсутність належної уніфікації систем стандартизації, сертифікації й забезпечення промислової безпеки тощо. Необхідне спрощення механізму перетинання митного кордону комплектуючими, що поставляються в рамках спільних виробничих проектів⁴⁰.

Великого значення набуває підписаний Президентом РФ наприкінці 2007 року Закон «Про основи державного регулювання зовнішньоторговельної діяльності». Він покликаний, передусім, створити єдиний і передбачуваний торговельний режим усередині країни, єдині торговельні правила. Він чітко визначає форми й методи державного втручання в зовнішню торгівлю, даючи повний список можливих методів та інструментів. Держава може застосовувати тільки ті заходи впливу на ринок, які є в цьому списку. Визначений також перелік причин, з яких держава може ініціювати захисні заходи від «поганого» імпорту. Важливо, що при цьому держава зобов'язана провести консультації з бізнесом, і в Законі чітко прописаний механізм обговорення з бізнесом тих або інших питань. Держава повинна обговорювати не тільки зміни мит, але й свої торговельно-політичні домовленості. Закон уперше закріплює принцип застосування національного режиму до імпортованих товарів, що істотно обмежило «ініціативи» місцевої влади в сфері локального «протекціонізму». Перелік вилучень передбачений тільки для сфери послуг.

Пошук напрямів диверсифікації галузевих ринків української економіки пов'язаний з такими обставинами. По-перше, існування величезних монопродуктових суб'єктів діяльності зумовлює необхідність пристосування до нових економічних умов, знаходження найвигіднішої сфери застосування

⁴⁰ Зокрема, український «Турбоатом», експортуючи в Росію продукції на 90 млн. грн., закуповує у російських компаній комплектуючих на суму 15–20 млн. дол. США, при цьому несе значні втрати від виконання різного роду митних формальностей.

додаткового створеного виробничого потенціалу. По-друге, диверсифікація галузевих ринків є інструментом міжгалузевого переливу капіталу і методом оптимізації структурних перетворень в економіці. Стратегія диверсифікації є важливим засобом реструктуризації економіки і підвищення її конкурентоспроможності, вдосконалення на основі стимулювання, у тому числі фінансового, окремих галузей і підприємств. Вказані заходи ставлять одні групи економічних агентів у більш сприятливі умови порівняно з іншими. В чистому вигляді жоден із вказаних підходів не вирішує завдання диверсифікації структури економіки. Заходи в межах першого підходу самі по собі не дають змоги в середньостроковій перспективі змінити відносні частки секторів у ВВП: вони однаково впливають і на несировинні, і на сировинні сектори. І лише при високому рівні вилучення природної ренти сировинні галузі в довгостроковій перспективі стають менш привабливими.

Постановка завдання прискореної диверсифікації передбачає активніше втручання держави. Тільки адекватне застосування механізмів такого втручання в рамках ринкової економіки здатне, не порушуючи конкурентного середовища, диверсифікувати економіку шляхом прискореного розвитку несировинних секторів. Саме тут зосереджена більшість ризиків політики активної диверсифікації.

Попри багатогранність торговельних суперечок і війн на політичній арені, Росія і дотепер залишається найбільш привабливим ринком збуту української продукції. Перспективи розвитку взаємної торгівлі України з Росією у найближчі декілька років певною мірою залежатимуть від того, наскільки послідовно Урядом РФ буде проводитися робота з підтримки позицій російських товаровиробників на зовнішніх ринках, у тому числі й на українському ринку.

Досягнення оптимальної взаємної вигоди у двосторонніх відносинах, а також розбудова вдосконалених структур економік обох країн залежать, по-перше, від поглиблення комплементарних зв'язків, а по-друге, від подолання конкурентних протиріч (Рис. 2.15). Вирішення останніх уможлиблюється через підвищення стандартів якості щодо виробництва продукції у конкуруючих галузях на ринках обох країн, впровадження цінової диверсифікації та розвиток взаємного інвестування. Поглиблення

комплементарних зв'язків слід спрямувати на створення інноваційних продуктів (послуг) для внутрішнього та світового ринків. Значні перспективи щодо підкорення світового ринку має створення спільного інноваційного бренду (за зразком європейської торговельної позначки «Made in EU»). Як приклад, назвою бренду може бути «Українсько-російська інновація» («U-R Innovation»).

Проте, якими б цікавими не були ідеї науковців щодо розвитку інноваційного співробітництва у комплементарних галузях, їх втілення значною мірою залежить від реальних інвестицій.

По-третє, держави, прагнучи проводити незалежну зовнішньоекономічну політику, диверсифікують імпортні потоки, не допускаючи домінування в них продукції будь-якої однієї країни.

Вказані причини диверсифікації галузевих ринків для України і Росії набувають особливого значення. Надзвичайна енергоємність національної економіки збільшує її залежність від імпорту енергоносіїв, коливань ринкової кон'юнктури, економічних і політичних загроз.

Існує два основні підходи до вдосконалення структури економіки.

Перший передбачає створення стійких інститутів для функціонування економічних агентів, формування сприятливого інвестиційного клімату, скорочення втручання держави в економіку, підтримка конкуренції на ринках. Ці заходи спрямовані на поліпшення положення всіх економічних агентів. Пряме втручання держави у відносини економічних агентів допускається тільки для підтримки і стимулювання конкуренції. Другий підхід припускає проведення активної державної політики щодо зміни структури економіки.

Рис. 2.15. Схема формування позитивних структурних зрушень в національних економіках України та Росії через трансформацію двосторонніх відносин.

На сучасному етапі інвестиції є одним із найважливіших факторів поглиблення двосторонніх відносин. Українська економіка приваблива для довгострокових російських інвестицій, насамперед у такі галузі, як гірничо-металургійний комплекс, транспорт, зв'язок, нафтохімія та нафтопереробка, банківський та фінансовий сектори, високі технології. За наявними даними щодо реального впливу російського капіталу в економіку України, останній, паралельно зі зниженням частки РФ в українській зовнішній торгівлі, навпаки підсилював свій вплив через процеси створення філій російських ТНК, а також процеси приватизації (злиття і поглинання) стосовно активів деяких ключових українських підприємств. У результаті цього ряд галузей економіки України (нафтопереробка і нафтохімія, алюмінієва промисловість, телекомунікації) – контролюється російським капіталом, що також є помітно присутнім у таких галузях, як виробництво будматеріалів, харчова промисловість, машинобудування, металообробка, банки і страхування.

Якщо порівнювати цю структуру створення філій російських компаній з офіційними даними про структуру прямих інвестицій РФ на території України, спостерігається істотна розбіжність, яка свідчить про те, що основні шляхи проникнення російського капіталу в економіку України слабо відслідковуються офіційною статистикою, і, як наслідок, слабо регулюються.

Більш складну картину являє собою експорт українського капіталу. На частку Росії в загальному обсязі вивозу українського капіталу приходиться 33,7%, на початок 2008 р. це становило лише 93,2 млн. дол. США. На думку спеціалістів, такі дані відображають практично відсутність на цей день в Україні ефективної системи відстеження вивозу капіталу, оскільки Держкомстат України знайшов дотепер тільки 221,5 млн. дол. США інвестицій українських резидентів за рубіж.

Характерно, що такі статистичні особливості ілюструють різкі розбіжності між Україною і Росією стосовно руху капіталів і їхньої ролі у процесах капіталоутворення. Якщо дані щодо входження іноземного капіталу в економіку в цілому виглядають відносно вірогідними (навіть з урахуванням

відзначеного недообліку реального припливу російського капіталу), то дані України про експорт капіталу, за оцінками експертів, досить сумнівні.

Експертами звертається увага на той факт, що в ряді істотних параметрів розвитку економіки України і Росії є суттєві відмінності. Так, якщо для Росії характерна політика зовнішньої експансії російського капіталу, то для України (навіть з урахуванням похибок статистики) цей процес знаходиться лише на самих ранніх стадіях свого розвитку. Це вказує на істотні розбіжності в рівнях зрілості російського й українського капіталів.

Але останнім часом чимало представників російського бізнесу занепокоєні чутками про погіршення стану інвестиційного клімату в Україні через відсутність твердих гарантій відносно надійного правового захисту своїх капіталовкладень. Значною мірою такі настрої представників російських бізнесових кіл – потенційних інвесторів – пов'язані з низкою гучних конфліктів, що виникли навколо зміни у 2005 р. форми власності деяких великих промислових об'єктів України, в першу чергу – комбінату «Криворіжсталь» та Нікопольського заводу феросплавів (НЗФ). Офіційна позиція керівництва РФ з цього питання полягає в тому, що Росія надалі вживатиме всіх можливих заходів для захисту інтересів своїх компаній за кордоном.

Загалом, нинішній настрій російської бізнес-еліти зводиться до єдиної думки – останнім часом вкладати капітали у промислові об'єкти, тобто – власність, в Україні стало небезпечно, а за такої політики можливість приходу в економіку України серйозних іноземних інвесторів виглядає сумнівною.

З метою запобігання виникненню негативних для нашої держави наслідків через значний резонанс порушеного вище питання, а саме – втрати значної частини прямих іноземних інвестицій, слід запровадити практику проведення закордонними дипломатичними установами України на регулярній основі роз'яснювальної роботи в країнах перебування.

Наприкінці ще раз наголосимо, що загальна проблема економік і України, і Росії полягає в тому, що наші економіки мають переважно

сировинний характер, дуже низька частка технічно складної, наукоємної, інтелектуальної продукції, що неприпустимо з огляду на наш високий потенціал, рівень інтелекту й кваліфікацію кадрів. Тому і для України, і для Росії дуже важливо в стислий термін запровадити інноваційну інвестиційну політику, максимально спрямувати ресурси на проведення змін в частині росту частки технічно складної, конкурентоспроможної продукції, особливо в ракетно-космічному комплексі, авіабудуванні, енергетичному машинобудуванні, кораблебудуванні тощо.

Цих напрямів багато, і для їхньої роботи потрібні чіткі правила, пов'язані зі створенням стимулів для посилення інноваційної політики. Це, у першу чергу, стимули для реінвестування прибутку в напрями, пов'язані з інноваційними проектами. Дуже важливо відродити системний підхід. В уряді Росії вже приймаються рішення щодо сприятливих умов поставок високотехнологічного устаткування для модернізації економіки, у тому числі, устаткування, що не виробляється в країні. Це – надто важливо й потрібно. Важливо також проводити ефективну амортизаційну політику прискореного відновлення основних фондів. Вирішувати питання грошово-кредитної політики – щодо доступу до довгострокових кредитних ресурсів. Потрібні чіткі умови для стимулювання банків для того, щоб вони фінансували, кредитували саме пріоритетні проекти через певні підходи до норм обов'язкового резервування. А ставки податку з кредитів, які спрямовані на фінансування пріоритетних проектів, треба зменшувати. Це можна здійснити, використовуючи механізми зменшення частини вартості кредитної ставки, у тому числі, і за допомогою держав, якщо цей кредитний ресурс спрямований на пріоритети країни, на інноваційний розвиток.

Бізнес повинен підтримувати науку й освіту. Головне, щоб це не було декларативним, а було враховано у бюджетних показниках як центрального, так і місцевих бюджетів. Щоб це було відбито в системі оподаткування, у тому числі, у стимулюванні спонсорів вкладати інвестиції у ці напрями, як це робиться в усьому світі. Як підтверджує світова практика, найефективніші

інвестиції – інвестиції в освіту, в інтелект, і в цьому майбутнє будь-якої країни, її конкурентоспроможність.

Все це передбачає дуже чітку взаємодію Президента, виконавчої й законодавчої влади, і що дуже важливо, що такі рішення повинні спиратися на інтелект, досвід, знання людей тому, що вони створюють національний продукт, платять податки, забезпечують життєдіяльність країни – це те, що в нас спільне, і ці проблеми дуже актуальні для обох країн.

Підсумовуючи вищенаведене можна наголосити, що розвиток сучасної економічної системи України та її інтеграція у світовий економічний простір відбувається в умовах динамічних змін у світовому господарстві, що пов'язані з його реструктуризацією на гео економічному та галузевому рівнях. Формуються економічні центри впливу у світовій економіці та визначаються галузі, що є найбільш значущими для досягнення високого рівня економічного розвитку економік країн світу. Для ефективного розвитку нашої держави принциповим є коректна орієнтація у світогосподарському просторі, що відповідає сучасним тенденціям його розвитку та національним інтересам нашої держави.

З точки зору гео економічного розвитку та з урахуванням передумов формування сучасної структури національного господарства України розвиток українсько-російських торговельних відносин має стратегічне значення. У сучасній економічній науці загально визнаною стала недосконалість характеру та структури зовнішньої торгівлі України та Росії. Занепокоєність нею висловлюють як українські, так і російські вчені, які вказують на необхідність трансформації та розбудови зовнішньоторговельних відносин у напрямі нарощування експорту продукції високотехнічних галузей та зменшення ресурсно-сировинної частки.

На сьогодні процес включення України у світове господарство супроводжується формуванням несприятливої структури експорту і малоперспективної моделі міжнародної спеціалізації. Водночас надзвичайно мізерні поставки на високодинамічні ринки, що визначають перспективи світової економіки. Такі структурні особливості української зовнішньої

торгівлі відбивають структуру конкурентних переваг української економіки з погляду критеріїв світового господарства, однак є стратегічно програшними для країни. Їх варто кардинально змінити в процесі подальших ринкових трансформацій. Стосовно Росії, то її зовнішньоторговельна структура характеризується значним переважанням сировинної складової і також потребує корекції.

Українсько-російські торговельно-економічні відносини характеризуються низкою специфічних рис. Тоді як характер російського експорту до України відповідає характеру зовнішньої торгівлі Росії зі світовою економікою, український експорт до РФ є більш досконалим порівняно із експортом до світової економіки. У структурі економіки України визначається залежність від поставок машин та обладнання на російський ринок: нині більше половини українського експорту машин та обладнання спрямовано до Росії і його частка збільшується.

Втім слід наголосити, що у структурі російського імпорту машин та обладнання частка України зменшується – Росія поступово здійснює переорієнтацію на інших постачальників світової економіки. Прогнозні розрахунки свідчать про збереження обох зазначених тенденцій у найближчій перспективі, що потребує негайних дій з боку України для збереження своїх позицій на російському ринку та запобігання небажаним структурним зрушенням у національній економіці.

Найважливішою рисою у двосторонній торгівлі є комплементарність економічних зв'язків, які здатні значно впливати на структурні зрушення у національних економіках обох країн. Важливим для розвитку національних структур є також визначення конкурентних сфер у двосторонніх торговельних відносинах та розробка злагодженої міждержавної взаємодії через впровадження цінової диверсифікації, підвищення стандартів якості та взаємного залучення інвестицій.

Вдале використання комплементарності у двосторонній торгівлі уможливорює збільшення потенціалу кожної із країн щодо інноваційного розвитку як на макро-, так і на мікрорівнях. Отже, важливим чинником є

сформованість науково-виробничих зв'язків та наявність виробничої кооперації між підприємствами двох країн.

У сучасних умовах в двосторонніх торговельних відносинах за мету має бути поставлене створення принципово нового вдосконаленого механізму комплементарних зв'язків на базі тих, що сформувалися за радянських часів, та розвитку інтелектуального капіталу. Треба брати курс на подальше поглиблення кооперації, створення значно ширшого кола спільних виробництв та корпоративних структур, збільшення обсягів взаємного інвестування, активну участь у тендерах, що проводяться у Росії, на виконання замовлень з виготовлення унікального обладнання, виконання будівельно-монтажних робіт, надання проектних, конструкторських, інжинірингових та інших видів послуг тощо.

Принциповим у новому механізмі комплементарних зв'язків між Україною та Росією має стати їх інноваційна спрямованість, що означає створення якісно нових продуктів для внутрішніх та світового ринків. Потрібне стимулювання розвитку інновацій обома державами на своїй території та впровадження у виробництво спільних розробок. Результатом такої роботи може стати створення спільного інноваційного бренду «Українсько-російська інновація» («U-R Innovation») для позиціонування на світовому ринку. Адже тільки підкорення світового ринку в перспективних галузях принесе найбажаніші структурні зрушення в економіці нашої держави.

Найбільш перспективними с точки зору впровадження інновацій у спільних проектах є ракетно-космічна, авіаційна, ядерно-енергетична галузі, біотехнології, інформаційні технології, нанотехнології та виробництво різновидів медичного обладнання. Для цього важливе створення сприятливих умов для інноваційного розвитку і в Україні і в Росії, та перш за все, забезпечення фінансуванням інноваційних проектів.

Росія порівняно із Україною безперечно має більше фінансових можливостей щодо інвестування в інновації. Для цього вона застосовує як бюджетні кошти, так і кошти державних підприємств і корпорацій, отримані

переважно за рахунок експорту сировини. Тому Україні слід повніше використовувати її фінансові можливості. У цьому контексті позитивним для України є те, що у Росії останнім часом проводиться масштабна модернізація основних виробничих фондів у електроенергетиці, хімічній і нафтохімічній промисловості, нафтовидобувній галузі, машинобудівному комплексі, чорній металургії тощо. Для українських підприємств це відкриває нові можливості для розширення обсягів власного виробництва та нарощування поставок промислової продукції на російський ринок.

Трансформація зовнішньоторговельних відносин визначається одним із пріоритетних завдань розвитку як української, так і російської економік, а їх вирішення може значно спроститися за допомогою ефективного співробітництва між двома державами.

У кінцевому підсумку поглиблення стратегічного партнерства є взаємовигідним як для України, так і для Росії, оскільки воно дає змогу забезпечити економічну і фінансову стабільність в обох країнах, прискорити проведення масштабних реформ, підвищити конкурентоспроможність своїх товарів і послуг, мобілізувати матеріальні, фінансові та інтелектуальні ресурси на перспективних напрямках розвитку.

ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ II

Дослідження специфіки українсько-російських зовнішньоторговельних відносин в контексті впливу на структурні зрушення країн дозволяє зробити такі висновки. По-перше, на сучасному етапі розвитку господарських відносин існує необхідність розбудови двосторонніх відносин між Україною і Росією на засадах стратегічного партнерства. Це зумовлено а) взаємозалежністю економік обох країн і схожістю проблем та стратегічних цілей, висунутих часом перед нашими державами; б) територіальною близькістю країн; в) великою протяжністю спільних ділянок сухопутного і морського кордонів; г) вигідним транзитним положенням обох країн; д) значною глибиною господарських зв'язків.

По-друге, в обох країнах упроваджуються схожі науково-технічна політика та загальна схема управління науково-технічною сферою. Згідно із сучасними вимогами ефективної економічної політики, яку намагаються проводити в обох країнах, основні завдання щодо науково-технологічного та інноваційного розвитку полягають у формуванні відповідних пріоритетів у розвитку науки, технологій та інновацій, законодавчої бази, кадрової політики, матеріально-технічного забезпечення, економічних методів регулювання розвитку науково-технологічної та інноваційної сфер.

По-третє, найбільш перспективними для України з точки зору інноваційного розвитку є високотехнологічні галузі, а саме ракетно-космічна галузь, приладобудування, літакобудування, суднобудування ті інші різновиди машинобудування. Ці пріоритети співвідносяться з ключовими для Росії інноваційними галузями, а саме: біотехнологія, атомні технології, наукове приладобудування, машинобудування та енергетичне машинобудування. Тому логічним є перетин інтересів щодо розвитку вищезазначених галузей обома країнами.

По-четверте, економіки обох країн через певні історичні причини мають по відношенню одна до одної виражений характер взаємозалежності й взаємодоповнюваності. У сферу товарного обміну залучені, здебільшого, підприємства, які у радянський період працювали в єдиному господарському комплексі, взаємні поставки між ними споконвічно були частиною єдиного виробничо-збутового ланцюга. Між країнами сформувалися комплементарні зв'язки, які значною мірою впливають на структуру їх національних економік. Комплементарність у двосторонніх зв'язках між Росією та Україною має такі прояви: значні обсяги взаємної торгівлі, що має стратегічне значення для розвитку країн (наприклад, російські енергоносії для України, українські послуги щодо транзиту енергоносіїв для Росії та ін.); постачання у рамках кооперації; взаємопроникнення інвестиційного капіталу; спільні проекти та пов'язані з ними науково-технічні дослідження; значний рух робочої сили різного рівня кваліфікації. Всі зазначені складові комплементарних зв'язків російської та української економік розвиваються у щільному переплетінні та у

своїй сукупності беруть участь у сучасній розбудові як національних економік обох країн, так і глобальної економіки.

По-п'яте, аналізуючи основні аспекти співробітництва між Україною і Росією, доцільним видається зосередити увагу на визначально стратегічних галузях співробітництва двох держав, а саме на машинобудівній, судно-, літакобудівній та військово-технічній сферах. Саме ці галузі у двосторонньому торговельно-економічному співробітництві є найбільш вагомими.

Основні положення розділу знайшли своє відображення у публікаціях автора [140,141,143,144].

РОЗДІЛ III.

МЕХАНІЗМ СТРУКТУРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА МІЖ УКРАЇНОЮ І РФ

3.1. Стратегічні аспекти у структурі українсько-російських торговельних відносин

Сучасний етап розвитку міжнародних економічних відносин характеризується активізацією співпраці різновеликих традиційних партнерів, які мають багато спільного в історичній спадщині та поєднані розгалуженим спектром чільних зв'язків економічного, політичного та культурно-гуманітарного характеру. Йдеться, зокрема, про такі країни, як США і Канада, Німеччина та Австрія, Велика Британія та Ірландська Республіка, Франція та Бельгія, Китай і Корея, Швеція, Данія та Норвегія. В цьому аспекті Україну та Росію доцільно розглядати як приклад тривалих відносин державних утворень і політичних спільнот, які відстежують власні історичні традиції від єдиного історичного кореня середньовічної Київської Русі, яка стала чинником поширення державності, культури, писемності та християнської віри на весь простір тодішнього розселення східнослов'янських племен і народностей, на основі яких сформувалися сучасні політичні нації України, Росії та Білорусі.

Глобальні перетворення, які відбуваються у світі, є передумовою створення оптимальних зовнішньоторговельних альянсів. Причини цього слід вбачати в тому, що розвиток окремої країни не може більше відбуватися без врахування загальних тенденцій розвитку світового господарства, він повинен відповідати глобальним напрямам розширення міждержавної взаємодії, тому важливим стає вибір ефективних торговельних партнерів.

Торговельно-економічне співробітництво між Україною та Росією проходить сьогодні принципово новий етап розвитку. Це зумовлено, по-перше, зміною політичних та економічних орієнтирів стратегічного розвитку у напрямі взаємовигідного партнерства, по-друге, досягненням домовленостей

щодо оптимізації відносин між двома країнами, по-третє, спільних проектів в окремих галузях господарювання. На нашу думку, існуюча динаміка українсько-російської торговельно-економічної співпраці не відображає потенційних можливостей економік обох держав. Україна та Росія є історично взаємозалежними, зокрема з точки зору ресурсного та технологічного забезпечення, тому їм доцільно максимально використовувати внутрішні ринки одна одної.

Зауважимо, що ступінь реалізації національних економічних інтересів будь-якої держави неможливо визначити без розгляду впливу комплексу факторів зовнішнього середовища і можливих загроз з їх боку. Позитивний вплив проявляється, передусім, в розширенні можливостей країни у використанні переваг міжнародного поділу праці, залученні в країну іноземних інвестицій, включенні держави до науково-технічного співробітництва тощо. Водночас вплив зовнішніх факторів може зіграти негативну роль у тих випадках, коли зовнішні зв'язки стримують розвиток внутрішнього ринку, обмежують потенційні можливості зростання імпортозамінного виробництва, призводять до відпливу з країни національного капіталу, погіршують екологічний стан та ін. Таким чином, ефективна реалізація національних економічних інтересів держави, з точки зору її економічної самодостатності, повинна розглядатися, насамперед, у контексті того, наскільки зовнішні фактори сприяють формуванню її цілісного народногосподарського комплексу.

Отже, розвиток багатостороннього та взаємовигідного економічного співробітництва України з Росією є одним із важливих напрямів стратегічного партнерства нашої держави. При цьому підґрунтям економічної взаємозалежності зазначених держав є високий ступінь їх інтегрованості в єдиний народногосподарський комплекс колишнього Радянського Союзу, наслідком якого стало те, що переважна більшість вітчизняних підприємств після отримання Україною незалежності не мали закінченого виробничого циклу. Це, в свою чергу, є причиною залежності української економіки від зовнішніх поставок, насамперед, з Росії. Слід

відзначити, що саме відсутність ефективної системи взаємодії між Україною та Росією на нових ринкових засадах та розрив традиційних коопераційних зв'язків між суб'єктами господарювання на мікрорівні призвели до порушення тісних економічних зв'язків між двома країнами, які почали поступово відновлюватися тільки після 2000 року. Крім того, майже двадцятирічне дистанціювання України від Росії не було еквівалентно компенсоване її інтеграційними устремліннями в Європейський Союз чи, принаймні, в загальноєвропейський економічний простір. Таким чином, поглиблення торговельно-економічної співпраці між Україною та Росією відповідає їх економічним інтересам. Варто зазначити, що ефективний взаємовигідний розвиток зазначеного співробітництва потребує розробки та обґрунтування інноваційних підходів до трансформації торговельних відносин.

Вітчизняні інтереси у їх розвитку та розширенні полягають, насамперед, в такому. По-перше, у виробничо-технологічній рекооперації між підприємствами України і Росії у сферах паливно-енергетичного комплексу, машинобудування, електроніки, судно і авіабудування, енергетичного, транспортного і сільськогосподарського машинобудування, хімічної, легкої і харчової промисловості, сільського господарства та ін., а також активізації процесу укладання міждержавних угод. По-друге, у розширенні сегменту вітчизняних товарів та послуг на російському ринку, передусім, за рахунок продукції обробних галузей промисловості з високим ступенем доданої вартості та наукоємної продукції. По-третє, в інтенсивному використанні у вітчизняному промисловому виробництві інноваційних продуктів російської науки і венчурного підприємництва. По-четверте, у динамізації та структурній оптимізації інвестиційних потоків російського капіталу в Україну з метою прискореного розвитку пріоритетних галузей та територій України зі встановленням ефективного державного контролю за використанням іноземних інвестицій. По-п'яте, у залученні в Україну російських висококваліфікованих кадрів, насамперед, громадян українського походження.

Зазначені складові елементи національних економічних інтересів співробітництва України з Росією відображають присутність їх в усіх сферах економічної взаємодії двох країн, включаючи торговельну, інвестиційно-інноваційну, виробничо-технологічну та гуманітарну. Водночас нова основа довгострокових українсько-російських економічних відносин повинна базуватися не лише на формуванні цілісної системи науково обґрунтованих національних економічних інтересів України та розробці ефективного механізму їх реалізації та захисту, але й на розумінні характеру національних економічних інтересів Росії у співробітництві з Україною. До них слід віднести: а) збереження та закріплення за Росією ролі основного, безальтернативного постачальника паливно-енергетичної сировини в Україну з прагненням монополізувати канали її постачання та зберігання; б) збереження та розвиток економічних зв'язків з Україною, як одним з найперспективніших ринків збуту продукції російського виробництва, яка за своїми характеристиками внаслідок загалом низького технологічного рівня у сучасних галузях промисловості є неконкурентоспроможною для виходу на ринки розвинених країн; в) диверсифікацію товарного асортименту у зовнішній торгівлі з Україною за рахунок продукції обробних галузей промисловості: електротехнічної, машинобудівної, автомобільної, авіаційної та інших; г) нарощування обсягів імпорту сільськогосподарської сировини, марганцевої та залізної руд, труб, продукції важкого машинобудування, суднобудування, літакобудування та ін.; д) реалізацію всієї системи національних інтересів Росії у співробітництві з Україною через інтеграційну модель Єдиного економічного простору.

На нашу думку, співробітництво між Росією та Україною повинно ґрунтуватися на взаємовигідних засадах, а за умов прагнення нашої держави вступити до Європейського Союзу, на засадах пріоритетного партнерства з урахуванням основних принципів здійснення міжнародних економічних відносин. На сьогодні, на нашу думку, коло спільних українсько-російських торговельних інтересів охоплює такі позиції:

- коригування курсу на подальшу структурну перебудову національних економік з посиленням частки експортноорієнтованих на взаємні ринки галузей;
- координація дій на ринках третіх країн;
- забезпечення умов для взаємного доступу до сировинних ресурсів та ринків збуту двох країн, вихід на які є набагато легшим і простішим, ніж вихід на ринки розвинутих західних держав;
- спільне використання «транспортних коридорів» для створення надійної системи постачання енергоносіїв і стратегічно важливої сировини із Росії, що дасть змогу їй стати важливою ланкою у забезпеченні транспортною інфраструктурою транзиту каспійської нафти та газу з середньоазіатських держав та у формуванні нових їх потоків через територію України;
- активізація діяльності спільного підприємництва з метою його поглиблення та диверсифікації [10, 52].

На теперішньому етапі найдоцільнішим для двох країн є створення зони вільної торгівлі, в рамках якої можна створити передумови для наступних, більш глибоких інтеграційних форм співробітництва. До числа цих передумов належить, передусім, подолання технологічної відсталості країн блоку через реалізацію політики випереджального розвитку з розвитком потенційно конкурентоспроможних на світових ринках видів продукції, перш за все, авіаційної, ракетно-космічної та озброєнь; або політики наздоганяльного розвитку з випуском продукції, що має високий платоспроможний попит на внутрішньому ринку (електронне та енергетичне устаткування, сільськогосподарські машини та техніка, нафтове та нафтохімічне обладнання, суднобудування та судноремонт).

Підтвердженням цього є і той факт, що зона вільної торгівлі як найпростіша форма економічної інтеграції є майже виключно позитивним чинником впливу на українську економіку, тоді як більш глибокі рівні інтеграції містять у собі низку важливих потенційних загроз економічній безпеці України. Митний союз може сприяти посиленню конкурентного тиску на українського виробника з боку партнерів по союзу, які приділяють

більшу увагу захисту власного виробництва (насамперед Росії, де, як відомо, відбувається активне реформування податкової системи). Все зазначене вище доводить необхідність розгляду відносин між двома країнами як цілісної системи взаємозв'язків (Рис. 3.1):

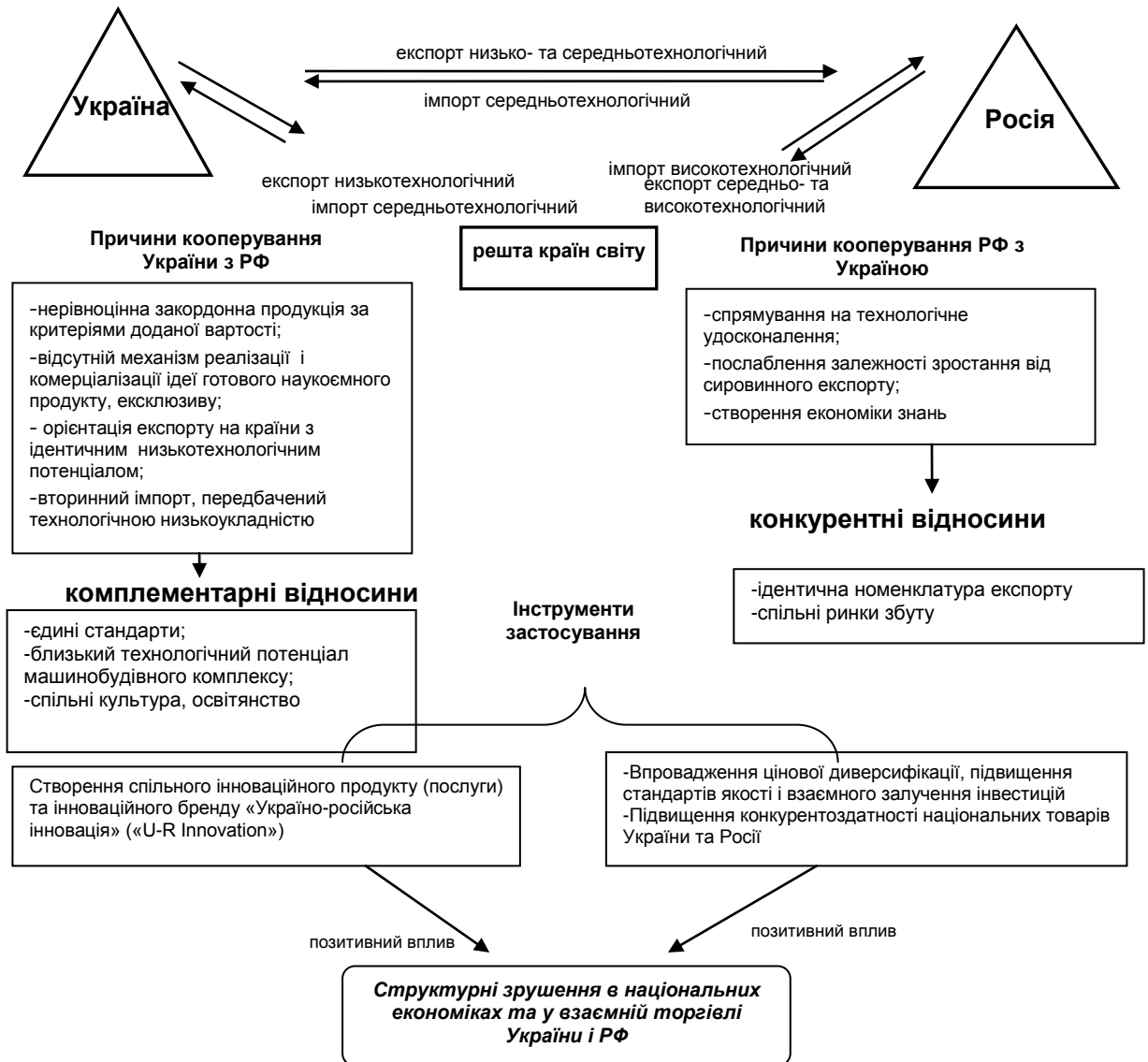

Рис.3.1. Механізм структурних трансформацій у торговельних відносинах України і Росії

Джерело: складено автором

Важливою характеристикою сучасного стану відносин між Україною та РФ є значний вплив політичного чинника на розвиток українсько-російського економічного співробітництва. Зовнішньоекономічний контекст, в якому відбувається розвиток українсько-російських економічних відносин, наразі значною мірою формується під впливом світової фінансово-економічної

кризи. Беручи до уваги значну економічну взаємозалежність, а також експортно орієнтований характер економік України і Росії, сучасна фінансово-економічна криза може мати відчутний негативний вплив на двосторонню торгівлю. Причини цього слід вбачати, по-перше, в зменшенні попиту на продукцію, що становить основні статті взаємного експорту й імпорту в результаті гальмування темпів економічного зростання в обох країнах; по-друге, в значному подорожчанні імпорту, що відбулося внаслідок високої інфляції та швидкої девальвації національної валюти, що особливо відчутно в Україні; по-третє, в наявності ризику введення з боку Росії додаткових обмежень доступу української продукції на російський ринок з метою підтримки національної економіки у кризових умовах.

Слід зауважити, що в 2010 році українська зовнішня політика зазнала істотних змін. Сформульовані політичним керівництвом держави цілі та принципи знаходять послідовне втілення в практичній діяльності державних структур. Простежуються успішні спроби встановити чіткий взаємозв'язок між зовнішньополітичними пріоритетами та механізмами їх реалізації. Зазначені зміни безпосередньо стосуються й українсько-російських торговельно-економічних відносин, які перейшли у фазу пошуку збалансованих форматів у різних сферах політичної взаємодії та економічного співробітництва, включаючи проведення складних технічних переговорів галузевого характеру. Зазначені процеси мають значний вплив на розвиток українсько-російського торговельно-економічного співробітництва. Трансформаційний розвиток торговельної співпраці між двома країнами передбачає пошук інноваційних аспектів її оптимізації. В цьому зв'язку пріоритетного значення набувають такі:

- інноваційні зміни в структурі промислового виробництва;
- розробка новітніх механізмів управління зовнішньоекономічними зв'язками;
- інноваційні зрушення в окремих галузях господарювання.

Промислове виробництво є одним з найважливіших ланок економіки країни. Воно має забезпечувати життєві інтереси держави, її економічну

безпеку, соціальний і культурний рівень населення. Досвід країн, що мають значний економічний потенціал і займають лідируючі позиції, свідчить про необхідність пов'язування з промисловою політикою всіх господарських перетворень у процесі реформування економіки.

Зміна економічної ситуації в Україні викликала необхідність розробки нових методів та інструментів формування структурної науково-технічної й інвестиційної політики. При цьому важливим елементом нової стратегії повинен стати економічно обґрунтований вибір пріоритетів у вирішенні проблеми прискорення науково-технічного прогресу. Україна володіє одним з найбільших в Європі структурно розгалуженим промисловим комплексом. Структура промисловості за видами економічної діяльності охоплює чорну і кольорову металургію та обробку металів, хімію та нафтохімію, машинобудування, легку, харчову промисловість та переробку сільськогосподарських продуктів, нафтопереробку, видобуток енергетичних матеріалів тощо. Серед наукоємних галузей варто виділити такі: авіакосмічна, суднобудівна, виробництво військової техніки, важке і сільськогосподарське машинобудування, верстатобудівна та інструментальна, електротехнічна і приладобудівна, виробництво засобів зв'язку та складної апаратури, медичного устаткування, електронна, автомобілебудівна тощо [141, 163]. Крім того, Україна володіє всіма відомими базовими технологіями, що використовуються у світовій промисловості, а саме, переробними, металообробними, термічними, збиральними, нанесенням покриттів та ін.

Водночас найуразливішим місцем української економіки є структурна розбалансованість промислового комплексу. Його деформованість, високий рівень енерго- та капіталоемності виробництва, успадковані від попередньої адміністративної системи. За роки реформ ситуація не лише не поліпшилася, а й значною мірою погіршилася. Структура промислового виробництва і нині залишається деформованою. Радикальна зміна існуючих несприятливих диспропорцій є одним з визначальних завдань промислової політики держави, яка має стати основним

інструментом мобілізації і концентрації ресурсних та інституційних чинників підвищення конкурентоспроможності й структурно-інноваційного оновлення української економіки, посилення її соціальної спрямованості.

Тому стратегічною метою державної структурно-інноваційної політики як складової розвитку ефективного зовнішньоторговельного партнерства має стати створення сучасного, інтегрованого у світове виробництво і здатного до саморозвитку промислового комплексу України. Базовим довгостроковим критерієм здійснення відповідних структурно-інноваційних змін є забезпечення системної модернізації промислового виробництва, його відповідності сучасним вимогам науково-технологічного прогресу та постіндустріального розвитку. Період 2008–2015 рр. повинен стати етапним у підготовці інституційних, організаційних та матеріально-технічних передумов завершення індустріального етапу розвитку економіки України, її системної трансформації в постіндустріальне суспільство. Галузева структура промислового виробництва має наблизитися до пропорцій, які мають економічно розвинені країни та країни з перехідною економікою, що досягли економічного зростання в результаті реалізації активної промислово-інвестиційної політики [117]. З метою активізації процесів інноваційної модернізації вітчизняної економіки та стимулювання її структурної перебудови в нарощуванні частки високотехнологічних галузей, необхідно забезпечити реальні впровадження:

- ✓ пільгового оподаткування коштів виробничих підприємств, які спрямовуються на освоєння високих технологій, науково-дослідних розробок, а також інноваційних підприємств на початкових стадіях освоєння ними нових технологій й організації випуску нової конкурентної на світовому ринку продукції;
- ✓ пільгового режиму амортизаційних відрахувань та інвестиційного кредиту, зниженого відсотка оподаткування, прибутку на частину вартості інвестицій, яка використана для придбання устаткування, особливо на стадії модернізації підприємства;

- ✓ податкового стимулювання зниження енерго- й ресурсоємного виробництва та застосування дестимулюючих санкцій у разі випуску застарілої продукції і використання неефективних ресурсо- й енергоємних та екологічно небезпечних технологій;
- ✓ ефективної державної підтримки виробників та експортерів високих технологій і виробленої з їх використанням продукції.

Слід зауважити, що при відносно повільних змінах у макроструктурі повинні відбуватися більш інтенсивні зміни в мікроструктурі, тобто заміна одних виробів іншими – під ринковий попит, що, у свою чергу, впливає й на макроструктуру. Структурна перебудова в економіці можлива за рахунок існуючих інвестиційних ресурсів й удосконалення механізму розширеного відтворення. Наприклад, такі галузі, як озброєння і літакобудування є структурно залежними і стратегічно пріоритетними для обох держав. Країни зберігають високий рівень орієнтації на галузеві сегменти цього ринку.

Наприклад, на території України залишилося 6475 танків (у Росії – 10333 одиниці), 7153 бронетранспортери (16389 одиниць), 3392 артилерійські установки (7719 одиниць), 1431 літак (4161 одиниця), 285 гелікоптерів (1035 одиниць). Після розпаду СРСР Україна успадкувала майже третину радянських підприємств ВПК. Тут випускалася така унікальна військова техніка, як важкі авіаційні і ракетні крейсери, силові установки для кораблів, ракетно-космічні вироби. Зміна геополітичних умов після розпаду СРСР і виникнення України як незалежної держави зумовили радикальну перебудову ВПК. В її основу була покладена конверсія військового виробництва. Результатом недосконалої реструктуризації стало скорочення на чверть обсягу військового виробництва за 1996 рік, який становив 4% загального обсягу товарної продукції машинобудування.

Саме тому оборонні підприємства Росії і України зацікавлені у відновленні горизонтальних виробничих зв'язків. Успіх інтеграції, на нашу думку, буде залежати, передусім, від того, наскільки політичні обіцянки сторін відповідають реальним намірам урядів. Проте в цьому напрямі з'являються певні труднощі, обумовлені інтересами ЄС, НАТО і США

відносно Росії і України. На сьогоднішній день особлива увага вказаних структур звернена до Близького і Середнього Сходу, а також до сусідніх регіонів тих, що володіють величезними запасами вуглеводних ресурсів. Прагнення Заходу мати контроль над цими запасами, управляти потоками вуглеводних ресурсів, знизити залежність в їх постачаннях від Росії є одним з головних завдань сучасної політики вказаних міжнародних організацій і тих країн, що їх створили. Чорноморський регіон відіграє важливу роль у транспортуванні нафтогазової сировини Каспійського регіону, Казахстану, Росії.

Росія і Україна конкурують на світових ринках озброєння. При цьому часто на виставках в Малайзії, Франції та інших країнах російські і українські заводи представляють комплектуючі, що залишилися з колишніх часів. Вони не мають на них відповідної документації і пропонують продукцію неналежної якості за демпінговими цінами. Співпраця двох країн на світових ринках приведе до значного підвищення конкурентних переваг Росії і України.

Водночас така співпраця повинна передбачати збереження спеціалізації підприємств обох країн. Той самий принцип повинен діяти при постачанні вузлів і агрегатів для ремонту техніки, яка продана в треті країни, і для модернізації озброєнь Росії і України. Військово-промисловий комплекс Росії навряд чи може вижити без України, так само, як і український ВПК без російського.

Серед особливо гострих питань українсько-російських торговельних відносин постає проблема збереження галузевих зв'язків і виробничого потенціалу промислових підприємств України. До кінця 2010 р. Росія планує системний перехід від сировинної, експортно-орієнтованої економіки, в якій переважає паливно-енергетичний комплекс, до постіндустріальної інноваційної економіки з домінуванням телекомунікацій, транспорту і сфери послуг. Країна вже зараз бере курс на створення закритих циклів виробництва в передових галузях. Слід зазначити, що за цих умов Україні важливо зберегти роль партнера в спільних високотехнологічних проектах. Адже наша

країна володіє унікальними технологіями і ноу-хау оборонного характеру, а також подвійного призначення (зокрема, в аерокосмічній сфері), яких поки що потребує Росія. Таким чином, економічне зростання і модернізація російської економіки можуть, за певних умов, зміцнити двосторонні відносини між нашими країнами.

На світовому ринку цивільної авіації сьогодні домінують американська група «Boeing» і європейська компанія «Airbus». Кожна з них користується значною підтримкою національних урядів, що не дозволяє вважати конкуренцію на авіабудівному ринку відповідною ідеальним ринковим відносинам. Конкурувати за цих умов з такими могутніми корпораціями не просто. Для збереження своєї ніші на цьому ринку як Росії, так і Україні, надто важливо реалізовувати спільну стратегічну торговельну політику шляхом консолідації авіапромислових комплексів. Першочергового значення в цьому аспекті набувають перспективи, пов'язані з літаками виробництва АНТК «Антонов», які можуть реалізовуватися в рамках різних коопераційних проектів російськими і українськими компаніями на світовому ринку. Інтеграція російського і українського авіабудування є особливо актуальною в зв'язку зі створенням Об'єднаної авіабудівної корпорації (ОАК) в Росії, яка має консолідувати значну частину активів російського літакобудування. Саме тому доцільно розвивати якомога більш широкі коопераційні зв'язки російських виробників (можливо, навіть на основі взаємної участі в капіталі) з українською корпорацією «Антонов».

Ринок послуг у цій сфері характеризується пануванням невеликої кількості країн, що мають можливості для розробки, виробництва і експлуатації ракетно-космічної техніки. До них належать також Росія і Україна. Для Росії співпраця з Україною дає змогу значно зменшити витрати на розвиток самостійних виробництв. Вже сьогодні успішно функціонують кілька спільних проектів. Так, наші країни співпрацюють в рамках проекту «Морський старт» разом із США і Норвегією. Проект передбачає забезпечення стартів космічних ракет з океанської платформи біля екватора.

Крім того, укладено міжнародну угоду з проекту «Наземний старт» між компаніями «Морський старт» і «Міжнародні космічні послуги». Проект, в якому беруть участь Росія, Україна, Казахстан, США, передбачає модернізацію і спільне використання стартового комплексу на космодромі Байконур для пуску модернізованих ракетноносіїв «Зеніт» виробництва «Південного машинобудівного заводу» (Україна). Використання двоступеневої ракети «Зеніт-2М» і тріступеневої «Зеніт-3М» забезпечить можливість запусків космічних апаратів в широкому діапазоні орбіт і нахилів.

Україною і Росією створено міжнародну космічну компанію «Космотранс», що здійснює запуск ракетноносіїв «Дніпро» з космічними апаратами різних країн. Вдалим прикладом співпраці є також домовленість, укладена на рівні урядів обох країн у першій половині цього року, про продовження термінів експлуатації бойового ракетного комплексу, виготовленого на українських підприємствах. За прогнозами експертів, реалізація цієї угоди дасть змогу задіяти науково-технічний потенціал підприємств ракетно-космічної галузі України до 2012 року. А Росія, таким чином, експлуатуватиме виріб 15П118М ще 10–15 років за сприяння української сторони. За даними російських експертів, утилізація і заміна цього бойового ракетного комплексу коштувала б для бюджету РФ приблизно 4 мільйони. При цьому слід відзначити важливість для обороноздатності Росії збереження у складі своїх Збройних сил надійних, перевірених в експлуатації бойових ракетних комплексів з головними частинами, що розділяються, на період до закінчення розгортання угруповання ракетного комплексу «Тополь М». При цьому постановка на бойове чергування кожної пускової установки цього нового бойового ракетного комплексу є серйозним навантаженням для державного бюджету.

Загалом можливості військово-технічної співпраці між нашими країнами мають значні перспективи, і Україна дійсно може грати роль значущого партнера для Росії в цій сфері. Наразі близько 1330 підприємств Росії і України беруть участь у кооперації з виробництва, створення і

поставок одна одній тих чи інших вузлів, агрегатів і зразків для продукції військового призначення.

У цілому основними напрямками оптимізації промислового комплексу України мають стати: а) реалізація інноваційної спрямованості структурних перетворень за рахунок стимулювання розвитку наукоємних і високотехнологічних галузей; б) активне впровадження ресурсо- й енергозберігаючих технологій та стимулювання випуску продукції з високим рівнем доданої вартості і розвитку низьковитратних виробництв; в) розвиток внутрішнього ринку, насамперед високих технологій; г) участь у міжнародних проектах.

Наступним фактором сприяння розвитку ефективного торговельно-економічного українсько-російського співробітництва є пошук новітніх механізмів управління зовнішньоекономічними зв'язками. Зауважимо, що нинішній механізм здійснення зовнішньоторговельних відносин в Україні, який відбиває соціальні, економічні, суспільно-політичні та інші інтереси, є малоефективним як з погляду відповідності викликам глобалізації, так і економічного розвитку загалом. Україна не демонструє явної потреби в якісному розвитку економіки. Йдеться, передусім, про те, що вітчизняна економіка все ще залишається занадто закритою для світового ринку, насамперед через адміністративні та інші перешкоди на шляху трансформації нераціонального виробництва, заміни неефективно працюючих керівників і неуспішних власників.

В умовах глобалізації для забезпечення економічного розвитку зовнішньоторговельна політика держави має бути націленою, насамперед, на активізацію зовнішньої торгівлі в цілому; реалізацію наявних і потенційних конкурентних переваг завдяки правильно визначеним структурним пріоритетам зовнішньої торгівлі; заохочення зростання високотехнологічного імпорту (машин, устаткування, технологій, ідей) з метою скорочення технологічного розриву з передовими країнами. Серед необхідних умов реалізації зазначеної зовнішньоторговельної політики першочергового значення набувають: а) подальший розвиток базових

інститутів ринкової економіки з метою створення прийнятних умов для підвищення конкурентоспроможності національного бізнесу; б) державне фінансування закупівлі за кордоном запатентованої технології та ноу-хау; в) вільне від митного обкладання ввезення сучасної техніки та обладнання; г) вивільнення від оподаткування прибутку в розмірі частини суми витрат на науково-технічні розробки; д) зменшення ставок оподаткування у випадках виробництва та експорту продукції з високим ступенем доданої вартості.

Основним завданням зовнішньоекономічної політики незалежно від обраної державою моделі господарювання слід вважати формування сприятливих зовнішньоекономічних умов для розвитку відтворювального процесу в країні. Перехід до нового типу господарювання в Україні і Росії й розпад єдиного народногосподарського комплексу колишнього СРСР логічно обумовлюють, насамперед, формування якісно нових основ взаємодії вітчизняної економіки зі світовою, внутрішнього ринку із зовнішнім. Крім того, зазначені процеси стали причиною підвищення ролі зовнішньоекономічного чинника у розвитку країни, що, у свою чергу, спричинює істотне зростання залежності країни від зовнішніх ринків. Саме це визначає вироблення нових принципів і методів реалізації зовнішньоекономічної політики. У сучасних умовах специфіка розробки її концепції визначається також необхідністю виявлення раціональних і таких, що мають перспективне значення для країни сфери й форм участі у зовнішніх зв'язках, а також вибору географічних та регіональних пріоритетів для економічного співробітництва.

За оцінкою А. Вольського близько 10 перспективних високих технологій, що перебувають у цей час в «портфелі», здатні приносити щорічно близько 130 млрд. дол. США, але необхідна їхня реалізація безпосередньо у виробничому секторі. В цьому аспекті особливої значимості для України і Росії набуває фактор виявлення оптимального ступеня участі у зовнішньоекономічній політиці суб'єктів держави й координації їхньої діяльності на державному рівні. На нашу думку, основними важелями впливу на розробку ефективної зовнішньоторговельної політики в умовах

трансформування економік України і Росії є такі. По-перше, роль держави, що виробляє політику розвитку галузей і регіонів, якій і підвладна розроблена політика, включаючи інструментарій митно-тарифного й нетарифного регулювання, а також рух інвестиційних потоків. По-друге, використання переваг міжнародного поділу й кооперування праці повинне бути підпорядковане виконанню завдань розвитку національного народногосподарського комплексу. По-третє, врахування того, що зовнішньоторговельна політика є важливою складовою зовнішньої політики держави, що повинна бути спрямована на створення сприятливих умов для експортної експансії українських і російських виробників на нових ринках товарів і послуг, і орієнтуванням їх на випуск наукоємної, технологічно передової продукції.

Зовнішньоторговельна політика будь-якої держави має бути зорієнтована на захист інтересів національного виробника й населення країни, на збереження екологічної безпеки, на забезпечення соціального розвитку суспільства і належного контролю за сплатою податків і вивозом капіталу за національний кордон. Будь-які обмеження зовнішньої торгівлі в кінцевому підсумку негативно відбиваються на економіці країни. В умовах регулювання зовнішньоекономічної діяльності заходи протекціонізму, аж до введення монополії, вводяться країною з державами-партнерами на визначений у зовнішній торгівлі період, а надміру отримані кошти, наприклад, при більш високих ставках мита, спрямовуються на підтримку тих виробництв, заради яких і вводяться заходи торговельного протекціонізму. Торговельний протекціонізм широко використовується багатьма країнами, відмітною рисою його є використання переважно митних ставок, тарифів і зборів. Що стосується руху капіталів, доцільно виділити такі аспекти: а) збільшення національного виробництва, у тому числі розвиток експортоорієнтованих підприємств, підвищення зайнятості населення; б) формування сприятливого в першу чергу для національного інвестора інвестиційного клімату, який би допомагав продуктивному використанню внутрішніх інвестиційних ресурсів і робив би недоцільним

відплив капіталу за кордон; в) сприяння структурній перебудові народногосподарського комплексу України та Росії включаючи аспекти раціонального залучення передової технології й техніки з-за кордону, досвіду керування виробничими інноваційне орієнтованими, конкурентоспроможними на світових товарних ринках структурами, а також розумного імпортозаміщення, що відповідає національній концепції господарського розвитку; г) створення стійких зв'язків українського, російського й закордонного капіталів на основі продуктивного використання інвестиційних потенціалів держав в умовах органічного входження України та Росії на принципово відмінній основі в систему світової економіки.

Третім важливим напрямом структурної перебудови торговельно-економічних відносин між Україною та Росією мають стати інноваційні зрушення в окремих галузях та сферах господарювання. Одним із ключових елементів стратегії України на російському ринку повинна стати децентралізація торговельно-економічних відносин і включення механізму міжрегіонального співробітництва. Зауважимо, що контакти на рівні областей менш піддаються політичному тиску з боку влади. Саме вони поступово формують надійну систему прямої міжгосподарської кооперації⁴¹, яка має безпосередній вплив на економіку обох країн. На даний момент з Україною співпрацюють практично всі суб'єкти РФ. Укладено вже близько 200 прямих договорів між регіонами України й Росії. Нарощування товарообігу між Україною й РФ вимагає активізації міжрегіонального й прикордонного співробітництва.

Отже, незважаючи на загальну активізацію міжрегіональних зв'язків, розподіл торговельних потоків залишається нерівномірним. Близько 80% загального товарообігу припадає на 15 російських регіонів, у тому числі на Москву – 29% [55]. Слабкими залишаються торговельні зв'язки України з окремими потужними промисловими російськими регіонами. Наприклад, за

⁴¹ Наприклад, досвід білорусів, які активно розширюють своє торговельне представництво в регіонах РФ. Регулярно виїжджають з візитами офіційні делегації міністрів і бізнесменів, тим самим підвищуючи товарообіг з російськими областями.

2009 р.⁴² поставки українських товарів у Челябінську й Кемеровську області становили всього 1,9% загального експорту України в Росію, хоча обсяги виробництва промислової продукції в цих областях становлять понад 50% усього обсягу промислового виробництва в Україні. Обсяги промислового виробництва в автономних республіках Татарстан і Башкортостан і Красноярському краї становлять майже 70% ВВП України, але поставки української продукції в ці регіони становили всього 2% обсягів нашого експорту в Росію.

Для приведення обсягів поставок української продукції у відповідність із торговельними можливостями російських регіонів, які впливають з їхніх економічних потенціалів і ємності споживчих ринків, необхідно було б зорієнтувати зусилля галузевих міністерств і областей України на освоєння нових сегментів ринку в найбільш потужних російських регіонах і подолання диспропорцій, які утворилися у взаємній торгівлі.

Для спрощення доступу української продукції на російський ринок доцільним є поширення практики створення спільних українсько-російських підприємств із залученням капіталу зацікавлених суб'єктів РФ. Збільшення таких підприємств в Україні, крім нарощування експортного потенціалу й зміцнення прямих зв'язків між регіонами України й Росії, дало б можливість повніше завантажити існуючі виробничі потужності, створити додаткові робочі місця.

Розвитку міжрегіональної торгівлі сприятиме також залучення до співробітництва малого й середнього бізнесу, насамперед підприємств, які спеціалізуються на вирощуванні, збиранні й виготовленні харчових продуктів із заданими властивостями й вимогами до їхньої розфасовки, пакування, строків зберігання тощо. Орієнтація на таку діяльність нових керівників українських регіонів буде сприяти збереженню позицій і нарощуванню присутності українських товарів на російському ринку.

Україна і Росія зацікавлені у формуванні загальної системи екологічної безпеки, у співробітництві у сфері запобігання й ліквідації наслідків

⁴² За даними Федеральної митної служби Росії за 2010 рік.

техногенних катастроф, розвитку системи епідеміологічного захисту населення. Можливе створення спільного українсько-російського інженерного батальйону МНС для ліквідації наслідків трансграничних надзвичайних ситуацій (повені, аварії на АЕС і хімічних підприємствах тощо).

Слід зауважити також, що особливого значення набуває тісне співробітництво з Росією в ракетно-космічній сфері, авіабудуванні, суднобудуванні (будівництво рибальських судів, доків для утилізації атомних підводних човнів, модернізація й ремонт ракетних крейсерів і підводних човнів ВМФ Росії). У наших країн є значні перспективи співробітництва у військово-технічній сфері. Необхідно підготувати й підписати міжурядові угоди з розробки й виробництва продукції військового призначення в інтересах «третьох» країн. Там, де ми не є конкурентами, потрібно об'єднати зусилля для виходу на міжнародні ринки озброєнь.

Україна повинна наполегливо шукати варіанти розширення поставок сільськогосподарської продукції в Росію, з огляду на її забезпеченість продовольством власного виробництва на рівні 50% й існуючу додаткову ємність російського ринку для української сільськогосподарської продукції в обсязі 3–5 млрд. дол. США. Крім усього іншого, це збільшило б платоспроможність України в розрахунках за російські енергоносії.

Вигідною для України і для Росії може стати, на наш погляд, реалізація ряду перспективних проектів. Так, наприклад, реалізація спільного проекту з поставок електроенергії в треті країни дало б змогу підняти на якісно новий рівень співробітництво двох країн в електроенергетиці. Перспективним представляється участь українських підприємств у спільному з Росією будівництві енергоблоків АЕС в Індії та Китаї. Це дало б змогу завантажити потужності, що простоюють, наших підприємств, створити тисячі додаткових робочих місць.

Успішному розвитку інтеграційних процесів сприяло б більш чітке визначення стратегії економічного співробітництва на рівні окремих регіонів двох країн. Ця стратегія повинна враховувати як гео економічні переваги, так

і першочергові регіональні й державні інтереси зацікавлених у співробітництві сторін. Як приклад, це Донецька область, що має достатній економічний потенціал і розташована на кордоні з Російською Федерацією.

Розуміючи логіку розвитку сучасних міжнародних економічних відносин, Україна має бути готова до надзвичайно високого конкурентного опору з боку іноземних суб'єктів, а тому необхідно мати стратегію та тактику розвитку національного виробництва та просування результатів його діяльності на зовнішні ринки. В цьому контексті створення альянсів з іноземними компаніями для виходу на зовнішні ринки, залучення можливостей світового ринку для вирішення завдань внутрішнього розвитку та поміркована зовнішня та внутрішня економічна політика можуть стати важливим елементом становлення України як потужного гравця на світовій арені.

3.2. Оптимізація ролі інститутів державного регулювання в структурі трансформації торговельних відносин між Україною і РФ

Серед характерних рис сучасного світового господарського розвитку важливе місце належить переходу провідних країн до нового етапу формування інноваційного суспільства, що передбачає, насамперед, побудову економіки, яка базується на генерації, розповсюдженні та використанні знань. В цьому аспекті першочергового значення набувають унікальні навички та здібності, вміння адаптувати їх до умов діяльності, що постійно змінюються, висока кваліфікація. Саме вони стають провідним виробничим ресурсом, головним чинником матеріального достатку та суспільного статусу особистості й організації. Специфіка зазначеного етапу полягає, по-перше, в перетворенні інвестицій на інтелектуальний (людський) капітал шляхом найефективнішого розміщення ресурсів; по-друге, в зростанні значення нематеріальних активів у ресурсах фірм і корпорацій; по-третє, в різкому скороченні інноваційного циклу, прискоренні темпів

оновлення продукції та технологій, обумовленому інтенсифікацією виробництва, та використанні нових науково-технічних результатів.

Зазначені фактори чинять вагомий вплив на трансформацію зовнішньоторговельного співробітництва України та Росії. Він проявляється, насамперед, у необхідності розробки нових стратегічних орієнтирів розвитку двосторонньої співпраці в умовах посилення інноваційних зрушень в економіках двох держав, обґрунтуванні спільних проблем та шляхів їх вирішення, визначенні джерел фінансування інноваційних розробок, спрямованих, передусім, на раціоналізацію довгострокових торговельних партнерських відносин. Оптимізація ролі інститутів державного регулювання в зазначених процесах має здійснюватись, на наш погляд, в двох основних напрямках. По-перше, розробка дієвих стратегій інноваційного розвитку обох держав із визначенням спільних інтересів. По-друге, розробка дієвого механізму фінансування інновацій, що може стати вирішальним фактором в інтенсифікації торговельно-економічного співробітництва двох країн.

Враховуючи вищезазначене, вважаємо за доцільне більш детально розглянути довгострокові орієнтири інноваційного розвитку України та Росії. Так, державна підтримка інноваційного розвитку дуже важлива для України. Внаслідок високих інвестиційних ризиків, нестабільної політичної ситуації багато українських підприємств не витримують конкуренції на ринку. В першу чергу вони зацікавлені в якнайкоротших термінах окупності інвестиційних проектів і якщо протягом двох-трьох років прибуток не гарантований, такі проекти вважаються нерациональними.

Слід зауважити, що отримати економічний ефект у сфері послуг і торгівлі можна значно швидше, ніж при розробці й впровадженні наукоємних технологій. З десяти інноваційних проектів вдалими стають три-чотири, але доходи від впровадження останніх перебивають витрати на проведення всіх десяти. Світовий досвід показує, що більшість інноваційних проектів починають давати прибуток уже через 5–10 років після впровадження, але лише деякі з них приносять прибуток. Проте країні дуже важко в короткий

термін зробити ривок від індустріального рівня до постіндустріального. Сучасні країни-лідери йшли до нього багато десятиліть. Саме цього завдання так і не зміг вирішити Радянський Союз, що й зумовило його розпад. Але такі можливості з'явилися в європейських державах, що приєдналися до Європейського Союзу. Можливо, у перспективі такий шанс є у Китаю й деяких нових індустріальних країн Південно-Східної Азії, за умови, що вони зможуть зберегти свої високі темпи розвитку ще не на одне десятиліття. Однак для більш ніж сотні інших країн не залишилося навіть теоретичної можливості повторити цей шлях.

Що стосується Росії, то з метою забезпечення комплексності і цілеспрямованості зусиль держави, приватного бізнесу й інститутів громадянського суспільства із забезпечення динамічного розвитку Російської Федерації в галузі науки й інновацій прийнята в 2006 р. Стратегія Російської Федерації в галузі розвитку науки й інновацій на період до 2015 року⁴³. У стислому вигляді вона може бути представлена таким чином (Рис. 3.2).

⁴³ Министерство экономического развития и торговли РФ. – Социально-экономическое развитие РФ. – Институциональные реформы. – М. – 2006. – С.39–45.

Рис. 3.2. Пріоритети розвитку стратегії Російської Федерації в галузі розвитку науки й інновацій на період до 2015 року

Складено автором за матеріалами [94]

Особливого значення, на нашу думку, набувають основні ефекти від реалізації Стратегії, які очікуються на період до 2015 року. Серед них слід виділити такі. По-перше, стійке зростання внутрішніх затрат на дослідження і розробки у випадку реалізації Стратегії з підвищенням частки позабюджетних коштів у цих затратах і частки сектору вищої освіти. По-друге, забезпечення припливу молодих кадрів у сферу науки, зростання частки російських авторів у загальній кількості публікацій наукових журналів. По-третє, динамічне зростання питомої ваги організацій, які здійснюють технологічні інновації, в загальній кількості організацій, а також частки інноваційної промислової продукції у загальному обсязі продажів промислової продукції. При цьому очікується досягнення значень за цими показниками, які характерні для закордонних країн з розвиненими

інноваційними системами. Переваги від реалізації заходів, передбачених зазначеною стратегією, будуть полягати, передусім, в такому:

1. Створення конкурентоспроможного сектору досліджень і розробок і умов для його розширеного відтворення. Тут варто відзначити необхідність удосконалення законодавчої бази. Серед основних надбань в цьому напрямі варто виділити: а) розробку проекту федерального закону «Про внесення змін до Федерального закону «Про науку й державну науково-технічну політику»; б) затвердження Пріоритетних напрямів розвитку науки, технологій і техніки в Російській Федерації та Переліку критичних технологій Російської Федерації; в) розробку концепції федеральної цільової програми «Дослідження й розробки за пріоритетними напрямками розвитку науково-технологічного комплексу Росії на 2007–2012 роки»⁴⁴ та Програми координації робіт в галузі нанотехнологій і наноматеріалів у Російській Федерації.
2. Створення ефективної національної інноваційної системи. Пріоритетного значення тут набуває створення Центрів трансферу технологій, утворених на базі державних наукових центрів Російської Федерації, вищих навчальних закладів, інститутів Російської академії наук і галузевих інститутів, а також створення «Російської венчурної компанії» (РВК).
3. Розвиток інститутів використання й правової охорони результатів досліджень і розробок. Основним завданням в цьому аспекті має стати забезпечення закріплення прав і розпорядження правами на результати науково-технічної діяльності, отримані за рахунок коштів федерального бюджету, та контроль за їхнім використанням.
4. Модернізація економіки на основі технологічних інновацій. Тут особлива увага має бути приділена розробці механізму надання пільг зі

⁴⁴ Загальний обсяг фінансування програми становить 195–260 млрд. руб. (7,2–9,6 млн. дол. США), у тому числі за рахунок коштів, федерального бюджету – 134–193 млрд. руб. (4,9–7,1 млн. дол. США), що значно перевищує фінансування заходів у рамках діючої федеральної цільової науково-технічної програми «Дослідження й розробки за пріоритетними напрямками розвитку науки й техніки на 2002–2006 роки».

сплати податку на прибуток, на майно, зі сплати ПДВ. Це мають бути пільги для підприємств, що займаються освоєнням у виробництві нової техніки й технологій, що містять об'єкти інтелектуальної власності, у тому числі створені за рахунок федерального бюджету.

Слід зауважити, що прогрес високотехнологічного сектору у всьому світі протягом останніх десятиліть заснований на постійному створенні нових малих інноваційних високотехнологічних компаній (так званих стартапів). Саме він, на нашу думку, є ідеальним середовищем для реалізації підприємницької ініціативи талановитих інноваторів і дає змогу швидко й ефективно розробляти нові технології, запускати нові продукти й освоювати нові ринки [122]. У Росії склалася ситуація, у якій стартапи не створюються через нестачу венчурного фінансування. Причини цього слід вбачати в тому, що, по-перше, керуючі фондами не володіють спеціальними знаннями й досвідом, необхідними для венчурного інвестування, по-друге, вкладення в стартапи сприймаються як невиправдано ризиковані та недостатньо дохідні порівняно з вкладеннями в нерухомість, сировинну промисловість, торгівлю і сервіс або фондовий ринок.

Технологічний сектор не відчуває нестачі капіталу на пізній фазі, коли компанія вже не є стартапом, а для стартапа знайти капітал у розмірі від 300 тисяч до 10 млн. рублів (11–370 тис. дол. США.) є практично неможливим завданням. Йдеться про те, що в цьому разі ринковий механізм не спрацьовує, що робить виправданим цільове фінансове державне втручання.

Слід зазначити також, що в будь-якій країні, яка досягла успіху на шляху трансформації в постіндустріальну «економіку знань», обов'язково діяла програма державної підтримки хайтеку. У різних країнах держава по-різному фінансувала або фінансує хайтек. У Фінляндії або Німеччині державні фонди роблять прямі інвестиції безпосередньо в компанії, де об'єкти інвестицій визначають чиновники. В США й Ізраїлі держава інвестувала через венчурні фонди, й інвестиції в конкретні компанії визначали управляючі компанії цих фондів без участі чиновників. Друга схема виявилася набагато ефективнішою за першу – мінімум нецільових витрат грошей і корупції і безумовний успіх у створенні національної

інноваційної економіки [169]. З урахуванням позитивного досвіду США й Ізраїлю, була розроблена схема діяльності Російської венчурної компанії⁴⁵. Її створення має дві мети: а) забезпечити талановитих російських і закордонних венчурних капіталістів коштами для інвестицій у стартапи; б) знизити ризики для приватних інвесторів.

Російська венчурна компанія буде інвестувати тільки у закриті пайові інвестиційні фонди, створені згідно з вимогами російського законодавства. Кожним таким фондом повинна управляти спеціальна керуюча компанія. Через декілька років російські венчурні фонди повинні будуть продемонструвати приватним інвесторам високу дохідність, що додасть імпульс припливу приватних інвестицій у високотехнологічний бізнес у Росії.

Що стосується інноваційної моделі розвитку України, тут доцільно розглянути такі підходи до її створення (Рис. 3.3):

Рис 3.3. Підходи до створення інноваційної моделі розвитку України

Складено автором за матеріалами [88]

Перший підхід передбачає концентрацію ресурсів у високотехнологічних наукоємних галузях. На думку експертів, для реального поліпшення стану економіки України (але не підйому її до рівня розвинених країн) мінімальний обсяг інвестицій повинен перевищувати 40 млрд. дол. США. Тому основною метою такої стратегії повинна стати концентрація

⁴⁵ Російська венчурна компанія, створена відповідно до постанови Уряду Російської Федерації від 24 серпня 2006 р. № 516.

ресурсів на певних галузях (двох–трьох), оснащення їх передовим устаткуванням, технікою і перетворення їх на «локомотиви», які згодом «потягнуть» й інші галузі за собою [44].

З цією метою повинні бути обрані високотехнологічні наукоємні галузі з потенційно великими обсягами продукції, що випускається й орієнтована на зовнішній ринок. Спроможність обраних галузей стати «локомотивом» буде визначатися не стільки отриманим ними прибутком, що потім може бути перерозподілений іншим підприємствам, скільки залученням таких підприємств як суміжників, постачальників комплектуючих тощо. Галузь, ставши залежною від цих підприємств, вимагатиме стимулювання й фінансування зростання їх науково-технічного рівня і продукції, що ними випускається.

Обсяги такого виробництва й співробітництва повинні бути значними, щоб суспільство отримало реальний ефект. Але мова йде тільки про високотехнологічні наукоємні галузі. Зауважимо, що ані російські “Газпром” або нафтовидобувна промисловість – основні «донори» російського бюджету, ні українська металургійна галузь, що дає понад 40% валютних надходжень у державний бюджет України, не зможуть стати локомотивами інноваційного розвитку. Вони лише закріплюють сировинний статус своїх країн. Їх дохід міг би стати одним з найважливіших джерел фінансування тих галузей, які здатні виконати цю роль і вивести країну на постіндустріальний рівень розвитку. В свою чергу, продукція цих галузей повинна бути орієнтована на зовнішній ринок, тому що внутрішній ринок високотехнологічної та наукоємної продукції ще довго буде обмеженим. Багато країн для стимулювання найбільш значимих галузей застосовують систему держзамовлень на їхню продукцію [64]. Україна теж може використовувати цей варіант, особливо на початковому етапі таких перетворень, але її можливості поки що обмежені.

Найбільш перспективними в цьому аспекті для України є, на нашу думку, космічна галузь і авіабудування. Саме ці галузі потребують максимальної фінансової підтримки всього циклу виробництва і просування

продукції. Зокрема, в галузі авіабудування необхідною є, в першу чергу, реалізація таких заходів [91]: а) доробка наявних моделей; б) продаж літаків у лізинг на умовах, більш вигідних, ніж ті, які пропонують українським компаніям закордонні авіавиробники; в) створення системи сервісного обслуговування авіатехніки, швидкого й дешевого ремонту, а за потреби – удосконалення застарілих моделей літаків; г) державна підтримка просування авіатехніки на світові ринки; д) потужне фінансування НДДКР, що дасть змогу з одного боку, розширити спектр літаків, що випускаються, а з іншого – закріпитися на рівні новітніх іноземних розробок у цій сфері.

Другий підхід передбачає розгляд перспектив інноваційного розвитку в Україні у декількох площинах: власне інноваційного розвитку України, інноваційного розвитку бізнесу, і обмежень цього розвитку (неплатоспроможний попит, відсутність культури, навчання тощо), причому їх дослідження має ґрунтуватися на системному підході. В Україні вже є моделі управління складними системами, розроблені в кібернетичному центрі імені академіка Глушкова. Ситуаційний центр був розроблений ще в 1986 році для рішення завдань, пов'язаних із ліквідацією наслідків Чорнобильської аварії. Зараз він використовується тільки військовими. Оскільки ця модель дає змогу застосовувати прозорі рішення, необхідно сформулювати взаємозв'язки між параметрами й результатами й відслідковувати як параметри впливають на результати і, відповідно змінюючи параметри, змінювати модель. При цьому модель, що пропонується центром Глушкова, має здатність визначати свої слабкі ланки. Ці слабкі ланки можна змінювати, тому що в систему закладений зворотний зв'язок, так звана консультативно-експертна рада, що дає змогу поліпшувати і змінювати систему. Без створення такого інструменту подальший інноваційний розвиток України неможливий [165].

Нові комерційні структури розуміють роль інновацій у власному розвитку, тому ставлять за мету своєї діяльності заняття провідних позицій на ринку. Для того, щоб втілити її в життя потрібно, у першу чергу,

модернізувати товаровиробництво, для чого доцільно використовувати науково-технічні досягнення Європи, США, Японії та інших країн.

Третій підхід полягає у створенні й інтеграції відразу трьох програм: промислової, наукової й регіональної [163]. Ретельного розгляду потребує, насамперед, та частина програми, що передбачає створення національної інноваційної інфраструктури. В Україні поки немає жодної регіональної компанії, яка активізує просування новаторських розробок. Процес регіонального розширення не може обійтися без централізації інформації. Для ефективного керування цим процесом з боку держави, що полягало б у регулюванні попиту та пропозиції, необхідно створити сучасний електронний інформаційний центр, де зосереджувалися б всі дані про інновації. Це буде сприяти, по-перше, вивченню й поширенню передового інноваційного досвіду в різних галузях економіки; по-друге, можливості широкої участі вчених і фахівців у підготовці інноваційних програм; по-третє, забезпеченню в постійному режимі ведення реєстру різних інноваційних проектів. Розвиток загальнонаціональної інформаційної системи шляхом подальшої інтеграції регіональних підсистем і мережі телекомунікацій країни об'єднає зусилля з мобілізації й створення нових інформаційних ресурсів.

Для багатьох вітчизняних підприємств джерелом розвитку і впровадження інновацій слугують власні кошти, тому що залучити довгострокові й дешеві кредити непросто і практично неможливо. Але цих грошей, як правило, не вистачає, від чого страждає якість інноваційного процесу. Вітчизняні компанії, що розвиваються, у десятки, сотні разів менше закордонних конкурентів. Відповідно, вони не можуть інвестувати в інновації стільки коштів, скільки вкладають американські або японські підприємці.

Таким чином, на сучасному етапі господарювання існує необхідність виробити й реалізувати власну інноваційну політику із чіткою схемою

фінансування інноваційних проектів⁴⁶. Гроші повинні переводитися на рахунки компаній під конкретні інноваційні програми, а не на інновації «взагалі». Це високоідейна форма, що передбачає створення відповідної фінансової структури – українського банку реконструкції та розвитку, а також інноваційного й інформаційного центрів, інноваційної біржі для зосередження інноваційних пропозицій та попиту. Такий стратегічний підхід допоможе контролювати витрати бюджетних грошей, аналізувати ринкові просування, координувати інноваційний процес у всій країні й забезпечувати системну підтримку його розвитку. Це, в свою чергу, допоможе цивілізовано працювати в ринкових умовах на міжнародному рівні, що прискорить процес глобалізації підприємств України й її інтеграцію у світову економіку. Інноваційна програма, що має три основних напрями – промисловий, науковий й регіональний, могла б стати складовою частиною національної доктрини розвитку України, що визначає майбутнє держави в цілому.

Оскільки чинники екстенсивного економічного розвитку вичерпались, це спонукає до активізації пошуку нових стимулів прискорення економічної динаміки, адекватних сучасному стану розвитку світової економіки. Відтак запровадження в Україні інвестиційно-інноваційної моделі економічного зростання перетворюється на об'єктивну необхідність, альтернатива якій – занепад національної економіки, втрата економічного суверенітету. Досвід абсолютної більшості країн, що постачають на світовий ринок високотехнологічні продукти, свідчить про необхідність нагальної зміни пріоритетів державної політики України, зокрема щодо стимулювання розвитку індустрії високих технологій. Водночас розвитку інноваційної сфери в Україні притаманна низка негативних тенденцій, серед яких слід виділити такі. Насамперед, у структурі наукових організацій зростає кількість науково-дослідних організацій та вищих навчальних закладів і зменшується кількість організацій прикладного спрямування. Крім того, зростає питома вага соціогуманітарних напрямів, проте окреслилася

⁴⁶ Непомнящий Б. Украинская инновационная политика. Что? Где? Когда? //Зеркало недели. №45(420), 2002.

негативна тенденція до зменшення кількості наукових організацій, що спеціалізуються в галузі технічних наук. Це свідчить про погіршення інституційної та галузевої готовності наукового сектору до супроводу інновації протягом усього її життєвого циклу.

У нинішній структурі промислового виробництва переважають виробництва третього та четвертого технологічних укладів, що стримує побудову в Україні постіндустріальної інформаційної економіки. Так, останніми роками на групу високотехнологічних галузей припадало лише 4,5% випуску всієї промислової продукції та 5,8% зайнятих. Тоді як у розвинутих капіталістичних країнах обсяг інвестицій у хайтек має постійну тенденцію до зростання, в Україні обсяг інвестицій у ринок високих технологій становить 4% загального обсягу інвестицій. Відповідно ще не сформований внутрішній ринок високих технологій, а частка наукоємної продукції становить 0,05–0,1% на світовому ринку високотехнологічної продукції. Водночас на Україну припадає 2,6% світових поставок озброєнь. За наявних умов особлива увага має бути приділена зміні існуючої ситуації, зокрема щодо стимулювання розвитку індустрії високих технологій.

Одним з проблемних питань розвитку національної інноваційної системи в Росії є те, що інноваційний розвиток відбувається за рахунок бюджетних коштів. Проблема полягає не в тому, що забагато бюджету у фінансуванні інновацій, а в тому, що мало позабюджетних коштів. Ще однією проблемою є пошук ефективних механізмів виділення та управління цими коштами. При держзакупівлях не можна залучати позабюджетні кошти і державно-приватне партнерство складно реалізувати. Тобто законодавче забезпечення інноваційної діяльності є недостатнім. І таких прикладів багато. Створюються венчурні фонди, але, виявляється, законодавство дозволяє їхнє формування тільки в організаційно-правовій формі закритих пайових інвестиційних фондів (ЗПІФ), у які всі кошти повинні бути вкладені відразу, а не в міру формування портфелю проектів. Тому керуючим командам треба переконувати інвесторів спочатку виділити кошти, а вже потім шукати об'єкти інвестування. Тоді як у світовій практиці венчурні фонди

створюються, як правило, у формі товариств з обмеженою відповідальністю. Такі фонди капіталізуються в міру підготовки інвестиційних угод. Вибір форми піфів у Росії пояснюється тим, що це єдиний інвестиційний інструмент, який не оподатковується. Це зумовлює малу кількість проектів, що подається у фонди. Слід зауважити, що така форма організації венчурного фінансування, як ЗПФ, передбачає залучення лише безпрограшних проектів. Адже інвестори, що вкладають у венчурний фонд, повинні всі гроші виділити одразу, а не частинами. Упродовж останніх п'яти років за обсягами та часткою в загальному фінансуванні іноземне фінансування української науки було більшим, ніж фінансування із Державного бюджету України за розділом «Фундаментальні дослідження і сприяння науково-технічному прогресу». Це створює загрозу некомпенсованого вивезення інтелектуального продукту за кордон на ранній стадії інноваційного процесу.

Варто відзначити, що у радянські часи сектор наукової галузі був найбільш потужним. Після розпаду СРСР фінансування цього сектору значно зменшилося. Галузеві інститути почали покладатися головним чином на прямі контракти з підприємствами або іноземними компаніями. На сьогодні Національна академія наук України, до складу якої входять 5 галузевих академій (Українська академія аграрних наук, Академія медичних наук, Академія педагогічних наук, Академія юридичних наук і Академія мистецтв), отримує приблизно три чверті бюджетного фінансування, що становить приблизно 80% їхнього фінансування. Цікаво, що в радянські часи національна академія отримувала тільки 50% її фінансування безпосередньо з бюджету, інші отримувала від контрактів із підприємствами. Нині основне фінансування включає приблизно 70% бюджетних коштів. Інша частина бюджетного фінансування спрямовується на конкурентній основі. Гранти й програми вносять менш ніж 10% у повне фінансування НАНУ. Однак за результатами аналізу дій Українського науково-технологічного центру виявлено, що багато іноземних грантів не зафіксовано в офіційній статистиці,

оскільки вони були направлені не у науково-дослідні інститути, а безпосередньо до вчених.

Державний фонд фундаментальних досліджень (єдиний державний фонд, що розподіляє гранти, інші гранти розподіляються через міністерства й агентства) розподіляє 9 мільйонів гривень щорічно, що становить менше ніж 1% всіх бюджетних коштів. Отже, роль Фонду, на наш погляд, є надто обмеженою.

Сектор вищої освіти отримує набагато менше грошових ресурсів ніж НАНУ, незважаючи на наявність великої кількості фахівців із науковим ступенем. Однак всі вони перевантажені зобов'язаннями і мають обмежені можливості для проведення досліджень. Спосіб фінансування сектору досліджень змінився несуттєво. На практиці використовують такі джерела фінансування: а) інституційне (встановлене законом, ключове або основне фінансування); б) програмне фінансування (портфель проектів, спрямованих на реалізацію певної програми); в) проектне фінансування; г) індивідуальні гранти. Обсяг коштів, які спрямовувались на дослідження і розробки, був суттєвим, але відбулося скорочення інституційного фінансування від традиційних партнерів і міністерств.

Інфраструктура трансферу технології в Україні включає відповідні юридичні інструкції, технопарки, бізнес-інкубатори, програми навчання з інновацій і технологічний менеджмент. Важливо підкреслити, що Україна заснувала свій національний інститут з інтелектуальної власності тільки в 1990-х роках. На сьогодні він активно виконує роботи з реєстрації патентів і захисту різних типів інтелектуальної власності. Є також кілька венчурних фондів, які підтримують нові компанії, але інноваційні компанії є рідкістю.

Слід зауважити, що найуспішніші приклади інноваційних проектів, які відносяться до передачі технології, пов'язані з двома технопарками. Технопарк, що засновано на базі Інституту зварювання, мав 13 проектів у 2006 р., тоді як технопарк на базі Інституту монокристалів мав 25 проектів. Вони представляли 98% всіх інноваційних продуктів, що були вироблені в технопарках за останніх 5 років. Майже всі проекти технопарку Інституту

зварювання пов'язані зі зварювальними технологіями й устаткуванням, але деякі з них націлені на технології, пов'язані із сільськогосподарськими машинами й новими технологіями економії енергії. Найвідоміший проект технопарку націлений на створення нової технології з'єднання різних частин людської шкіри після медичних операцій. Цей проект був доволі успішний, але уряд зупинив його подальший розвиток. Проекти технопарку від Інституту монокристалів націлені значною мірою на отримання нових матеріалів і очищення різних речовин, які могли використовуватися в медичному та харчовому виробництвах.

У цілому до позитивних змін, які відбулися у формуванні і застосуванні інноваційної політики України, варто віднести такі:

- підготовка різних законів у сфері інновацій, які охоплюють різні аспекти інноваційної діяльності;
- декларування інноваційного розвитку як ключового пріоритету на національному рівні й спроба виконання різного роду інноваційних програм;
- створення національної доступної системи і її розвиток відповідно до міжнародних стандартів;
- створення спеціалізованих державних представництв, відповідальних за нововведення у секторі досліджень і розробок;
- спроби стимулювання розвитку різних інструментів інноваційної підтримки.

Два чітких приклади ілюструють протиріччя, які існують в інноваційній політиці в Україні. Перший стосується створення технопарків. Другий – проблеми виконання державою програм, які спонсоруються. У багатьох державних програмах згадується про важливість інновацій, але, фактично, це майже не враховується, коли справа доходить до певних заходів, виконання й оцінки програм.

Що стосується Російської Федерації, то Міністерство освіти й науки розподіляє фінансування уряду головним чином на програми на конкурентній основі: більш ніж 70% його фінансування базується на

конкурентоспроможності. В Академії наук пропорція протилежна. На сьогодні можна відзначити зростання фінансування конкретної програми, зменшення фінансування блоку програм, і стійке фінансування за допомогою грантів (Російський фонд фундаментальних досліджень і Російський гуманітарний науковий фонд мають фіксовану долю у Федеральному бюджеті – це аж 7% загальних урядових витрат припадає на науку).

Щодо джерел фінансування, то в основному вони походять з-за кордону: комерційні контракти, добродійні гранти фондів, структурна програма ЄС (дуже скромна участь з російського боку). Щодо іноземних прямих інвестицій в країну, то деякі транснаціональні компанії (ТНК), такі як Боїнг, Самсунг, LG вкладають свій капітал безпосередньо в галузь досліджень і розробок (ДР). Причина: більш висока кваліфікація прикладних ДР і технічного персоналу. У деяких випадках – унікальна кваліфікація (розвиток програмного забезпечення). Окрім того, у середньому, робоча сила в Росії дешевша ніж у розвинених країнах.

Існує такий механізм зв'язку університетів, академій, промислових інститутів, як об'єднане фінансування в межах федеральних програм, консорціумів у проектному виконанні. Єдиний приклад такого типу – так звані «мегапроекти». У 2002 р. було розпочато такий проект. У цій програмі уряд надає фондам виконувати ДР в організаціях або університетах, чий результати будуть надалі комерціалізовані в промислових партнер-підприємствах. Єдиний критерій для відбору пропозицій – щоб після проектної реалізації обсяги комерційних продажів принаймні у п'ять разів перевищували розподілені бюджетні кошти підрядника за урядовою договірною угодою. На сьогодні завершено шість проектів, три з них експерти оцінюють як успішні.

У Росії є також багато технологічних парків, так само як і інноваційно-технологічних центрів (організації, які є більш закритими порівняно з парками). Інноваційно-технологічні центри являють собою конгломерати маленьких інноваційних підприємств, які розташовані «під одним дахом», тобто на певній компактній території (у випадку Росії – навіть в одному будинку, тому що масштаб більшості послуг інформаційних технологій

невисокий). На сьогодні є приблизно 60 інноваційно-технологічних центрів у різних регіонах Росії, і приблизно половина з них була сформована навколо університетів.

В останні роки держава припинила надавати підтримку надавачам інформаційно-технологічних послуг, і водночас регіональні владні структури припинили збільшувати фінансування. Серед підприємств, що надають такі послуги і були створені наприкінці 90-их років, тільки деякі продовжують виконувати свою первинну функцію. Інші перетворилися на організації, які орендують офіс для різних компаній, не обов'язково пов'язаних з високотехнологічним бізнесом. На сьогодні 7 технологічних парків у сфері Інтернет-технологій (ІТ) перебувають у процесі створення. Уряд головним чином вкладає капітал у виробничу інфраструктуру. Нова ініціатива не враховує попереднього досвіду, набутого на розробці технопарків.

Інноваційна інфраструктура Росії складається з технопарків, інкубаторів, освітніх програм з інновацій й технологічного менеджменту, й інститутів передачі технології, які були засновані за підтримки уряду в університетах та дослідницьких організаціях. Є також державні бюджетні фонди, такі як Фонд для заохочення маленьких інноваційних підприємств (Фонд Бортніка), Російський фонд технологічного розвитку, багато промислових ДР і регіональних інноваційних фондів.

Успішним прикладом варто вважати програму Фонду Бортніка під назвою СТАРТ. Програма СТАРТ підтримує малі та середні підприємства зі стадії зародження. Старт-компанії у Росії були розпочаті в 2003 р. Приблизно половина бюджету Фонду була спрямована на реалізацію програми СТАРТ. Програма СТАРТ нагадує за своєю структурою американську програму Інноваційного дослідження малих підприємств. Програма складається з двох етапів. Тривалість першого етапу – один рік, протягом якого група дослідників або створена маленька фірма отримує фінансування (приблизно до 20 тисяч євро за проект). Маленька фірма повинна провести ДР, розвинути започаткований зразок, запатентувати його і розробити бізнес-план. Наприкінці першого року фірма повинна продемонструвати комерційний потенціал свого продукту.

На другому етапі фірма повинна знайти співінвестора, який зацікавиться виробництвом продукту фірми, або фірма повинна розпочати власне виробництво нового продукту. У цьому випадку вона отримає наступну частину траншу від Фонду. Після проходження двох етапів фактично повинне розпочатися виробництво, і Фонд припиняє фінансування проекту. У 2005 р. була реалізована перша стадія програми, друга стадія, яка потребувала неурядового фінансування для продовження роботи маленької фірми, була реалізована на 20% стартапа. Це повністю прийнятна статистична величина, якщо брати до уваги труднощі вишукування додаткових джерел фінансування для маленьких науково-форсованих фірм.

З іншого боку, Програма зацікавила корпорації, і деякі з них забажали спільно її фінансувати. На сьогодні є деякі проекти, які здійснюються в інтересах таких компаній, як Інтел, ЛОМО, і АКП «Система». Це доводить, що попит на високотехнологічні продукти у Росії дійсно існує, і є потенціал, щоб його задовольнити. Але водночас Росія має нестачу кваліфікованих спеціалістів із прав інтелектуальної власності (ПІВ) та програм навчання. Також немає ніякої чіткості у регулюванні прав інтелектуальної власності з винагород за авторські розробки у державних установах та у промислових організаціях ДР. Відносини ПІВ між покупцем (також, коли покупець – уряд) та організацією ДР рекомендовано врегульовувати умовами контракту. З 1 січня 2008 р. набула чинності Частина IV Цивільного Кодексу РФ. Вона присвячена винятково ПІВ і заміняє всі головні закони з інтелектуальної власності. Якщо бюджетне фінансування є первинним джерелом, то уряд вирішує розподіл щодо ПІВ.

До позитивних зрушень, які відбулися у формуванні і реалізації інноваційної політики Росії доцільно віднести, по-перше, набуття інноваційною політикою пріоритетності для деяких урядових інституцій; по-друге, спроби об'єднати в стратегію всі елементи інноваційної системи – науку і технології, бізнес і уряд, пряму бюджетну підтримку і непряме заохочення; по-третє, систематичний підхід до постановки головних задач, реалізації тенденцій і заходів інноваційної політики; по-четверте, використання часових індикаторів у регулюванні політики дослідження. Серед негативних аспектів варто зауважити про

Негативні аспекти процесу формування інноваційної політики Росії полягають, насамперед, у тому, що існує багато напрямів інноваційної політики, пріоритетів, які не супроводжуються конкретними заходами у промислових стратегіях і планах розвитку, тобто ці заходи не є достатньо визначеними; приділяється недостатньо уваги непрямим заходам, таким як забезпечення проведення податкової та інфляційної, регуляторної, конкурентної й антимонопольної політики; відчувається нестача взаємної урядової координації у процесі розвитку інноваційної політики.

Зважаючи на вищезазначене, доцільно виділити два напрями перетину позитивних і негативних аспектів реалізації інноваційної політики: стимулювання промисловості венчурного капіталу і створення спеціальних економічних зон для інноваційних кампаній. У першому випадку позитивним є те, що венчурна промисловість на сьогодні розвивається за двома паралельними моделями венчурних фондів. Поки що, «Фонд Фондів» важливий для стимулювання венчурного фінансування в цілому, і як досвід роботи з венчурними грошима, Фонд технології інформації та комунікації, як спеціалізована установа, з точки зору ринку, може бути успішним. Спеціалізовані фонди, як правило, більш здатні гарантувати необхідний високий рівень експертної оцінки проектів, і таким чином зменшити ризик. Негативом є нестача проектів, що задовольняють вимогам до венчурного фінансування. Урядовці визнають цей факт, вказуючи, що головна проблема в тому, щоб знайти відповідні інноваційні проекти, щоб використовувати всі доступні фонди. Урядові ініціативи спрямовані на створення нових технопарків і розвиток спеціальних економічних зон, але без оцінки минулих проектів. Немає точних статистичних даних про попередні результати роботи технопарків, які б полегшили подальшу роботу. На сьогодні уряд Росії планує вкласти великі інвестиції в розробку і створення інфраструктури технопарків та спеціальних економічних зон і ввести деякі податкові пільги (у зонах).

На нашу думку, головною проблемою обох країн є відсутність розуміння того, навіщо потрібно підтримувати виробників продукції високих технологій. У всіх затверджених державних програмах є тільки загальний набір слів про те, що експорт машинобудування важливий з погляду національних і геополітичних інтересів Росії та України, але немає пояснення того, чому експорт високотехнологічної продукції важливіший і вигідніший для держави, ніж експорт паливних ресурсів або продукції металургії. В цьому аспекті слід зауважити, що з погляду короткострокових цілей і завдань експорт високотехнологічної продукції розширює базу оподаткування. У вартості продуктів високих технологій змінні витрати, витрати на заробітну плату працівника прагнуть до 100%, а це розширює фіскальні можливості держави. Наші закордонні партнери, екпортуючи в Росію та Україну високотехнологічну продукцію, отримують сумарні бюджетні доходи на рівні 50% і більше від суми продажів, а доходи українського й російського бюджетів у найкращому разі становлять 10% обсягів експорту. Тобто, навіть при паритетному товарообміні в існуючій структурі зовнішньоекономічних зв'язків України та Російської Федерації закладене п'ятикратне відставання за рівнем життя від наших зовнішньоекономічних партнерів із числа розвинених країн Заходу.

З урахуванням нагальних проблем у сфері інноваційного розвитку економіки і важливості та актуальності затвердженої Загальнодержавної комплексної програми розвитку наукоємних технологій [54], мета якої забезпечення сприятливих умов для створення і розвитку наукоємних технологій і на цій основі ефективного формування ринку високотехнологічної продукції, пріоритетними напрямками державної політики повинні стати:

- ✓ активна участь держави у міжнародній презентації української високотехнологічної індустрії та науково-інноваційного потенціалу в цілому;
- ✓ сприяння розширенню присутності національних виробників високотехнологічної продукції на світовому ринку;

- ✓ підтримка процесів консолідації індустрії, створення фінансово-промислових груп;
- ✓ розвиток національного кадрового і наукового потенціалу України у сфері високих технологій;
- ✓ створення робочої групи та підготовка пропозицій до «Концепції цілісної системи державної політики розбудови ринку високих технологій в Україні». Концепція має визначати систему заходів щодо організаційно-правових, фінансово-економічних та інституційних засад формування ринків наукоємної продукції [102]. Таким чином, модернізація української економіки на засадах інноваційного розвитку має забезпечуватися комплексним застосуванням усіх доступних важелів економічної політики, мобілізацією підприємницького потенціалу суспільства, творчої взаємодії держави, науки і бізнесу.

Оцінюючи перспективи розвитку українсько-російського торговельного партнерства слід сказати, що найважливішим чинником стає формування механізмів узгодження інтересів усіх суб'єктів господарювання, що діють відповідно до завдань переходу на інноваційний шлях розвитку й ефективної взаємодії уряду і місцевих органів управління при постановці, узгодженні й реалізації завдань в рамках співробітництва двох держав. Вихідним пунктом рішення цих завдань повинне стати формування науково обґрунтованої й практично реалізованої програми інноваційного розвитку країн в умовах глобальної економіки.

Державна економічна політика має проводитися на національних наукових засадах короткотермінового планування та довготермінового прогнозування з метою не втрачання, а посилення позицій України на ринку СНД, і, зокрема, на російському. Необхідно активізувати науково-технічне співробітництво в рамках виконання спільних програм, а також розширити інвестування цього ринку. До проведення цієї політики повинні бути залучені різні структури.

Слід обов'язково розглядати спільні науково-технічні проекти на спільних засіданнях з економічного співробітництва, здійснити інвентаризацію пропозицій вчених з країн СНД з урахуванням необхідності вирішення зовнішньоекономічних проблем України. Оцінка важливості прикладних проектів повинна здійснюватися за кінцевим результатом, який має отримати на ринку відповідна галузь.

3.3. Пріоритети та моделювання структурних зрушень у торговельному українсько-російському співробітництві

Характерною рисою сучасного етапу розвитку українсько-російської торговельно-економічної співпраці є перехід його на якісно новий рівень. Це зумовлює необхідність розробки дієвого механізму її реалізації з урахуванням інтересів обох торговельних партнерів, наявності низки проблемних питань у взаємовідносинах між двома країнами, впливу екзогенних факторів на розширення двосторонньої співпраці.

На нашу думку, оптимальна модель торговельно-економічного співробітництва між зазначеними країнами повинна розглядатися з точки зору системного поєднання комплексу позитивних та негативних факторів впливу на взаємну співпрацю, а також пріоритетних напрямів її трансформації. Йдеться, насамперед, про виділення перспективних аспектів взаємного торговельного партнерства в конкретних галузях господарювання, вибір яких обумовлений, по-перше, наявністю успішних спільних проектів різного економічного спрямування; по-друге, довготривалими коопераційними зв'язками на двосторонній основі; по-третє, специфікою спеціалізації України та Росії у виробничій, інноваційній, технологічній, торговельній та інших сферах; по-четверте, існуванням спільних традицій соціального, культурного, економічного характеру внаслідок умов, що історично склалися (див. рис. 3.4).

Слід зауважити, що спільні проекти на двосторонній основі реалізуються нині між Україною та Росією в таких галузях, як літакобудування та космічна промисловість, сільськогосподарське та залізничне машинобудування, нафтова та газова галузі.

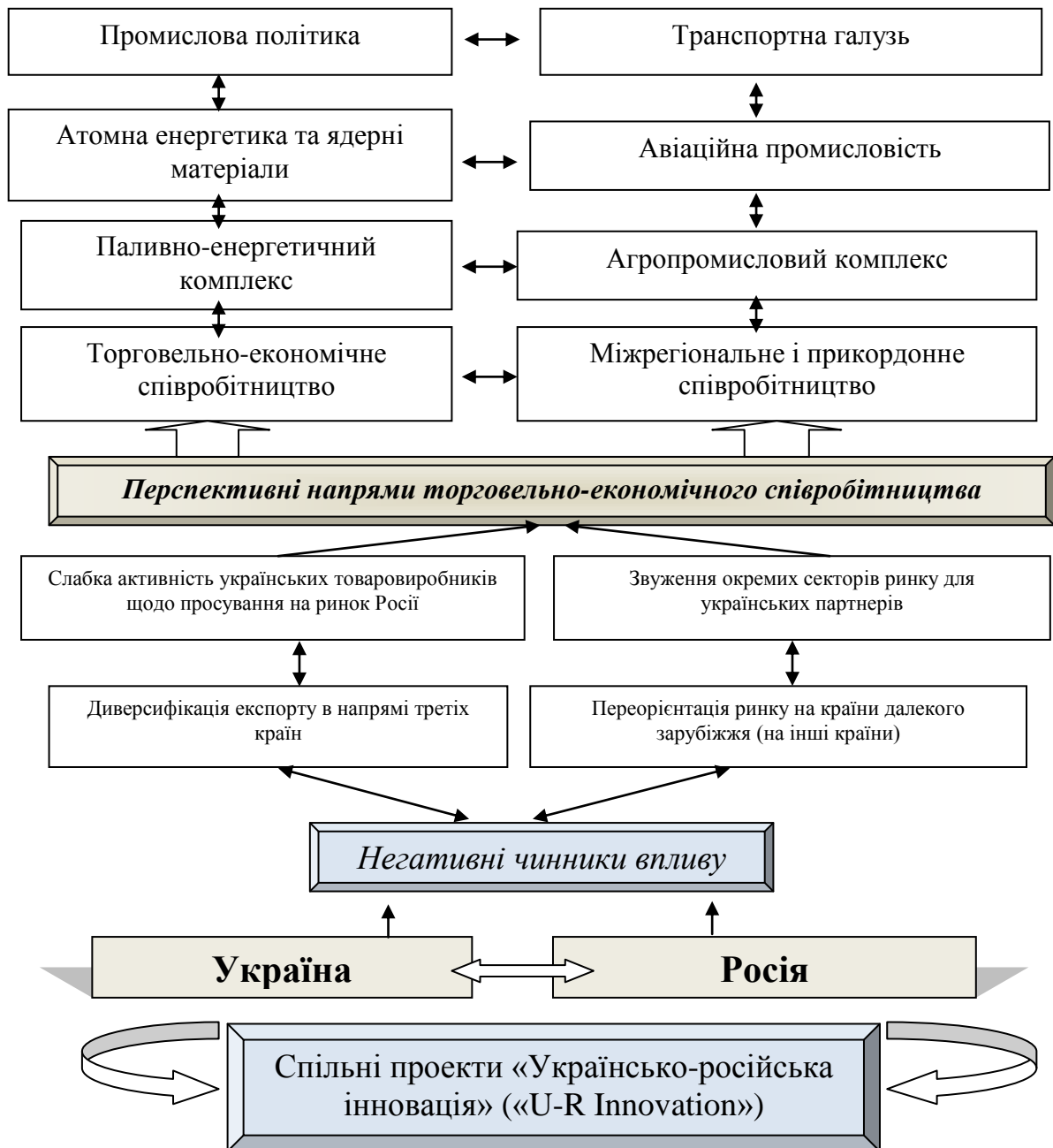

Рис. 3.4. Імітаційно-галузева модель торговельно-економічної співпраці між Україною та Росією

Складено автором за матеріалами [10, 18, 67]

Алгоритм формування інноваційного контуру зовнішньоторговельних відносин України і Росії, представлений на рис. 3.4, передбачає реалізацію таких етапів: розвиток прямих виробничих зв'язків де встановлено

компліментарність у структурі виробництва; формування спільного виробничого комплексу (кластеру) для виробництва авангардних товарів; розробка і виробництво авангардних товарів, а також системи стратегічного і маркетингового менеджменту для експорту товару на регіональні й міжнародні ринки; побудова спільних технологічних анклавів і їх інтегрування у світову економічну систему; взаємодія з подібними світовими структурами. Серед них першочергове значення мають такі конкретні напрями взаємодії:

- створення турбореактивного регіонального пасажирського літака Ан-148;
- поновлення серійного виробництва модифікованих версій транспортних літаків Ан-124-100М-150,-300 на базі військово-транспортного літака Ан-124 «Руслан»;
- збереження коопераційних зв'язків з виробництва авіаційних двигунів (виробництво ВАТ «Мотор Січ»);
- продовження співробітництва в напрямі спільного виробництва зерно- і кормозбиральної техніки;
- технічне переобладнання та реконструкція нафтопереробних заводів України з метою поглиблення переробки нафти, нарощування обсягів виробництва світлих нафтопродуктів та підвищення їх якості до рівня європейських стандартів;
- реалізація узгодженого в рамках інвестиційної фази Міжнародного консорціуму з управління та розвитку газотранспортної системи України проекту будівництва газопроводу Богородчани – Ужгород;
- продовження просування вантажних вагонів українського виробництва (ВАТ «Азовмаш» та ВАТ «Крюковський вагонобудівний завод») на російський ринок;
- співробітництво на умовах кооперації між ЗАТ «Трансмашхолдинг» та ХК «Луганськтепловоз» у розробці та спільному виробництві магістральних електровозів.

В аспекті розвитку взаємовигідної співпраці між двома країнами пріоритетного значення набуває проведення зустрічі Комітету з питань економічного співробітництва Українсько-російської міждержавної комісії в жовтні 2010 року. Серед основних позитивних моментів проведення переговорів щодо важливих питань взаємовигідного співробітництва слід відзначити підписання представниками урядів обох країн ряду документів, які будуть здійснювати значний вплив на подальший розвиток раціональної співпраці між двома державами. Переважне значення в цьому аспекті мають, на нашу думку, такі угоди: а) Угода про співпрацю в морському і авіаційному пошуку та порятунку на Чорному та Азовському морях; б) Угода про міжрегіональне і прикордонне співробітництво між Україною та РФ; в) Меморандум про співробітництво в галузі суднобудування; г) Меморандум між Урядом України, НАК «Нафтогаз України» та Міністерством енергетики РФ, групою компаній «ТНК-ВР» відносно розвідки і видобутку газу щільних пісковиків у Донецькому регіоні»; д) Угода між Державним концерном «Ядерне паливо» (Україна) і ВАТ «ТВЕЛ» (РФ) про співробітництво в межах організації в Україні виробництва ядерного палива для реакторних установок типу ВВЕР-1000 за російськими технологіями; е) Угода про співробітництво між ДП «Антонов», ДК «Банк розвитку і зовнішньоекономічної діяльності (Зовнішекономбанк)» та ВАТ «Об'єднана авіабудівна корпорація». Зазначені угоди сприятимуть, на нашу думку, розвитку всіх аспектів торговельно-економічної співпраці як на макрорівні, так і на рівні окремих суб'єктів господарювання.

Щодо конкретних перспектив розвитку українсько-російського співробітництва, то їх варто розглядати окремо по кожній сфері господарювання. По-перше, розвитку торговельно-економічної співпраці буде сприяти проведення консультацій з укладення угод про постачання деяких видів української трубної продукції до Російської Федерації на умовах нетарифного регулювання, а також щодо лібералізації і переглядів заходів захисту ринку у двосторонній торгівлі відносно ряду товарів.

По-друге, з метою розширення використання переваг паливно-енергетичного комплексу доцільно вирішити на державному рівні питання про участь ВАТ «Уралмаш – бурове обладнання» у здійсненні технічного переоснащення і модернізації бурового обладнання нафтогазовидобувних підприємств України. Слід зазначити, що стабільний і передбачуваний розвиток українсько-російського енергетичного співробітництва є запорукою енергетичної безпеки і стабільного економічного розвитку на широкому євразійському просторі, що включає країни ЄС, Україну, Росію, а також низку Центральноазійських країн – експортерів енергоносіїв. Це пояснюється тим, що значна частка (близько 90%) всього потоку природного газу експортується Росією в ЄС саме українською газотранспортною системою. До того ж, у найближчій перспективі Росія зберігатиме монополію на транспортування центральноазійського газу європейським споживачам (у тому числі Україні).

По-третє, в якості пріоритетних завдань поглиблення взаємодії в галузі атомної енергетики і ядерних матеріалів доцільно розглядати співробітництво в будівництві енергоблоків Хмельницької АЕС, розвиток українсько-російського співробітництва в галузі поводження з відпрацьованим ядерним паливом, забезпечення АЕС України ядерним паливом. Обсяги фінансування будівництва оцінюються в 5–6 млрд. дол. США. Передбачається, що до 85% коштів на будівництво нададуть російські держбанки. Повернення кредитів планується за рахунок продажу електроенергії після пуску енергоблоків. Слід відзначити, що в серпні 2010 р. уряд України уклав угоду, за якою в жовтні придбав 10% акцій Міжнародного центру зі збагачення урану в Ангарську (Іркутська область), створеного за участю РФ та Казахстану для забезпечення доступу неядерних держав до низькозбагаченого урану. Укладення угод зі збагачення урану в межах цього центру, будівництво заводу з виробництва ядерного палива та використання власних уранових родовищ мають створити в Україні основу власного циклу ядерного виробництва, який не суперечитиме дотриманню режиму ядерного нерозповсюдження.

По-четверте, важливе значення для оптимізації розвитку промислової політики буде мати, передусім, досягнення домовленостей щодо продовження співробітництва з реалізації Програми заходів щодо українсько-російського співробітництва в галузі машинобудування, а також підготовки додаткових заходів із розвитку співробітництва на 2010–2011 рр. При цьому першочергова увага має бути приділена взаємопоставкам продукції сільськогосподарського та енергетичного машинобудування, транспортного обладнання і тягових електромашин.

По-п'яте, перспективним напрямом співпраці є розвиток мультимодальних перевезень і досягнення домовленостей щодо продовження спільної роботи із залучення додаткових вантажопотоків, розширення географії перевезень вантажів та узгодження конкурентоспроможних тарифних ставок. Тут важливе значення має реалізація «Концепції інтеграції транспортних систем України та Росії на 2010–2013 рр.». Вже прийнято рішення про будівництво ширококоліїної залізниці Кошице – Братислава – Відень, триває опрацювання проектів прокладання нових і модернізації існуючих автомагістралей (Москва – Харків – Сімферополь та Москва – Київ), ліній швидкісного залізничного сполучення, будівництва транспортного переходу Крим – Кубань через Керченську протоку.

По-шосте, першочерговим завданням у галузі авіаційної промисловості має стати розробка та забезпечення авіаційних підприємств і організацій обох країн єдиною довідковою, нормативною та технічною документацією, необхідною для створення, серійного виготовлення, експлуатації та ремонту авіаційної техніки. Це буде сприяти також приведенню транспортного парку у відповідність з міжнародними вимогами.

По-сьоме, важлива роль у забезпеченні ефективності економічної співпраці між Україною та Росією належить розвитку міжрегіональної та прикордонної взаємодії. З цією метою доцільною є реалізація низки заходів, серед яких варто виділити: а) можливість розробки угоди про прикордонну торгівлю, в т.ч. сільськогосподарською продукцією; б) розробка єдиних підходів до порядку обґрунтування проекту українсько-російської програми

щодо р. Сіверський Донець; в) активізація транскордонного співробітництва в рамках існуючих єврорегіонів. На наш погляд, значний внесок у підсилення міжрегіональної співпраці зробили Український і Російський союзи промисловців і підприємців, які створили Координаційну раду двостороннього міжрегіонального співробітництва при Представникові Президента РФ в Уральському федеральному окрузі та підписали угоду про наміри ініціювати спільні проекти між регіонами та господарськими суб'єктами Росії та України щодо виробничо-технічної кооперації, підвищення конкурентоспроможності продукції, впровадження інноваційних технологій у промисловість, сільське господарство, будівництво, транспортну інфраструктуру, створення вертикально-інтегрованих компаній, розвитку механізмів державно-приватного партнерства. Заслуговує на увагу також підписання Програми міжрегіонального та прикордонного співробітництва України та Російської Федерації на 2011–2016 рр. Ця програма дасть змогу полегшити життя жителям Луганської, Донецької, Харківської, Сумської, Чернігівської та інших прикордонних областей Півдня і Сходу України. Мова йде про облаштування нових і ремонті старих прикордонних переходів, сприяння малому прикордонному руху, вирішенню багатьох побутових проблем жителів населених пунктів, які живуть по обидва боки кордону. Важливе значення має угода між Запорізькою обласною державною адміністрацією та адміністрацією Краснодарського краю про торговельно-економічне, науково-технічне і культурне співробітництво. Саме таким чином, на нашу думку, створюються моделі «єврорегіонів», які роблять кордони умовними та сприяють оптимізації міждержавних відносин.

Водночас у торговельно-економічній співпраці між зазначеними країнами існує ряд проблемних моментів. З боку Росії невирішеним залишається питання переорієнтації значної частки російського ринку на продукцію з країн далекого зарубіжжя. За даними Федеральної служби державної статистики РФ, питома вага країн СНД у загальному товарообороті Росії залишається невисокою: якщо в 2000 р. питома вага

становила 19%, то у 2006 р. – 13,8%; у 2007 р. – 14,3%; у 2008 – 13,9%. Крім того, розвитку торговельного партнерства заважає звуження певних секторів російського ринку для українських експортерів за рахунок застосування Російською стороною спеціальних та антидемпінгових розслідувань стосовно українських товарів, односторонніх вилучень з режиму вільної торгівлі.

З боку України негативні фактори, які впливають на перебіг відносин з російськими партнерами, полягають, по-перше, в суттєвій диверсифікації українського експорту саме в напрямку третіх країн з урахуванням переорієнтації значної частини російського ринку на продукцію з країн далекого зарубіжжя; по-друге, в слабкій активності українських товаровиробників щодо просування вітчизняних товарів на російський ринок, зокрема: створення СП, участь у тендерах, виставково-ярмаркових заходах тощо.

До пріоритетних напрямів оптимізації зовнішньоекономічної політики України стосовно Російської Федерації варто віднести такі:

- подальший розвиток двостороннього співробітництва в паливно-енергетичних комплексах (участь українських і російських підприємств шляхом створення спільних підприємств в будівництві і реконструкції об'єктів енергетики Росії);
- реалізація Заходів до Програми економічного співробітництва між Україною і Російською Федерацією на 2008–2010 роки та Заходів до Програми міжрегіонального і прикордонного співробітництва з Російською Федерацією до 2010 року;
- реалізація заходів до Програми українсько-російського співробітництва в галузі дослідження і використання космічного простору в мирних цілях на 2007–2011 роки;
- активізація виставкової та рекламної діяльності в Росії сервісних центрів, консигнаційних складів, розширення мережі представництв підприємств, поглиблення досліджень товарних ринків, конкурентного середовища для пошуку нових торговельних партнерів;

о активізація інвестиційної діяльності, забезпечення участі українського капіталу, в першу чергу, у розвитку паливно-енергетичного комплексу Росії, а російського капіталу в агропромисловому, машинобудівному, металургійному, хімічному комплексах України.

Слід зауважити, що ефективна діяльність в зазначених напрямках дасть змогу обом країнам відновити та розширити потужні взаємозв'язки у торговельно-економічній співпраці, що в кінцевому підсумку буде сприяти зміцненню їх становища на світовому ринку.

ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ III

Дослідження структурно-інноваційного механізму трансформації торговельно-економічного співробітництва між Україною та Росією дає змогу зробити такі висновки. По-перше, торговельно-економічне співробітництво між Україною та Росією проходить сьогодні принципово новий етап розвитку. Це зумовлено зміною політичних та економічних орієнтирів стратегічного розвитку у напрямі взаємовигідного партнерства, досягненням домовленостей щодо оптимізації відносин між двома країнами, розробкою спільних проектів в окремих галузях господарювання. Комплекс спільних українсько-російських торговельних інтересів охоплює такі позиції: а) коригування курсу на подальшу структурну перебудову національних економік з посиленням частки експортоорієнтованих на взаємні ринки галузей; б) координація дій на ринках третіх країн; в) забезпечення умов для взаємного доступу до сировинних ресурсів та ринків збуту двох країн, вихід на які є набагато легшим і простішим, ніж вихід на ринки розвинутих західних держав; г) спільне використання «транспортних коридорів» для створення надійної системи постачання енергоносіїв і стратегічно важливої сировини із Росії, що дасть змогу їй стати важливою ланкою у забезпеченні транспортною інфраструктурою транзиту каспійської нафти та газу з середньоазіатських держав та у формуванні нових їх потоків через територію

України; д) активізація діяльності спільного підприємництва з метою його поглиблення та диверсифікації.

По-друге, зовнішньоекономічний контекст, в якому відбувається розвиток українсько-російських економічних відносин, наразі значною мірою формується під впливом світової фінансово-економічної кризи. Беручи до уваги значну економічну взаємозалежність, а також експортоорієнтований характер економік України і Росії, сучасна фінансово-економічна криза може мати відчутний негативний вплив на двосторонню торгівлю. Причини цього слід вбачати, по-перше, в зменшенні попиту на продукцію, що становить основні статті взаємного експорту й імпорту в результаті гальмування темпів економічного зростання в обох країнах; по-друге, в значному подорожчанні імпорту внаслідок високої інфляції та швидкої девальвації національної валюти, що особливо відчутно в Україні; по-третє, в наявності ризику введення з боку Росії додаткових обмежень доступу української продукції на російський ринок з метою підтримки національної економіки у кризових умовах.

По-третє, основними важелями впливу на розробку ефективної зовнішньоторговельної політики в умовах трансформування економік України і Росії є такі: а) роль держави, що проводить політику розвитку галузей і регіонів, якій і підвладна розроблена політика, включаючи інструментарій митно-тарифного й нетарифного регулювання, а також рух інвестиційних потоків; б) використання переваг міжнародного поділу й кооперування праці повинне бути підпорядковане завданням розвитку національного народногосподарського комплексу; в) врахування того, що зовнішньоторговельна політика є важливою складовою зовнішньої політики держави, що повинна бути спрямована на створення сприятливих умов для експортної експансії українських і російських виробників на нові ринки товарів і послуг, і орієнтування їх на випуск наукоємної, технологічно передової продукції.

По-четверте, трансформація зовнішньоторговельного співробітництва між Україною та Росією зумовлює необхідність розробки нових стратегічних

орієнтирів розвитку двосторонньої співпраці в умовах посилення інноваційних зрушень в економіках двох держав, обґрунтуванні спільних проблем та шляхів їх вирішення, визначенні джерел фінансування інноваційних розробок, спрямованих, передусім, на раціоналізацію довгострокових торговельних партнерських відносин. Оптимізація ролі інститутів державного регулювання в зазначених процесах має здійснюватись, на наш погляд, в двох основних напрямках. По-перше, розробка дієвих стратегій інноваційного розвитку обох держав із визначенням спільних інтересів. По-друге, розробка дієвого механізму фінансування інновацій, що може стати вирішальним фактором в інтенсифікації торговельно-економічного співробітництва між двома країнами.

По-п'яте, оптимальна модель торговельно-економічного співробітництва між зазначеними країнами повинна розглядатися з точки зору системного поєднання комплексу позитивних та негативних факторів впливу на взаємну співпрацю, а також пріоритетних напрямів її трансформації. Йдеться, насамперед, про виділення перспективних аспектів взаємного торговельного партнерства в конкретних галузях господарювання, вибір яких обумовлений, наявністю успішних спільних проектів різного економічного спрямування; довготривалими коопераційними зв'язками на двосторонній основі; специфікою спеціалізації України та Росії у виробничій, інноваційній, технологічній, торговельній та інших сферах.

По-шосте, пріоритетними напрямками оптимізації зовнішньоекономічної політики України стосовно Російської Федерації слід вважати такі:

- а) подальший розвиток двостороннього співробітництва в паливно-енергетичних комплексах;
- б) реалізацію Заходів до Програми економічного співробітництва між Україною і Російською Федерацією на 2008–2010 роки та Заходів до Програми міжрегіонального і прикордонного співробітництва з Російською Федерацією до 2016 року та заходів до Програми українсько-російського співробітництва в галузі дослідження і використання космічного простору в мирних цілях на 2007–2011 роки;
- в) активізацію виставкової та

рекламної діяльності в Росії сервісних центрів, консигнаційних складів, розширення мережі представництв підприємств, поглиблення досліджень товарних ринків, конкурентного середовища для пошуку нових торговельних партнерів; г) активізацію інвестиційної діяльності, забезпечення участі українського капіталу, в першу чергу, у розвитку паливно-енергетичного комплексу Росії, а російського капіталу – в агропромисловому, машинобудівному, металургійному, хімічному комплексах України.

Основні положення розділу знайшли своє відображення у публікаціях автора [137,142,146].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено комплексне дослідження важливої науково-прикладної проблеми структурно-інноваційних трансформацій українсько-російських зовнішньоторговельних відносин на основі поетапного переходу на якісно новий рівень міждержавних відносин, що призведе до позитивних структурних зрушень в економіках України і Росії.

Результати проведеного дисертаційного дослідження дають змогу зробити висновки та сформулювати рекомендації, які характеризуються науковою новизною і мають теоретико-методологічне та науково-практичне значення:

1. Розвиток зовнішньої торгівлі, зокрема нарощування експорту на світовому ринку, збільшення або, принаймні, збереження його питомої ваги у світовій торгівлі є надзвичайно важливим чинником функціонування національної економіки будь-якої країни. Стратегічне значення зовнішньої торгівлі для країни зумовлюється тим, що модернізація економіки, залучення масштабних іноземних інвестицій, новітніх технологій можливі лише за умови формування в країні стійкої та відкритої економічної системи, органічного включення країни в систему глобального поділу праці.

2. Структурні трансформації в національній економіці залежать від зміни структури і способів задоволення потреб суспільства. Це призводить до зміни особистих споживчих витрат, що, в свою чергу, позначається на структурі виробництва. Виробничий попит, величина якого визначається обсягом капіталовкладень, також впливає на структурні зрушення. Одним з найважливіших чинників галузевих структурних перетворень є динаміка галузевих науково-технічних розробок.

3. Зміна у товарній номенклатурі експорту впливає на галузєво-виробничу структуру, що супроводжується підвищенням ефективності використання досягнень науково-технічного прогресу, форм та методів організації виробництва, матеріальних і трудових ресурсів. У товарній групі «Машини та обладнання» в експорті України найбільшу питому вагу мають товари середнього і низького технологічного рівня і незначну (близько 5%) – товари високого технологічного рівня. Наразі низькотехнологічність

промислового виробництва України на сьогодні є результатом відсутності будь-яких змін у структурній політиці держави.

4. Індекс структурних зрушень, який дає змогу порівнювати структуру експорту/імпорту України із загальносвітовою структурою експорту, а також зі структурою експорту/імпорту України до Росії та до решти країн і визначити масштаб впливу експортоорієнтованого виробництва України на диверсифікацію її зовнішньої торгівлі, має різну величину для Росії та ЄС. Так, на російському ринку переважає експорт української машинобудівної продукції середнього і високого технологічного рівня, тоді як лєвова частка експорту України до ЄС представлена сировинною групою, що доводить незацікавленість ЄС у високотехнологічній продукції, виготовленій в Україні.

5. Двосторонні торговельно-економічні відносини характеризуються низкою специфічних рис. Якщо структура російського експорту до України відповідає загальній специфіці зовнішньої торгівлі Росії, то український експорт до РФ є більш диверсифікованим порівняно із загальним експортом України. Більше половини українського експорту машин та обладнання залежить від російського імпорту і ця тенденція посилюється. Втім, у структурі російського імпорту машин та обладнання частка України зменшується – Росія поступово переорієнтовується на постачальників з інших країн. Прогнозні розрахунки свідчать про збереження обох зазначених тенденцій у найближчій перспективі, що потребує негайних дій з боку України для збереження її позицій на російському ринку та запобігання небажаним структурним зрушенням у національній економіці.

6. Найбільш перспективними галузями з погляду впровадження інновацій в межах спільних українсько-російських проектів є ракетно-космічна, енергетична галузі, інформаційні технології, нанотехнології та виробництво медичного обладнання. Важливе значення для створення сприятливих умов для інноваційного розвитку і в Україні, і в Росії має, насамперед, належне фінансування інноваційних проектів. Росія порівняно з Україною має більше фінансових можливостей для інвестування в інновації.

Зокрема, як за рахунок бюджету, так і за рахунок коштів державних підприємств і корпорацій, отриманих переважно від експорту сировини. Тому Україні важливо розширювати джерела фінансування.

7. Найважливішою ознакою у двосторонній торгівлі між Росією та Україною є комплементарність економічних зв'язків, які впливають на структурні зрушення в економіках обох країн. Важливим для розвитку економічних структур є також визначення конкурентних сфер у двосторонніх торговельних відносинах, злагоджена міждержавна взаємодія через цінову диверсифікацію, підвищення стандартів якості та взаємного залучення інвестицій. Вдале використання комплементарності у двосторонній торгівлі уможливорює збільшення інноваційного потенціалу кожної з країн як на макро-, так і на мікрорівні. Отже, важливим чинником є сформованість науково-виробничих зв'язків та наявність виробничої кооперації між підприємствами двох країн. Результатом може стати створення спільного інноваційного бренду «Українсько-російська інновація» («U-R Innovation») для позиціонування на світовому ринку. Адже лише лідерство в перспективних галузях принесе найбажаніші структурні трансформації в економіці України.

8. Алгоритм формування інноваційного контуру зовнішньоторговельних відносин між Україною і Росією передбачає реалізацію таких етапів: розвиток прямих виробничих зв'язків, де існує комплементарність у структурі виробництва; формування спільного виробничого комплексу (кластера) для виробництва авангардних товарів; розроблення і виробництво авангардних товарів, а також системи стратегічного і маркетингового менеджменту для експорту товару на регіональні й міжнародні ринки; побудова спільних технологічних анклавів і їх інтегрування у світову економічну систему; взаємодія з подібними світовими структурами.

9. Вибір першочергових пріоритетів в інтеграційній політиці України (Зона вільної торгівлі з ЄС або Митний союз з Росією, Білоруссю, Казахстаном) слід розглядати з позиції системного поєднання комплексу

позитивних та негативних факторів впливу на взаємну співпрацю, а також напрямів її трансформації. Йдеться, насамперед, про виокремлення перспективних сфер взаємного торговельного партнерства в конкретних галузях господарювання, вибір яких обумовлений наявністю успішних спільних проектів різного економічного спрямування; коопераційними зв'язками; специфікою спеціалізації України у виробничій, інноваційній, технологічній, торговельній та інших сферах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адно Ю. Черная металлургия на рубеже столетий / Ю. Адно // Мировая экономика и международные отношения. - 1995. - №10. - С. 134-142.
2. Амосов М.М. Світ на порозі ХХІ століття / М.М. Амосов // Вісн. НАН України. – 1999. – № 10. – С. 3-14.
3. Амоша О. А. Промислова політика України: концептуальні орієнтири на середньострокову перспективу / О. А. Амоша, В. Вишневський, Л. Збаражська // Економіка України. - №12. – 2009. - С. 7-12.
4. Андрианов В. Мировая энергетика и энергетика России / В. Андрианов // Экономист. - 2001. - № 2. - С. 33-41.
5. Арбатов А.А. Современный мировой рынок нефти и его особенности / А.А. Арбатов // Энергия: Экономика. Техника. Экология. - 2000. - № 12. - С. 13-18.
6. Аукционек С. Промышленные предприятия и экономическая политика / С. Аукционек // Мировая экономика и международные отношения. - 1996. - №6. – С. 14-16.
7. Баграмов Є. Пострадянська інтеграція - реальність або міраж? / Є. Баграмов // Євразія. Народи. Культури. Релігії. - 2002-2003. - № 1-2. - С. 47-57.
8. Багрова І.В. Міжнародна економічна діяльність України: Навчальний посібник / І.В. Багрова, О.О. Гетьман, В.Є. Власик ; за заг. ред. І.В. Багрової. – К : Центр навчальної літератури, 2004. – 384 с.
9. Бадрак В. Развод по-словянски / В. Бадрак // Бізнес. – 2006. - № 16. – С. 42-44.
- 10.Базиліук Я.Б. Про пріоритети України у здійсненні економічної інтеграції / Я.Б. Базиліук // Стратегічна панорама. – 2005. - №1. – С. 115-120.
- 11.Байкова Е. Нужно сверить часы / Байкова Е. // Независимая газета. - 2003. - 8 окт. – С.8.

12. Бараннік В.О. Аналіз паливно-енергетичного балансу країни з точки зору енергетичної незалежності / В.О. Бараннік // Стратегічна панорама. - 2004. - №3. – С. 65-72.
13. Басина Е. “Научно-техническая” интеллигенция и реформа / Е. Басина // Мировая экономика и международные отношения. - 1995. - №3. – С. 90-98.
14. Баталов Э. Новая эпоха — новый мир / Э. Баталов // Свобод. мысль - 2001. - № 1. - С. 4-13.
15. Білорус О. Глобалізація і національна стратегія України / О. Білорус – К. : Броди – Просвіта, 2001 – 304 с.
16. Бекетов Н. Перспективы развития национальной инновационной системы России / Н. Бекетов // Вопросы экономики. – 2004. - №7. - С. 96-97.
17. Богорош А.Т. О приоритетных направлениях международного научно-технического сотрудничества государств СНГ и ЧЕС в период переходной экономики / А.Т. Богорош // Вопросы развития Крыма.-Таврия-Плюс, 1999. - Вып. 12. - С. 80-101.
18. Богорош О. Прогнозування міжнародного науково-технічного співробітництва України з країнами СНД і ЧЕС / О. Богорош, Б. Гриньов // Вісн. НАН України. – 1998. - № 9-10. - С. 55-67.
19. Брагина Е. Мировая промышленность: статика и динамика / Е. Брагина, Р. Гумен // Мировая экономика и международные отношения. - 1995. - №5. С. 131-140.
20. Бубенников А. Индустрия высоких технологий в эпоху глобальной конкуренции / А. Бубенников // Мировая экономика и международные отношения. - 1993. - №8. – С. 132-142.
21. Бубенников А. Мировой рынок микроэлектроники / А. Бубенников, Г. Мамрыкин // Мировая экономика и международные отношения. - 1995. - №6. – С. 121-136.
22. Бураковський І. Теорія міжнародної торгівлі / І. Бураковський - К. : Основи, 2000. – 241 с.

- 23.Бурнаева Е. Северная Европа в международном разделении труда / Е. Бурнаева // Мировая экономика и международные отношения. - 1994. - №12. – С. 12-14.
- 24.Вернікова Г. Розвиток міжгалузевих форм інтеграції / Вернікова Г. - К. : УкрНПНЛ, 1998. – 134 с.
- 25.Відносини Україна-НАТО в цифрах і фактах [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://ukrhist.at.ua/publ/30-1-0-382>.
- 26.Внешнеэкономическая деятельность предприятия: Учебник / [Под.ред. Л.Е. Стровского]. – М. : ЮНИТИ, 1999. – 823 с.
- 27.Выпуск легковых авто в Украине сократился на 58% : [Електронний ресурс] // Ліга-новини. – Режим доступу: biz.liga.net/news/E1002684.html.
- 28.Гальчинський А. Чи програє український капітал російському свій ринок? / А. Гальчинський // День. - 10.12.2003. - № 227. – С. 3.
- 29.Гапоненко Н. Инновации и инновационная политика на этапе перехода к новому технологическому порядку / Н. Гапоненко // Вопросы экономики. - 1997. - №9. - С. 84-97.
- 30.Гіл, Чарлз В.П. Міжнародний бізнес: Конкуренція на глобальному ринку / Гіл, Чарлз В.П. ; [Пер. з англ.] - К. : Основи, 2001. - 856 с.
- 31.Гладков И.С. Экономика и мирохозяйственные связи промышленно развитых и развивающихся стран: Учебно-справочное пособие / И.С. Гладков. - М. : ЮНИТИ, 2003. - 108 с.
- 32.Глазьев С. Ю. Развитие российской экономики в условиях глобальных технологических сдвигов [Електронний ресурс] / С.Ю. Глазьев. – Режим доступу : <http://spkurdyumov.narod.ru/glaziev.S>
- 33.Глазьев С. Ю. Возможности и ограничения технико-экономического развития России в условиях структурных изменений в мировой экономике [Електронний ресурс] / С.Ю. Глазьев. – Режим доступу : <http://spkurdyumov.narod.ru/glaziev.htm>

34. Гончар М. Між стратегічним партнерством і стратегічною залежністю / М. Гончар, О. Москалець // Дзеркало тижня. - 29.01.2000. - № 04 (277). - С. 4.
35. Гончар М. Україна в каспійському регіоні: втрачені шанси і примарні перспективи / М. Гончар, О. Москалець // Економічний часопис. - 2011. - №7-8. - С. 5.
36. Гохберг Л.М. Статистика науки и инноваций : Краткий терминологический словарь / [под ред. Л.М. Гохберга]. - М. : Центр исследований и статистики науки, 1996. - 49 с.
37. Губський Б. В. Інвестиційні процеси в глобальному середовищі / Б. В. Губський. - К. : Наукова думка, 1998. - 391 с.
38. Дахно І.І. Міжнародна торгівля / І.І. Дахно - К. : МАУП, 2003. - 329 с.
39. Двустороння угода (СНД) "Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про науково-технічне співробітництво" : від 27.08.1996р. [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
40. Денисюк В.А. Стан та перспективи міжнародного трансферу технологій в Україні / В.А. Денисюк // Рынок технологий, проблемы и пути решения : материалы международной научно-практической конференции. - К. : УкрИНТЭИ, 2002. - С.130-140.
41. Денисюк В.А., Соловьев В.П. Факторы межгосударственного научно-технологического сотрудничества в инновационной стратегии развития экономики Украины / Денисюк В.А., Соловьев В.П. // Наука и науковедение. - 2001. - №4. - С.3-15.
42. Державно-регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети : Монографія / [за ред. З.С. Варналія]. - К. : НІСД, 2007. - 768 с.
43. Джеймс Шерр. Украина в системе европейской безопасности / Джеймс Шерр. - Pro et Contra. 1998. Т. 3 : № 2. - С. 132.

44. Довідка Міністерства економіки та з питань європейської економіки «Про стан торговельно-економічного співробітництва між Україною і Російською Федерацією» за 1995-2006 роки.
45. Договор о дружбе, сотрудничестве и партнерстве между Российской Федерацией и Украиной / Бюллетень Международных договоров. - 1999. - № 7. - С. 50-58.
46. Дьомін О.О. Шляхи вдосконалення регіональної політики. Регіональний фактор ринкової трансформації / О.О. Дьомін // Поглиблення ринкових реформ та стратегія економічного розвитку України до 2010 року : матеріали наукової конференції. - К. : Кабінет Міністрів України, 1999. - Част. 2, т. 2. - С. 102-112.
47. Економіка зарубіжних країн. Навчальний посібник / [За ред. Козака Ю.Г., Ковалевського В. В., Ржепішевського К. І.] - К. : ЦУЛ, 2003. - 352 с.
48. Експортний потенціал України на російському векторі: стан і прогноз / [За ред. Пирожкова С.І., Сухорукова А.І.] – К. : НІУРВ, 1998. – 168 с.
49. ЕС пропонує Україні активізувати приграничне співробітництво з ним // Деталі. - 2004. - Квітень - травень. - С. 9.
50. Європейська політика сусідства — це шанс для України [Електронний ресурс] // Deutsche welle. - 2004. - Режим доступу : www.bbc.ua.
51. Єрмошенко М.М. Національні економічні інтереси: реалізація і захист / М.М. Єрмошенко // Актуальні проблеми економіки. – К. : НАУ - №1-2, 2001. – С. 34-40.
52. Жангожа Р.Н. Геополітичні та гео економічні аспекти українсько-російських відносин / Р.Н. Жангожа, Л.Е. Негель // Стратегічна панорама. - 1999. - № 1-2. – С. 34.
53. Закон України. Закон України. "Про зовнішньоекономічну діяльність" № 959–ХІІ від 16.04.1991 р. // Укр. митниця : Довідник. - К. : Лібра, 1993. - 67 с.
54. Закон України. Закон України. "Про загальнодержавну комплексну програму розвитку наукоємних технологій" №1676-IV від 09.04.2004 р.

- [Електронний ресурс] - Режим доступу :
<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1676-15>.
55. Зовнішньоекономічна діяльність : статистична інформація [Електронний ресурс]. – Режим доступу <http://www.ukrstat.gov.ua>.
56. Зовнішня торгівля України товарами та послугами : статистичний бюллетень / Держ. ком. статистики України ; [А.О. Фризоренко (відп. за вип.)]. - К. : [б.в.], 2009. – 167 с.
57. Зовнішня торгівля України товарами та послугами : статистичний бюллетень / Держ. ком. статистики України ; [А.О. Фризоренко (відп. за вип.)]. - К. : [б.в.], 2010. – 100 с.
58. Зовнішня торгівля України (2008-2011) [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ukrexport.gov.ua/ukr/vnishno_t_balans/
59. Зубач В. Українські річки вступають у ... Євросоюз? / Зубач В. // День. - 2003. - 4 верес. – С.4.
60. Иванова Н. И. Национальные инновационные системы / Иванова Н. И. - М. : Наука, 2002. - 244 с.
61. Иванова Н. Финансовые механизмы научно-технической политики (опыт стран Запада) / Иванова Н. // Проблемы теории и практики управления. - 1997. - №5. - С. 78-83.
62. Инновационный менеджмент: Учебник для вузов / С.Д. Ильенкова, Л.М. Гохберг, С.Ю. Ягудин и др. ; под ред. С.Д. Ильенковой. - М. : Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. - 327с.
63. Инновационный процесс в странах развитого капитализма (методы, формы, механизм) / [Под ред. И.Е. Рудаковой]. - М. : Изд-во МГУ, 1991. – 178 с.
64. Интеграция стран ЕЭП: новое окно возможностей // Экономическое обозрение. Беларусь – Казахстан – Россия – Украина. – 2004. - №1 (1). – С. 3-28.
65. Із Послання Президента України до Верховної Ради України. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002 — 2011 роки [Електронний

- ресурс] / 30 квітня 2002 р. - Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/officdocuments//>.
- 66.Інноваційна стратегія українських реформ / А.С. Гальчинський, В.М. Геєць, А.К. Кінах, В.П. Семиноженко. – К. : Знання України, 2002. – 336 с.
- 67.К моделированию государственной инновационной политики / А. Богорош, В. Денисюк // Научно-информационный сборник «БизнесИнформ». – Харьков. – 1999. – № 17-18. – С. 77-86.
- 68.Киреев А.П. Международная экономика: Учеб пособие: В 2-х ч. / А.П. Киреев. – М. : Межд. отношения, 2000. – Ч.1. – 720 с.
- 69.Князев Ю. Главный закон Союзного государства / Ю. Князев // Вестник Содружества. - 2000. - № 11-12. - С. 27-29.
- 70.Колбушкін Ю. О. Стратегія розвитку нафтогазового комплексу в контексті забезпечення стратегічної безпеки України / Ю.О. Колбушкін // Стратегія економічного розвитку України: Наук. збірник ; [Відпов. ред. О.П. Степанов]. – К. : КНЕУ, 2001. – С. 32-35.
- 71.Конкуренція в Україні. Аналітична доповідь щодо стану, тенденцій і проблем розвитку економічної конкуренції в Україні у 2000 — 2005 роках [Електронний ресурс] / Антимонопольний комітет України, Центр комплексних досліджень з питань антимонопольної політики - Режим доступу : <http://yrobul.files.wordpress.com/2010/09>
- 72.Концепция внешней политики РФ // Дипломатический вестник. -2003. – январь : спец. выпуск. – №3. – С. 6-8.
- 73.Концепция межгосударственной инновационной политики государств-участников Содружества независимых государств на период до 2005 года // Инновации – 2001. - №7. – 24 с.
- 74.Концепция реформирования российской науки на период 1998-2000 годов // Инновации – 2001. - №7. – 27 с.
- 75.Копійка В.В. Європейський Союз: заснування і етапи становлення : Навч. посіб. / В.В. Копійка, Т.І. Шинкаренко - К. : Ін Юре, 2001. – 395 с.

76. Корнаи Я. «Путь к свободной экономике»: десять лет спустя (переосмысливая пройденное) / Я. Корнаи ; [Пер. с англ. С. Винокура] // *Вопр. экономики.* - 2000. - № 12. - С. 41-55.
77. Косикова Л. Тенденции и противоречия в развитии российско-украинской торговли / Л. Косикова // *Российско-украинский бюллетень.* - 2000. - № 6-7. - С. 29-32.
78. Кравченко М.И. Мировая экономика и международные экономические отношения / М. И. Кравченко., Н.А. Бударина, А.Б. Яценко. - Донецк : ДонГУ, 1994. - 253 с.
79. Ксьонзенко В. Україна і «каспійська нафта»: політико-економічний аспект. Монографія / В. Ксьонзенко. - К. : Інформаційно-видавничий центр «Інтелект», 2001. – 192 с.
80. Кулик В. Возможности Украины интегрироваться в Евро-Азиатский нефтетранспортный коридор / В. Кулик // *Економічний часопис.* – 2001. - №7-8. – С. 43-45.
81. Куренков Ю. Эволюция промышленности в современном мире / Ю. Куренков. - М. : ИМЭМО РАН, 2006. – 148 с.
82. Кучма Л. Д. Україна і підсумки соціально-економічного розвитку та погляд у майбутнє : [Виступ Президента України Л. Д. Кучми на конференції “Україна на порозі ХХІ століття: уроки реформ та стратегія розвитку” 16 листопада 2000 р.] / Л.Д. Кучма. – К. : Преса України, 2000. – 38 с.
83. Леонтьев В. Экономические эссе. – Ч. IV / В. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1990. – 398 с.
84. Линдерт П.Х. Экономика мирохозяйственных связей / П.Х Линдерт . - М. : Прогресс, 2002. – 520 с.
85. Литвицький В. Захищене сальдо. Гривня та зовнішня торгівля можуть позитивно впливати одна на одну / В. Литвицький // *День.* - 2004. - 11 лютого. – С.5.
86. Ломакин В.К. Мировая экономика / В.К. Ломакин. - М. : Финансы, ЮНИТИ, 1998.-727 с.

87. Лук`яненко Д.Г. Міжнародна економіка : Навчальний посібник / Д.Г. Лук`яненко, А.М. Поручник, Т.М. Циганкова. – К. : КНЕУ, 2001. – 488 с.
88. Макагон Ю.В. Подходы к формированию инновационных преимуществ экономики Украины / Ю.В. Макагон, Т.С. Медведкин // Развитие научно-технологических парков та інноваційних структур інших типів: Україна і світовий досвід : матеріали Другої міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 23-26 червня 2003р.). - Львів, 2003. - С.18-23.
89. Макконнелл К.Р. Экономика: Принципы, проблемы и политика. В 2 т. / Макконнелл К.Р., Брю С.Л. : [Пер. с англ. 11-го изд. Т.І.] - М. : Республика, 1992. - 399 с.
90. Макогон Ю.В. Международная экономика / Макогон Ю.В., Миронов В.С., Кравченко М.И. – Донецк : Родник, 2004. – 110 с.
91. Малицкий Б.А. Научно-технологический потенциал Украины: текущий стан та перспективи розвитку / Малицкий Б.А. // Міжнародний науковий журнал наука та наукознавство. – 2005. - № 3(49). – С.29.
92. Малицкий Б.А. Превращение науки и технологии в ключевой фактор исторического развития / Б.А. Малицкий // Наука и науковедение. – 2003. – №2. – С. 15-19.
93. Матвеева О.П. Организация и технология внешнеэкономических операций / Матвеева О.П. – Москва : Маркетинг, 2003. - 160 с.
94. Министерство экономического развития и торговли РФ. - Социально-экономическое развитие РФ. // Институциональные реформы. - М. – 2006. – С. 39-45.
95. Мировая экономика в XX веке: потрясающие достижения и серьезные проблемы [Гл. 5 докл. МВФ : Обзор мировой экономики] // Мировая экономика и междунар. отношения. - 2001. - № 1. - С. 3-15.
96. Мировая экономика: глобальные тенденции за 100 лет. / под ред. Королева И.С. – М. : Юристъ, 2003. – 604 с.

- 97.Мировая энергетика и переход к устойчивому развитию / Л.С. Беляев, О.В. Марченко, С.П. Филиппов и др. ; [Отв. ред. В.И. Зеркальцев] : РАН. СО. Ин-т систем энергетики. - Новосибирск: Наука, 2000. - 268 с.
- 98.Мировое хозяйство и экономика стран мира / Воронин В. П., Кандакова Г.В., Подмолодина И.М. [под ред. В.П.Воронина]. – М. : Финансы и статистика, 2008. – 240 с
- 99.Міжнародна економіка. Навч. посібник / За ред. Козака Ю. Г., Ковалевського В. В., Ржепішевського К. І. - К. : ЦУЛ, 2004. - 672 с.
100. Міжнародне співробітництво. Співробітництво з країнами СНД [Електронний ресурс] / Режим доступу : www.minfin.gov.ua.
101. Мовсесян А. Изменения в системе мирового хозяйствования / А. Мовсесян // Экономист. - 2000. - № 12. - С. 79-86.
102. Наука в России : Стат. сб. [Електронний ресурс] / Госкомстат России. - М., 2006. - Режим доступу : <http://www.kaig.ru>.
103. Науково-технологічний та інноваційний розвиток як головний чинник національної безпеки України / Бублик С.Г. [та ін.] // Наука та наукознавство. – 1999. – № 2. – С. 49-53.
104. Науково-практична конференція “Затвердження інноваційної моделі розвитку економіки України” : [за участю Президента України] // Київський політехнічний інститут. – 2006.
105. Научно-инновационная сфера в регионе: проблемы и перспективы развития. / Вершинина С.В., Гусаков М.А. [и др.] ; под ред. А.А.Румянцева. - С.-Петербург : Наука, 1996. – 123 с.
106. Негель Л. С. Тенденції розвитку базових галузей промисловості України і російської федерації та їх порівняльна оцінка / Негель Л. С. // Стратег. панорама. – 1998. – № 1-2. - С. 133-141.
107. Непомящий Б. Украинская инновационная политика. Что? Где? Когда? / Непомящий Б. // Зеркало недели. - 2003. - №45. – С.2-5.
108. Нестеренко І. Чинники, що визначають конкурентоспроможність підприємства / Нестеренко І. // Проблеми підприємництва. - 1997. – №12. – С. 34.

109. Новая технология и организационные структуры / Под ред. Й. Пиннинга и А. Бьюитандама ; сокр. пер. с англ. - М. : Экономика. 1990. - 269 с.
110. Новий інструмент сусідської співпраці // Євробюлетень. - 2003. - Червень. - С. 11.
111. Новий курс реформи в Україні. 2010–2015 : Національна доповідь / [за заг. ред. В.М. Гейця та ін]. – К. : НВЦ НБУВ, 2010. – 232 с.
112. Новицкий В.Е. Внешнеэкономическая деятельность и международный маркетинг / Новицкий В.Е. . - К. : Либра, 2004. – 234 с.
113. Новицький В.Є. Міжнародна економічна діяльність України: Підручник / Новицький В.Є. – К. : КНЕУ, 2003. – 948 с.
114. Новікова Л.Ф. Структурні зрушення в процесі економічного відтворення в трансформаційному періоді: Дис... канд. екон. наук: 08.01.01 / Дніпропетровський держ. фінансово- економічний ін-т. / Новікова Людмила Флорівна. - Д., 2000. - 170арк. + дод. — Бібліогр.: арк. 158-170. - ДС66066
115. Нормативно – правові матеріали до законів України, постанов уряду та інші документи за напрямком вивчення [Електронний ресурс] / Режим доступу : www.gov.ua.
116. Нусратуллин В. Общество XXI века: новые критерии и ориентиры развития / В. Нусратуллин, М. Миргазямов // О-во и экономика. -2000. -№ 11/12. -С. 5-8.
117. Оболенский В. Россия на мировых рынках готовой продукции: что впереди? / Оболенский В. // МЭ и МО. - 2007. - №8. - С. 16-24.
118. Овчинников Г.П. Международная экономика: Учеб. пособие / Г.П. Овчинников ; С.-Петербург. гос. ун-т; Респ. гуманит. ин-т. [3-е изд., испр. и доп.] - СПб. : Изд-во Михайлова В.А., 2000. - 383 с.
119. Основи міжнародної торгівлі: Навчальний посібник / за ред. Ю.Г. Козака, Н.С. Логвинової ; [2-ге вид., перероб. та доп.] – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 656 с.

120. Основы внешнеэкономических знаний : Словарь-справочник / под ред. С.И. Долгова, В.В. Васильева, С.П. Гончарова [и др.] - М. : Высш. шк., 2000. – 432 с.
121. Пахомов Ю.М. Національні економіки в глобальному конкурентному середовищі / Ю.М. Пахомов, Д.Г. Лук'яненко, Б.В. Губський. – К. : Україна, 1997. – 237 с.
122. Пересада А.А. Інвестиційний процес в Україні / Пересада А.А. – К. : Лібра, 1998. – 392 с.
123. Пиннингс Й. Новая технология и организационные структуры / Под ред. Й. Пиннингса и А. Бьюитандама : [сокр. пер. с англ.] – М. : Экономика, 1990 – 269 с.
124. Підсумки четвертого засідання міжпарламентської комісії зі співробітництва Федеральних Зборів РФ і Верховної Ради України [Електронний ресурс] // Інтерфакс-Україна. - 2004. - 15 квіт. - Режим доступу : www.mid.ru.
125. Пономаренко В. Что выбираем: социализм или конец цивилизации??[Електронний ресурс] / Пономаренко В. : Режим доступу : www.conservator.ru/forums/free/posts/41930.html
126. Порох А. Механізм реалізації національних економічних інтересів України в енергетичній сфері / Порох А. // Стратегія економічного розвитку України: [Наук. зб.]. - Вип. 5 (12) ; Голов. ред. О.П. Степанов. – К. : КНЕУ, 2002.
127. Постанова Верховної Ради України Про рекомендації парламентських слухань з питання сучасного стану та перспектив розвитку українсько-російських відносин. - 22 жовтня 2003 року. – Київ. - [Електронний ресурс] - Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>
128. Постанова ВРУ “Основні напрями зовнішньої політики України» №3360-ХІІ від 02.07.1993 [Електронний ресурс] - Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>

129. Правове регулювання імпорту: антидемпінгові, компенсаційні та спеціальні заходи // С.Г.Осика, В.В.Коновалов, О.О.Покрещук. -К. : УАЗТ, 2001. - 639 с.
130. Практика глобалізації: ігри і правила нової епохи / О.В. Братимов, Ю.М. Горський, М.Г. Делягин, А.А. Коваленко ; Ін-т пробл. глобалізації. - М. : ИНФРА-М, 2000. - 342 с.
131. Прейгер Д.К. Розвиток українсько-польського транспортно-енергетичного співробітництва / Прейгер Д.К., Ягодка А.Г. // Стратегічна панорама. – 2004. - №3. – С. 32-34.
132. Пріоритети та інструменти інноваційного розвитку України: Матеріали “круглого столу” [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/tab1.htm>
133. Проді Р. Задум об'єднаної Європи / Проді Р. : пер з італ. К.Тищенко. - К. : К.І.С., 2002. – 140 с.
134. Регіональна політика ЄС після його розширення: аналітичні оцінки / Нац. ін-т стратегічних досліджень (Закарпатський філіал). — Ужгород. - 2004. – 144 с.
135. Российская экономика в 2003 году: тенденции и перспективы / [Под ред. Гайдара Е.Т.] : [Електронний ресурс] – М. : ИЭПП, 2004. - Режим доступу : http://bookzie.com/book_140.html
136. Российская экономика в декабре 2007 года / [Под ред. Гайдара Е.Т.] : [Електронний ресурс] – М. : ИЭПП, 2007. - Режим доступу : http://bookzie.com/book_140.html
137. Русанова К.В. Україна і Росія: структурно-інноваційний аспект торговельних відносин: Монографія / К.В. Русанова // Харків: Екограф. – 2010. – 180 с.
138. Русанова К.В. Проблеми розвитку українсько-російських торговельних відносин на сучасному етапі / К.В. Русанова // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2005. – Вип. 51. (ч.1) – С.129-131.
139. Русанова К.В. Проблеми українсько-російських торговельних відносин на сучасному етапі / К.В. Русанова // Збірник наукових праць.

- Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. – 2005. – Вип. 44. - С.204-212.
140. Русанова К.В. Інвестиційно-виробниче співробітництво України і Російської Федерації на сучасному етапі // Збірник наукових праць Донецького державного університету управління. – 2007. – т. VIII - Вип. 77. – № – С.127-137.
141. Русанова К.В Трансформація механізму українсько-російського співробітництва в енергетичній галузі / К.В. Русанова // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2007. – Випуск 66 (ч.2) – С. 63-69.
142. Русанова К.В. Вплив інтеграційного вибору України на зовнішньоекономічні відносини з Росією в контексті переходу до інноваційної моделі / К.В. Русанова // Державотворчі процеси і соціально-економічні моделі розвитку України на сучасному етапі: Збірник наукових статей. – 2007. – т. 1. – ч.2 – С. 68-73.
143. Русанова К.В. Гармонізація національних економічних інтересів України і Росії як фактор поглиблення двосторонніх економічних відносин / К.В. Русанова // Збірник наукових праць. Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. – 2007. – Випуск 52 – С. 222-232.
144. Русанова К.В. Співробітництво України і Росії у галузі науки і високих технологій / К.В. Русанова // Збірник наукових праць. Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. – 2007. – Випуск 53 – С. 199-209.
145. Русанова К.В. Стан та формування передумов до структурних зрушень у торговельно-економічних відносинах між Україною та РФ / К.В. Русанова // Зб. мат. междунар. наук. пр. конф. молод. учен., аспир. и студ. [«Организационно-экономические проблемы регионального развития в современных условиях»], (29 апреля 2011 г.) – Симферополь, 2011. – С.309-312.

146. Русанова К.В. Стратегічні орієнтири торговельно-економічного співробітництва України з Російською Федерацією / К.В. Русанова // Економіка ринкових відносин. – 2011. - №7 – С. 87-92.
147. Савчук В.П. Анализ и разработка инвестиционных проектов / Савчук В.П., Прилипко СИ., Величко Е.Г. - К. : Абсолют-В, Эльга, 2002. - 304 с.
148. Саприкін В. Стан та перспективи міжнародного співробітництва України в енергетичній сфері / В. Саприкін // Дзеркало тижня. – 2000. - №40(313). – С. 6.
149. Семенова Н. Н. Мировые научно-технологические приоритеты [Електронний ресурс] / Н.Н. Семенова. – Режим доступу: <http://www.kapital-rus.ru/articles/article/615>
150. Семиноженко В.П. Стратегическая политика и стратегическая наука – пароль в XXI век / Семиноженко В.П. // Голос Украины. – 1997. – 26 ноября. – С. 3.
151. Сиволап Л.А. Повышение эффективности управления инвестиционным процессом в России / Сиволап Л.А. // Вестник Донецкого университета. - 2004. - №1. - С. 106-111.
152. Сиденко А.В. Международная статистика / Сиденко А.В., Башкатов Б.И., Матвеева В.М. – М. : Дело и сервис, 2002. – 272 с.
153. Сікора Б. Роль російського чинника у впровадженні проекту «Одеса-Броди» / Сікора Б. // Економічний часопис. – 2001. - №7-8. – С.12.
154. Сестанович С. Росія в цифрах / Сестанович С. // День. – 2007. - №221. – С.5.
155. Современная экономика : Учебное пособие / Под ред. О. Ю. Мамедова. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2011. – 456 с.
156. Современная экономика. Общедоступный учебный курс / Научн. ред. Мамедов О.Ю. - Ростов-на-Дону : Феникс, 1996- 608 с.
157. Соколенко С.І. Глобалізація і економіка України / С.І. Соколенко. – К. : Логос, 1999. – 539 с.

158. Спиридонов И.А. Мировая экономика : Учеб. пособие для вузов / И.А. Спиридонов; Моск. гос. открытый ун-т. - М. : ИНФРА-М, 2001. - 256 с.
159. Співробітництво між Україною та країнами ЄС : статистичний бюллетень / Держ. ком. статистики України ; [А.О. Фризоренко (відп. за вип.)]. - К. : [б.в.], 2009. – 254 с.
160. Статистичний щорічник України за 2007 рік. – К. :Техніка, 2007. – 352 с.
161. Статистичний щорічник України за 2006 рік. – К. : Укр. енциклопедія, 2006. – 315 с.
162. Статистичний щорічник України за 2005 рік : Довідкове видання / Держкомстат України. – 2006. – К. : Техніка, 2006 – 575 с.
163. Степанов Ю. Экономике без знаний не бывает / Степанов Ю. // Экономическая газета для всех, кто занимается бизнесом. - 2005. - №4. – С. 12.
164. Столярчук Я.М. Основні доміанти розвитку та напрямки вдосконалення українсько-російського співробітництва у торговельній сфері / Столярчук Я.М., Порох А.М. // Економіка: проблеми теорії та практики. Збірник наукових праць. - Випуск 198: В 4 т. - Том IV. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2004. – С. 867-884.
165. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів / [авт. упоряд.: Г.О. Андрощук, І.Б. Жилияєв, Б.Г. Чижевський, М.М. Шевченко]. – К. : Парламентське видавництво, 2009. – 632 с.
166. Стратегічні виклики ХХІ століття суспільству та економіці України / [за ред. акад. НАНУ В.М. Гейця, акад. НАНУ В.П. Семиноженка, чл.-кор. НАНУ В.Є. Кваснюка]. – К. : Фенікс, 2007. – Т.2. – 564 с.
167. Сухоруков А.І. Проблеми інноваційної безпеки України / Сухоруков А.І. // Стратегічна панорама. – 2002. - №2. – С. 75-81.
168. Україна винна... // День. — 2003. — 22 лют. - С. 10.

169. Україна та Росія у системі міжнародних відносин: Стратегічна перспектива: Колективна монографія / За ред. Пирожкова С.І. - К. : НІПМБ, 2001. - 624 с.
170. Фирсов В.А. Использование американской модели малого инновационного бизнеса другими странами и Россией / Фирсов В.А. // Экономика и коммерция (Электр. техника. Сер.9). - 1994. - N 1. - С. 35-42.
171. Фокас Л.М. Структурні зрушення в промисловості як чинник регулювання руху її трудових ресурсів: Дис... канд. екон. наук: 08.07.01 / Фокас Людмила Миколаївна // Одеський держ. економічний ун-т. - О., 1999. - 157л. - Бібліогр.: л. 132-140.
172. Фридлянов В. Интеграция инновационной сферы / Фридлянов В., Марушкина М. // Экономист. - 1997. - №2. С.18-27.
173. Циганкова Т.М. Міжнародна торгівля: навч. посібник / Циганкова Т.М., Петрашенко Л.П., Кальченко Т.В. – К. : КНЕУ, 2001. – 488 с.
174. Чалий В. Обратная сторона стратегического партнерства / Чалий В., Пашков М. // Зеркало недели. – 2000. - №15 (288). – С. 13.
175. Черевань В.П. Міжнародна економічна діяльність: Навчальний посібник / Черевань В.П., Румянцева А.П., Романенко Л.Ф. – Київ : Видавничий дім “Слово”, 2003. – 280 с.
176. Чернецька Т. В. Міжнародне науково-технічне співробітництво в умовах глобалізації : автореф. дис. канд. екон. наук / Чернецька Т. В.; Київський національний ун-т ім. В.Гетьмана. – К., 2009. – 21 с.
177. Шишков Ю.В. Догоняющее развитие в эпоху глобализации / Ю.В. Шишков. - М., 2006. – 213 с.
178. Шнирков О. Наслідки розширення ЄС для України у торгово-економічній сфері / Шнирков О. // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - Вип. 32. Ч. II. - 2002. - С. 272.
179. Шпак В. Міжнародна торгівля: Практикум / Шпак В., Кондорі Ромеро А. - К. : МАУП, 2004. – 384 с.

180. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Шумпетер Й. - М. : Прогресс, 1982. – 400 с.
181. Щелкунов В.І. Стратегія виробничого потенціалу України на шляху інтеграції до Європейського Союзу / Щелкунов В.І., Герасьов В.В. – К. : Наук. думка, 2000. – 162 с.
182. Яковец Ю. Предпосылки преодоления инновационного кризиса / Яковец Ю. // Экономист. - 1998. - №5. - С.32-37.
183. Eurobarometer (2006), 'The European Union and its Neighbours', European Commission, Special Eurobarometer 259, available at [tp://ec.europa.eu/public_opinion/](http://ec.europa.eu/public_opinion/)
184. European Commission (2003). Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with Our Eastern and Southern Neighbours. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament, Brussels, COM (2003)104.
185. European Commission (2005). Joint statement. EU-Ukraine Summit, Kiev, 1 December, The press release No. 15222/05 (Presse 337), European Commission.
186. Goran Person. Ukraine's Progress Should Be a Priority for All Europe / Goran Person, Romano Prodi. - International Herald Tribune, 22.05.2001. – P. 12.
187. Grubel Herbert G. Intra-Industry Trade : The Theory and Measurement of International Trade in Differentiated Products / Grubel, Herbert G. and Peter J. Lloyd. - London: Macmillan. – 231 p.
188. International trade statistics [Електронний ресурс] / Режим доступу : www.worldbank.org.ua
189. International trade statistics [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.wto.org>
190. International trade statistics [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.uno.org>
191. Paying Taxes. The Global Picture. The Unique Report from PwC and the World Bank. – 2007. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

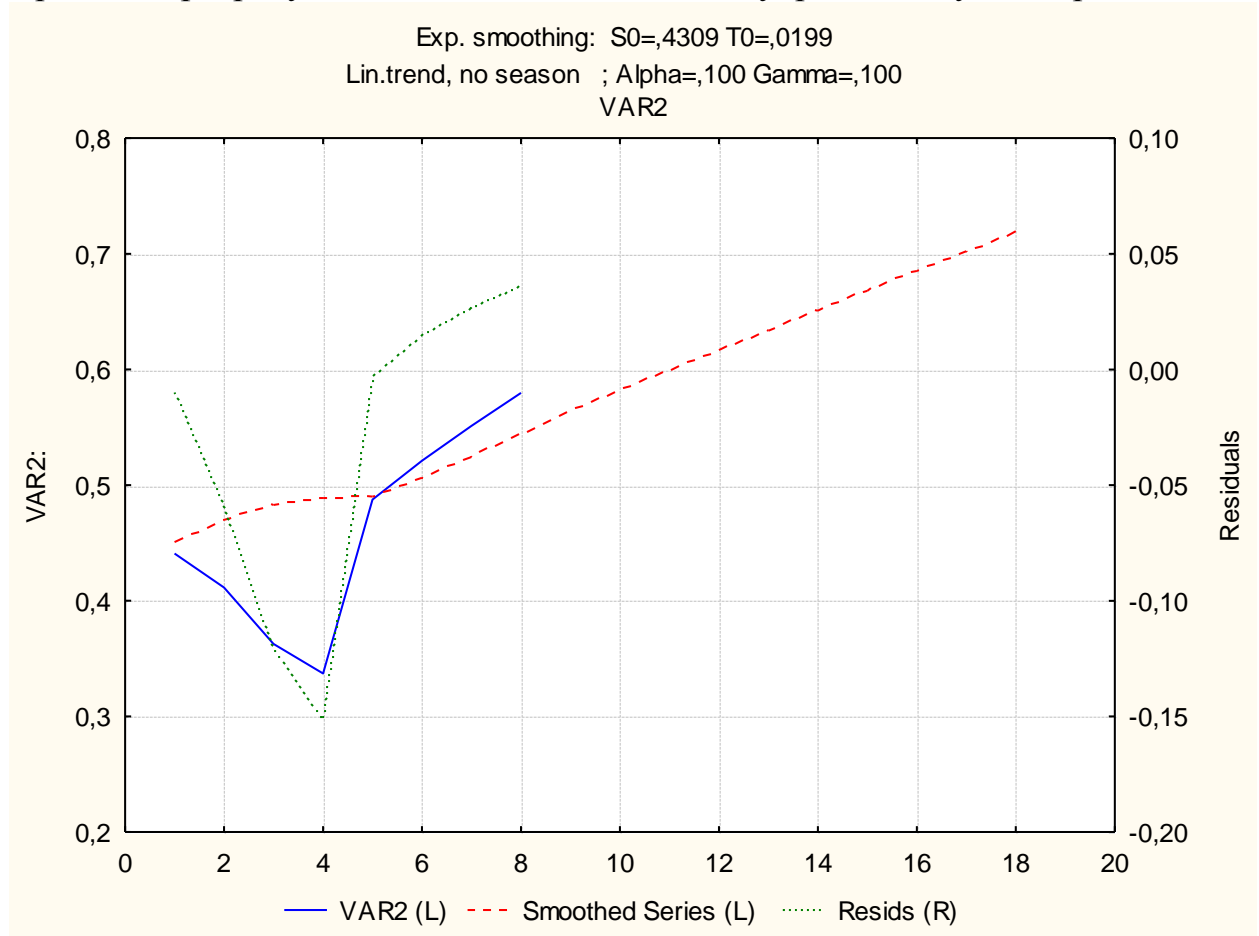
//www.pwc.com.

192. Perez C. Finance and technical change: A long-term view / H. Hanusch and A. Pyka, eds., The Elgar Companion to Neo-Schumpeterian Economics. – Cheltenham : Edward Elgar, 2004.
193. Rescher N. Scientific progress: A philosophical essay on the economics of research in natural science / Rescher N. – Oxford, 1978. – XIV. - 278 p.
194. Sherman Garnett. Ukraine and Russia / Sherman Garnett // Ukraine in Europe, Center for Strategic and International Studies occasional reports 2006. – 479 p.
195. Vinhas de Souza, L. A Wider Europe: Trade Relations Between an Enlarged EU and the Russian Federation / Vinhas de Souza, L // CASE Studies & Analyses. - № 279. – 671 p.
196. World Investment Report 2006 / UN. N.Y. - Geneva, 2006. - P.299-315.
197. World Bank (2004). Ukraine Trade Policy Study [Электронный ресурс] / Режим доступа : www.worldbank.org.ua.

ДОДАТКИ

Додаток А

Прогнозні розрахунки динаміки частки Росії в українському експорті

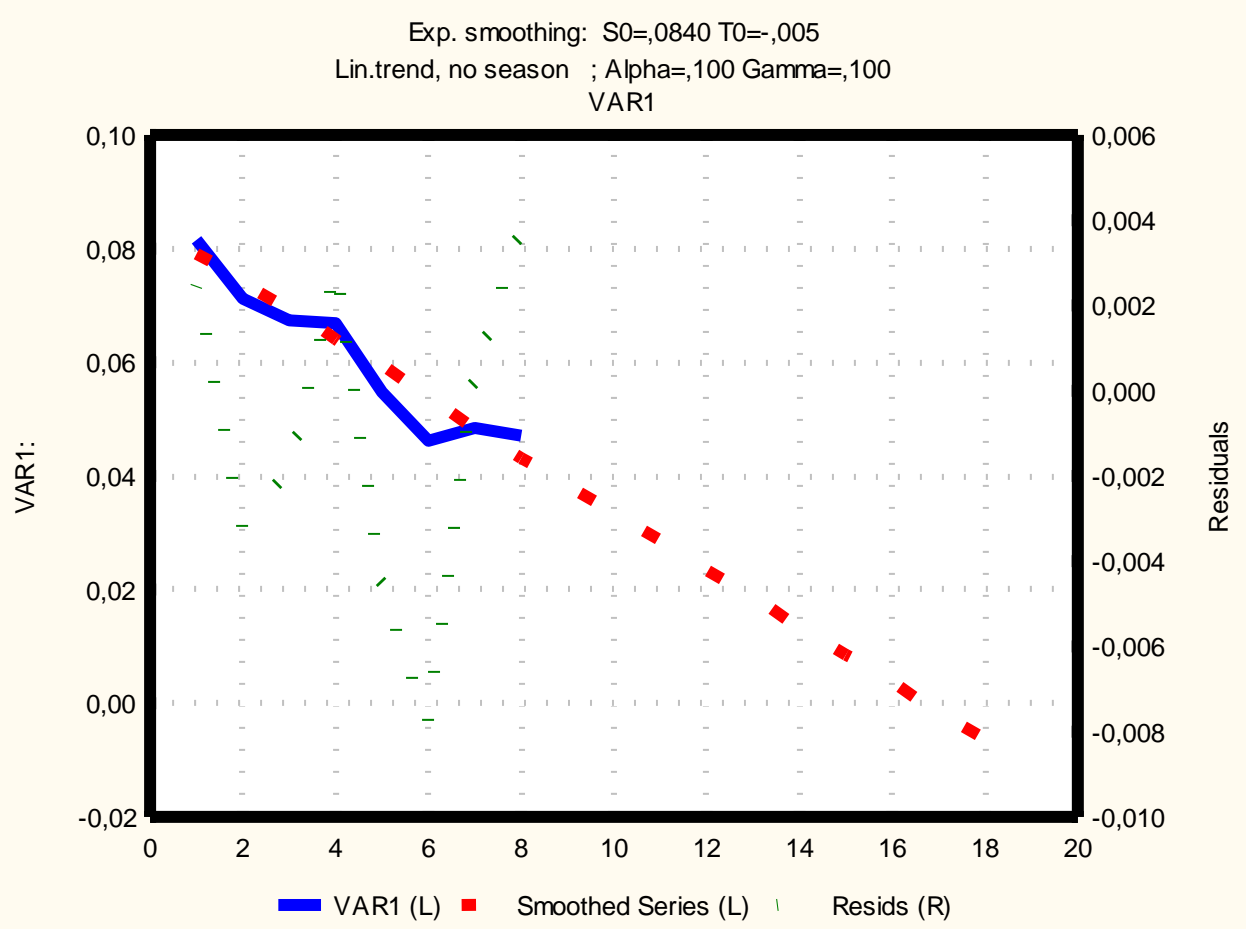

	Error
Mean error	-0,033118904285
Mean absolute error	0,052501175439
Sums of squares	0,043156450615
Mean square	0,005394556327
Mean percentage error	-10,141113506803
Mean abs. perc. error	13,615877155505

1	0,440807	0,450737	-0,009929
2	0,411454	0,469503	-0,058049
3	0,362681	0,482876	-0,120195
4	0,337157	0,488834	-0,151676
5	0,487495	0,490126	-0,002630
6	0,521078	0,506296	0,014782
7	0,551175	0,524356	0,026819
8	0,579816	0,543887	0,035929
9		0,564689	
10		0,581898	
11		0,599107	
12		0,616316	
13		0,633525	
14		0,650734	
15		0,667942	
16		0,685151	
17		0,702360	
18		0,719569	

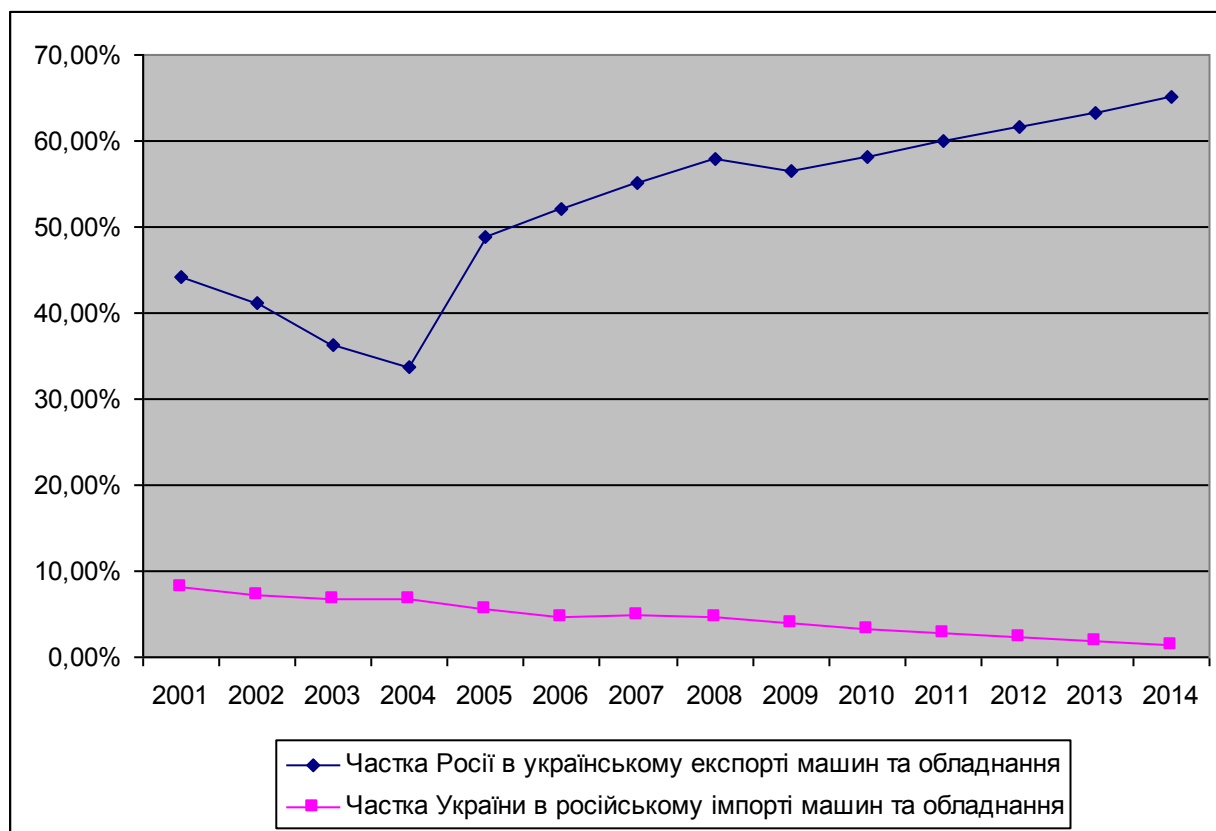
	VAR2	Smoothed	Resids
--	-------------	-----------------	---------------

Прогнозні розрахунки динаміки частки України в російському імпорті

	Error
Mean error	-0,0009891456072
Mean absolute error	0,0033756918516
Sums of squares	0,0001257035063
Mean square	0,0000157129383
Mean percentage error	-2,0367102800879
Mean abs. perc. error	6,1024797077574

	VAR1	Smoothed	Resids
1	0,081537	0,079075	0,002462
2	0,071193	0,074423	-0,003229
3	0,067387	0,069169	-0,001781
4	0,066882	0,064042	0,002841
5	0,054746	0,059405	-0,004659
6	0,046183	0,053972	-0,007790
7	0,048456	0,048148	0,000308
8	0,047073	0,043137	0,003936
9		0,038528	
10		0,033526	
11		0,028523	
12		0,023521	
13		0,018518	
14		0,013516	
15		0,008513	
16		0,003511	
17		-0,001492	
18		-0,006494	

Динаміка частки Росії в українському експорті та частки України в російському імпорті по товарній групі «Машини та обладнання» та їх прогноз до 2014 р.

Додаток Г

Український експорт до світової економіки у 2001 – 2010 роках (тис.
дол. США)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Продовольчі товари та сільгосп. продукція (коди 1-24)	1823808	2388931	2732203	3468557	4304840	4713363	6287006	10830621	9514937	9936094
Мінеральне паливе (код 27)	1186399	1645680	2752977	3403906	3342973	2553533	2630190	4109230	2130783	3661425
Продукція хімічної галузі (коди 28-40)	1734585	1659979	2304360	3221099	3563266	4190629	5047458	6043022	2515152	4164446
Деревина та целюлозно-паперові вироби (коди 44-49)	516771	568302	718108	909189	987805	1199239	1595199	1675527	1476934	1768728
Текстиль та взуття (коди 50-67)	698836	730611	857111	1004471	1021542	1045517	1139424	1162686	857460	910605
Метали та вироби з них (коди 72-83)	6720619	7096238	8491558	13048016	14008585	16420094	2077663 7	27633068	12816758	17332547
Машини та обладнання (коди 84-90)	2339718	2629703	3633527	5656092	4627729	5563171	8484268	10906492	6887914	9182620
Інша продукція з завершеним циклом виробництва (коди 91-99)	409435	302881	418635	529479	480753	677860	788524	743666	933396	1173251
Інші	834548	905091	1158367	1425323	1890483	2004202	2545686	3898080	2569549	3300806
Всього:	1626471 9	17927416	23066846	32666132	34227976	38367608	4929439 2	67002392	39702883	51430522

Джерело: розраховано автором за даними www.trademap.org.

Додаток Д

Український імпорт із світової економіки у 2001 – 2010 роках (тис. дол.
США)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Продовольчі товари та сільгосп. продукція (коди 1-24)	1124503	1112965	2173735	1908303	2683898	3166459	4111481	6456523	4936050	5761877
Мінеральне пальне (код 27)	6253474	6653036	7856923	9755086	10661441	12711627	15922986	22832150	14638727	19602725
Продукція хімічної галузі (коди 28-40)	1823281	2110123	2805872	3655017	5034847	6416325	8730063	11435908	7983098	10103099
Деревина та целюлозно-паперові вироби (коди 44-49)	610674	766602	949227	941553	1203747	1438312	1897565	2380972	1654553	1999845
Текстиль та взуття (коди 50-67)	677271	719539	933944	1035687	1685449	1634866	1704885	2630361	1703409	2465120
Метали та вироби з них (коди 72-83)	820667	810514	1196709	1752912	2468733	3327293	4743094	6390048	2676559	4127967
Машини та обладнання (коди 84-90)	3371424	3781337	5715479	7785053	10049405	13697195	19776067	26647662	9072405	12689175
Інша продукція з завершеним циклом виробництва (коди 91-99)	371075	366762	418310	1014553	591158	799928	1015390	1610407	1295332	1777302
Інші	722693	654974	970239	1148620	1743318	1829615	2699049	5074505	1475426	2212859
Всього:	15775062	16975852	23020438	28996784	36121996	45021620	60600580	85458536	45435559	60739969

Джерело: розраховано автором за даними www.trademap.org.

Додаток Е

Український експорт у Російську Федерацію (тис. дол. США)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Продовольчі товари та сільгосп. продукція (коди 1-24)	681078	624797	951612	1157590	1413302	914181	1487758	1947271
Мінеральне паливо (код 27)	36938	29301	38865	98769	161515	110675	155987	789162
Продукція хімічної галузі (коди 28-40)	601452	442113	484022	640429	853578	1096597	1302626	1316787
Деревина та целюлозно-паперові вироби (коди 44-49)	176493	192790	239139	301780	359944	438381	596496	653176
Текстиль та взуття (коди 50-67)	53179	30270	44316	58756	80397	106947	151222	161410
Метали та вироби з них (коди 72-83)	1013857	609004	1101925	1644258	2158669	3097991	4125805	4025091
Машини та обладнання (коди 84-90)	1031365	1082001	1317812	1906992	2255997	2898847	4676313	6323760
Інша продукція з завершеним циклом виробництва (коди 91-99)	45693	35015	45301	55871	67591	86975	280606	153280
Інші	206406	184728	214632	236039	468258	484815	533639	876498
Всього:	3846461	3230019	4437624	6100484	7819251	9235409	13310452	16246435

Джерело: розраховано автором за даними www.trademap.org.

Додаток Ж

Український імпорт із Російської Федерації у 2003 – 2010 роках (тис.
дол. США)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Продовольчі товари та сільгосп. продукція (коди 1-24)	142421	141245	350126	286625	443783	486621	620170	764547
Мінеральне пальне (код 27)	3399490	4057887	5404859	7311406	7298078	6939822	7881377	8679260
Продукція хімічної галузі (коди 28-40)	375419	374293	519744	729575	1004714	1193088	1588666	1986281
Деревина та целюлозно-паперові вироби (коди 44-49)	203897	183527	179141	248465	318085	358769	462793	469289
Текстиль та взуття (коди 50-67)	71197	70312	77905	84087	105181	106258	111231	99126
Метали та вироби з них (коди 72-83)	351115	381859	549785	845813	1163693	1524638	2157281	2786789
Машини та обладнання (коди 84-90)	1007691	913516	1219329	1820611	2031186	2655974	3336458	3869880
Інша продукція з завершеним циклом виробництва (коди 91-99)	13466	12935	35583	24120	77206	133483	148552	183207
Інші	214259	163499	309122	302396	400537	388568	531718	575871
Всього:	5778955	6299073	8645594	11653098	12842463	13787221	16838246	19414250

Джерело: розраховано автором за даними www.trademap.org.

Додаток К

Російський експорт до світової економіки у 2003 – 2010 роках (тис. дол.
США)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Продовольчі товари та сільгосп. продукція (коди 1-24)	1459765	2177419	2690114	2478685	3881488	4844290	8257049	8389513
Мінеральне паливо (код 27)	51860984	56120644	73055568	99612848	149534896	190010720	216515408	307371520
Продукція хімічної галузі (коди 28-40)	5502648	5373019	6784918	9268322	11754901	13551782	17166040	25491724
Деревина та целюлозно-паперові вироби (коди 44-49)	4236744	4691791	5355577	6736490	8107999	9273778	11928272	11154034
Текстиль та взуття (коди 50-67)	600154	654100	670528	697337	650940	589439	592355	480866
Метали та вироби з них (коди 72-83)	13928626	14347356	17440584	28524742	32458207	39659709	47281101	51572477
Машини та обладнання (коди 84-90)	7624627	9111025	10208945	11641498	10573357	13228083	14265470	17580353
Інша продукція з завершеним циклом виробництва (коди 91-99)	12503206	9815367	12167231	15946167	20346218	25628058	28992206	35483615
Інші	2151646	4401279	5282223	6694295	4143658	4764797	7268499	10469850
Всього:	99868400	106692000	133655688	181600384	241451664	301550656	352266400	467993952

Джерело: розраховано автором за даними www.trademap.org.

Додаток Л

Російський імпорт із світової економіки у 2003 – 2010 роках (тис. дол. США)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Продовольчі товари та сільгосп. продукція (коди 1-24)	8736344	9831884	11312382	12820291	16297752	20359690	26155775	33347558
Мінеральне паливо (код 27)	979082	1002856	1293274	1410925	1612725	1827271	2528501	4080378
Продукція хімічної галузі (коди 28-40)	6994138	7178244	8982460	11245594	15724341	21093062	26623311	34178103
Деревина та целюлозно-паперові вироби (коди 44-49)	1522366	1761165	2218760	2635104	3084078	3743859	5037418	6173989
Текстиль та взуття (коди 50-67)	1745873	1904007	2177854	2562067	3058858	4849871	7877005	10808718
Метали та вироби з них (коди 72-83)	2760288	2597136	3622817	5147007	6803220	9635134	14817974	17370565
Машини та обладнання (коди 84-90)	12649051	15198057	19555773	28512640	41208180	62769233	96505696	134338468
Інша продукція з завершеним циклом виробництва (коди 91-99)	5011778	5109494	6233451	8318662	7763307	9742777	14833564	18006097
Інші	1466440	1594141	1949217	2916726	3154795	3707023	5346708	8747372

Джерело: розраховано автором за даними www.trademap.org.